

મહાત્મા રોખ સાદો

લેખક
“સાદો”

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૯૭૪૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ મરુતી, રા. ૫૨૫૮૧

વિષય ૨૭૬૪ : ડૉ. શાહી

મહાત્મા

શેખ સા'દી.

તેમનું

જીવન ચરિત્ર અને ગુલીસ્તાન તથા
બોસ્તાનની ઉત્તમ બોધપ્રદ રસિલી
કથાઓ સાહિત્ય ચર્ચા સહિત.

લેખક: સાદીક.

તે

“સાંજ વર્તમાન”ના લેખક અને આગલા
રિપોર્ટર તથા લેખક “મુ'બીન સમાચાર,”
“હિંદુસ્તાન,” “પ્રજામિત્ર અને પારસી,”
તથા “ભારત.” બંગાળીભૂત અથવા રહસ્યમય
ખૂન, ! ખબરદાર ખતી, ! દિલ્હીના મુગલ
સમ્રાટ, બહાદુરશાહ ‘ઝફર’ આદિના કર્તા.

કિંમત રૂ. ૧૧.

ઈરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નાં ૫૦૨૬, મુંબઈ. ૬.

અથ માતૃત્તિ.

પ્રત: ૧૧૦૦.

સન: ૧૯૨૪.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાત સરકાર-સંગ્રહ
૧૯૧૦-૨૨

ગ્રંથ સ્વામિત્વના સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધિન છે.

આ પુસ્તક મહેશ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, ગાયવાડી,
ગીરગમ રોડ, મુબઈમાં ગુણવત્તાવાળ છોટા-
લાલ દેશાઈએ તેના કર્તા રા મહમદ સાદીક
શેખ આહમદ મુલતાન સાહેબ કરબલાઈ
“સાફીક” માટે છાપ્યું, અને સાદીક
જરાક સાહિત્ય કાર્યાલય માટે ઇસ્ટ સેન્ડલવુડ
રોડ મુંબઈથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

રા. સાદીક કૃત

બંગાળી ભૂત અથવા રહસ્યમય ખૂત ! ... ૧૦-૧૨-૦
અમરદાર ખૂતી ! ... ૦-૧૨-૦
મહાત્મા શેખ સાદી ... ૧-૮-૦
રાત્રુ અને પ્રેમ ... ૦-૨-૦

દિલ્હીના મુગલ સમ્રાટ હિંદુ બહાદુરશાહ બાદશાહ 'ઝફર'
(સાંજ વર્તમાન મુબંધના દૈનિક પત્રમાં).

અરેકની માશુક (કાવ્યો) પ્રજ્ઞમિત્ર અને પારસીમાં.
ખેંકનું દિવાળું, નસિમા, પુનઃ પ્રાપ્ત, પ્રતિજ્ઞા પાલન.
(I. C. M. શેર બજાર ન્યુઝ તથા 'ભારત' પત્રમાં).

દોલતરામ (રમુજી નાટક), ભોળો ગામડો,
સુધારાની મ્હોંકાણુ, ખાંજહાં લોહી (નાટક)
(મુબંધના માસિક પત્રોમાં).

સ્મરણી જલ્દી.

મહાત્મા શેખ મસલહુદ્દીન

ઇબ્ને

અબદુલ્લાહ શિરાઝી

ઉર્ફી

“શેખ સા'દી”

મહાન ઉપદેશક સાધુ, વિર નીતિજ્ઞ,
લઠવેયો ગાઝી, વિદ્વાન વિચારક, ઉમગી મુસા-
ફર, પ્રોત્સાહક વકતા, મોહક અને લલિત
બાષાના ભંડાર, ફારસી સાહિત્યના સમ્રાટ,
વિષયવર્ણુન શૈલીના બદ્દગર, નિઝામીયા વિદ્યા-
પીઠના અધ્યાપક, જગતના પ્રિય કવિ અને
લેખક, ગઝલના ઉસ્તાદ, તસવ્વુફના ઇમામ,
નઝમ અને નસરના વિદ્યાપક, શુલીસ્તાન અને
બોસ્તાન આદિના કર્તા.

જન્મ.

વય.

મરણ.

૧૧૭૨ ઈસ્વી.

૧૧૬.

૧૧૮૮ ઈસ્વી.

હિંદના નુપ્રસિદ્ધ મુગલ પાદશાહ જાહાંગીરના સમયમાં
લિધી ચિત્રકારે દોરેલું મહાત્મા શેખ સાંદીનું ચિત્ર.

ભૂમિકા.

લેખક:

સાક્ષરરત્ન શ્રીચુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી,

એમ. એ., એલ એલ. બી., જી. પી.,

મુંબઈની રમૉલ કોઝીઝ હોટના વડા જડજ.

સમિકા.

શેખ સાંદી જે કે ઇરાનનો વનની હતો અને તેણે પુસ્તકો ફારસી ભાષામાં લખ્યાં છે તોપણ તેની ગણતરી દુનીઆના મદાન લેખકોમાં થાય છે. ઇસપ નીતિવાળો ઇસિપ, અથવા તો હિતોપદેશનો લેખક વિષ્ણુશર્મા જેમ આખી દુનીઆના ઉપદેશક થઈ પડ્યા છે, તેવોજ દરજ્જે શેખ સાંદીનો છે. આશરે ૭૦૦ વરસ ઉપર રચાએલા એના ગ્રંથો, ગુલેસ્તાન અને બોસ્તાન હજી આજે પણ તાજાં ફુલની સુગંધી પસરાવે છે. દુનીઆની એવી કોઇપણ ખેડાએલી ભાષા નહિ હોય કે જેમાં શેખ સાંદીનાં એ એ પુસ્તકો મળી આવે નહિ. ફારસી ભાષા ગણનાર અને વાંચનારને તો એમાંથી સતત, એક સરખા આનંદ મળ્યોજ જાય છે, પરંતુ એમાં વપરાએલી ભાષાની ખુબી તો એ છે કે ભાષાંતર રૂપે વાંચતાં પણ તેમાં સમાએલો એક જાતનો ઉદ્દાસ, વ્યંગ રહેલો હાસ્ય રસ તરી આવતો વિનોદ, એ બધા ભાવની બિદકુલ ક્ષતિ થતી નથી. એમાં વર્ણવેલા બનાવો

દેશે દેશમાં બનતા બતાવો, તેમજ એમાં દર્શાવેલી લાગણીઓ, દેશે દેશના મનુષ્યમાં થઈ આવતી લાગણીઓ હોવાથી વાચકને તેમાં કાંઈ નવું અથવા કુતૂહલ પેદા કરે એવું જાણાતું નથી, અને તેથી ગુજરાતના તે ઓસ્તાન આખા જગતમાં લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં હોય તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.

આવા સર્વમાન્ય લેખકની કૃતિનું આમેલુબ દર્શન ગુજરાતી ભાષાને થવું જરૂરનું હતું, અને તે ભાષા સાદીકે ડહી રીતે કરાવ્યું છે. ગુજરાતના, ઓસ્તાનના તરજુમા તથા એ પુસ્તકો સંબંધે ઇશારા ગુજરાતીમાં એક કરતાં વધારે વખત થએલા છે. અને તેમ કરવાનું મુખ્ય માન આપણા પારસી ભાઈઓને ધટે છે. આજથી પચાસેક વરસ પર જ્યારે એ ભાઈઓ ફારસી ભાષાની પૂર્ણ લેઝલત આપી રહ્યા હતા, અને ખોતાના વતનની ભાષાની અવગણના કરતા ન હતા તે વખતે કુદરતી રીતે એ પુસ્તકોનાં ભાષાંતર કરવા એઓ લગ્યાએલા, પરંતુ એ તરજુમાઓ તે વખતમાં પ્રચલીત ગુજરાતી લખવાની રીતને લાયક હતા, તેથી આજે કાંઈ તેની સામું જેતું નથી અંગ્રેજીમાં જેવી Men of Letters Series નીકળી છે, તેવી હારમાળાને

લાયક થઈ પડે એવા એક શેખ સાંદીને લગતા પુસ્તકની ખોટ હતી અને તે ભાઈ સાદીકે પૂરી પાડી છે, એ આ પુસ્તક વાંચતા વાચકને જણાશે. પોતે મુળ ધરાકના વતની હોઈ ફારસી તો સાફ જાણે તે સ્વભાવિક છે, પરંતુ આપણી ભાષા પણ આવી સારી રીતે લખે વાંચે, અને તેમાં આવું ઉપયોગી અને રસપૂર્ણ પુસ્તક લખે એ ખરેખર એમને મુખારક્યાદી આપવા જેવી વાત છે.

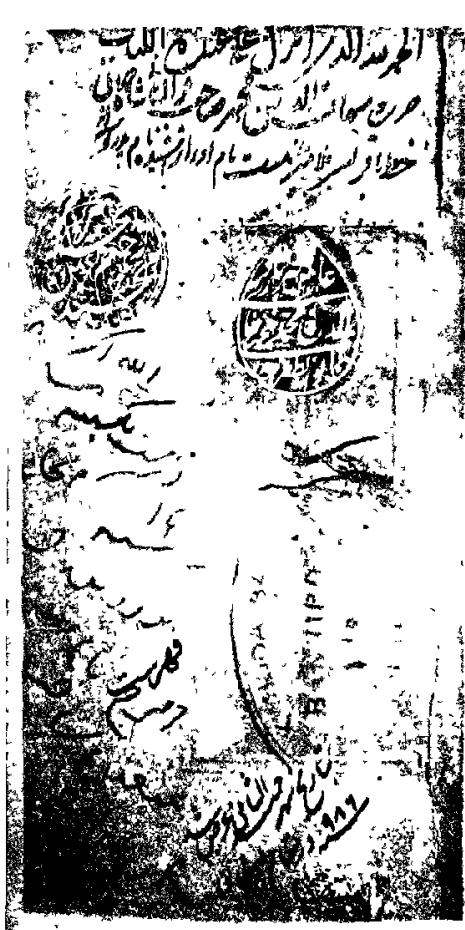
આ પુસ્તક તે માત્ર તરજુમોજ નથી, પરંતુ શેખ સાંદીની છાંદગીના જાણવા જેવા બનાવોનું સવિસ્તર વર્ણન, તથા એના પુસ્તકોને લગતી સંપૂર્ણ હકીકત તથા માહિતીનો નાનો સરખો ભંડાર છે એમ કહીએ તો ચાલે; વળી ગુલેસ્તાન, ખોસ્તાનની કથાઓનો, વાંચતાં કંટાળો આવે તેવો માત્ર શબ્દે શબ્દનો તરજુમો એમાં આપ્યો નથી પરંતુ રસભરી વાર્તા રૂપે તેને વાચક સમક્ષ મુકી છે કે જેથી તેની કૃતિની પૂરેપૂરી ખુબી સમજાય.

સોમનાથ-પ્રભાસ પાટણ-ના ઘેરા વખતે શેખ સાંદી હાજર હતો, એ જાણી ગુજરાતી વાચક અચંખો પામશે, વળી જેવી રીતે ગુજરાતના મહાન કવિ દયારામને તેની વારંવારની જાત્રાની

સફરમાં એક વખતે લુટારાઓએ હેરાન કર્યો હતો અને પછી ઇશ્વર તેમના હૃદયમાં ઉતર્યાથી છોડી દીધો હતો તેવો અનુભવ ઇરાનના આ મહાન કવિ શેખ સાદીને પણ થયેલો ! વખતે દુનીઆના મહાન પુરૂષોને ઘણી વખતે એક સરખો અનુભવ આપવાનોજ ઇશ્વર ખેત ધડતો હશે.

ફારસી, અરબી કે ઉર્દૂને ગુજરાતી લીપીમાં લખવા या છાપવાથી તેનો આત્મા ઉડી જાય છે, માત્ર કાયા અથવા ખોખું રહે છે. કારણ એ ભાષાના શબ્દોના ઉચ્ચાર, અને તે ઉચ્ચારને અંગે રહેતા અમુક ભાવ, કદી પણ ખીજ ભાષામાં ઉતારી શકાતા નથી. આવી રીતના ઉતારા ગુજરાતી લીપીમાં જોઈ મળ ફારસી या ઉર્દૂનું જ્ઞાન ધરાવનારને એક જાતની કમકમાટી છુટે છે. ભાઈ સાદીકને પણ ફારસી ખેતોને ગુજરાતીમાં છાપતાં એવીજ કંપારી થઈ આવી લાગે છે, પરંતુ હું ધારું છું કે ભિન્ન ભિન્ન લીપીવાળી ભાષાઓ સંબંધે એ મુશ્કેલી તો ઉભીજ રહેવાની, એટલે નિરૂપાય.

મુંબઈ,
તા. ૨૮ મી એપ્રિલ } કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી.
સને ૧૯૨૪.

શયા રિસાલત્તે સા'દીની હસ્ત લિખિત પ્રતનુ પહેલુ પાનુ; જે ઉપર આદશાહ શાહજહાંન અને વઝીર બયરામખાનના પુત્ર નસીમ અમદુલ્લારહેમાન ખાનખાતાનના હસ્તાક્ષરો છે. આ હસ્ત લિખિત પ્રતવાળું પુસ્તક પટના બાંકીપોરના મુસ્લિમ ખાન બાદશુર મુદાઅલ્લના પુસ્તકાલયમાં છે.

લેખક તરફથી થોડુંક.

ગુર્જર સરસ્વતી દેવીના ચણે અતિ માન અને સેવાની ભાવના સહિત મારું આ બીજું પુસ્તક ધરતા પ્રથમ હું તે મહાન પરમકૃપાળુ પરમાત્માનો તેની મારા પ્રત્યે અમિ દ્રષ્ટિ માટે અતઃકરણપૂર્વક નમી મારા દોષો પ્રત્યે ક્ષમા યાચું છું.

ગુર્જર સાહિત્ય ભંડારમાં હજી ઘણાએ અવનવા સાહિત્ય ગ્રંથોની આવશ્યકતા છે, અનેક નવિન દિશાઓ ગુર્જર સાહિત્યની વૃદ્ધિ માટે ઉઘડવી જોઈએ, એ નીઃશક-ગુર્જર સાહિત્યની વર્તમાન સંકૂચિત સ્થિતિને વિશાળ કરવા સાહિત્યના સેવકો મથે છે, તેમાં મારો આ એક અલ્પ પ્રયાસ છે.

મહાત્મા શેખ સા'દીનો પરિચય ફારમી ભાષાના અભ્યાસીઓ તેમજ નીતિ ઉપદેશ વિષયના રસજ વાંચકોને કગવવાની ભાગ્યેજ આવશ્યકતા હોય. ગુર્જર ભાષામાં પ્રગટ થતા માસિક પત્રોમાં અનેક વેળા શેખ સા'દીના વચનો પિરસાયા છે, પણ તે વિશાળતાથી નહિં. માત્ર પોતાની વાત અથવા દલીલને પુષ્ટિ આપવા અંગેજ. એ રિતે શેખ સા'દી ગુર્જર વાચક વર્ગથી પરિચિત તો છે; તોએ શેખ સા'દીનું જીવનચરિત્ર અને તેમના સાહિત્યની સમાલોચના કે ચર્ચા હજી સૂધી યોગ્યપણે ગુર્જર વાંચક વર્ગ સમક્ષ કોઈએ રજુ કરી નથી. મારી માન્યતા મૂજબ શેખ સા'દી જેવા નીતિ ટ્રથોના મહાન લેખક અને કવિ સખધે ગુજરાતીમાં સાહિત્ય ન હોય એ ગુર્જર સાહિત્ય ભંડારમાં એક ઉણુપ ગણાય.

યદ્યપિ આ ગ્રંથમાં એવું માધુર્ય અને સૌરભ નથી, કે જેથી તમો આમોદ પ્રાપ્ત કરી શકો, તથાપિ આ ગ્રંથ તે ઉપવનથી સંગૃહીત છે, જે સુમનોમાં પ્રાપ્ત : અપૂર્વ સૌંદર્ય અને ઉત્તમ સુગંધ માટે સુપ્રસિદ્ધ

છે. મને આશા છે કે આ કુસુમના ગ્રહણ કરવાથી
 જો આમોદ પ્રાપ્ત થવા નહિં પામે, તોયે તમારામાં
 નિરાનંદનો સંચાર પણ નહિં થશે. એ તો પ્રાકૃતિક
 નિયમ છે કે કુસુમ બહુધા કંટકાક્રિણું હોય છે, તેમ
 આ સુમનવાડીમાં ઉપદેશ રૂપી કંટકો છે, એ કંટકથી
 બચવાનું કાર્ય તમારું છે, ભ્રમર કંટક-વિશિષ્ટ
 કુસુમમાંથી કેવલ રસ ગ્રહણ કરે છે, તેજ પ્રકારે
 તમે પણ આ ગ્રંથના રસમય આશય અને ઉપદેશ-
 નુજ આસ્વાદન કરશો; સંસ્કારી ગુજરાત પાસે એવી
 આશા રાખવાને હું વ્યાજબી છું.

મુસ્લીમોએ ગુજર સાહિત્યની જોડએ તેવી અને
 તેટલી સેવા બજાવી નથી, એ આક્ષેપ સત્ય હોવાનું
 કારણ ક્ષેત્ર અને વિચારની સંક્રુચિતા સાથે શક્તિએને
 શુષ્ક માર્ગે રોકવાનો હોય એ સંભવિત છે, એવાજ
 માન્યતાએ હું ધારું છું ત્યાંસુધી સ્વ હાજી મહંમદ
 અ. શિવજીએ સંક્રુચિત ક્ષેત્રનું ‘ગુલશન’ માસિક
 પત્ર માત્ર એકજ વર્ષ સુધી ચલવી તેનાથી મુક્તિ
 મેળવી, એ સને ૧૯૦૧ ની વાત છે. સને ૧૯૧૬ માં
 એજ સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં પોતાની “ વીસમી સદી ” વડે
 સાહિત્યમાં રસ અને પ્રણ રેડનાર સમ્રાટ કહેવાયો;

તે તેના ક્ષેત્રની વિશાળતાનું પરિણામ છે. એવા સંકુચિત ક્ષેત્રમાંથી મૂકતા થઈ મારો આ પ્રયાસ વાચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરું છું; અને તેમાં મને વાચકો ઉત્તેજન આપશે એવી આશા રાખું છું.

છેલ્લા દાયકામાં ગુર્જર સાહિત્ય દેવીને ચણે સારા પ્રમાણમાં રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય ધરાયું છે. ખરું કહીએ તો છેલ્લો દાયકો રાષ્ટ્ર સાહિત્ય યુગનો હતો. મારો આ પ્રયાસ હું ધારું છું કે રાષ્ટ્ર સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ પણ કંઈક અંશે જોઈ શકાય તેમ છે રાષ્ટ્ર યુદ્ધના નેતા જગતના સર્વથી શ્રેષ્ઠ મહાન ગુર્જરી પુરુષ; મહાત્મા ગાંધીજીએ રાષ્ટ્ર યુદ્ધનો પાયો અસલકાર ઉપર ચણ્યો, જેનું લક્ષ્યમિંદુ આત્મશુદ્ધિ છે. સદાચાર અને નીતિશતા એ આત્મશુદ્ધિનું મોટું અંગ છે, તેથી આત્મશુદ્ધિને લગતા સાહિત્યની આવશ્યકતા જોતા તે સમયે એક નવિન દિશાએ જવાની મને પ્રેરણા થઈ, તે અંગે મહાત્મા શેખ સાંદીનું જીવન ચરિત્ર અને તેમના બોધપ્રદ કથા કાવ્યો ગુર્જર પ્રજા સમક્ષ રજુ કરું છું. એશીયાના એ મહાન કવિ લેખક અને મુસાફરનો પરિચય અને તેમના સદ્ઉપદેશો નીતિશ કથાઓ ગુજરાતને રાષ્ટ્ર યુદ્ધ માટે આત્મશુદ્ધિના અંગને પુષ્ટિ આપશે, એવી મને આશા છે. નીતિ

માર્ગે પવિત્ર રહી વર્તવું એજ આત્મશુદ્ધિ છે, આ પુસ્તકમાં એજ ઉદ્દેશની પૂર્તિ કરે એવા ઉપદેશોની કથાઓ છે.

છેલ્લા દાયકામાં રાષ્ટ્ર સાહિત્ય તરીકે અનેક વિદેશી ઉપદેશક અને રાષ્ટ્રોદ્ધારક વીરોના કથનો અને ચારિત્રો ગુજરાતને જાણવા મળ્યા છે, જેમ કે રશિયન મહાત્મા ટોલ્સટોય, રશિયાનો તારણુદાર લેનીન, થેરો, ગોરી બાલ્ડી, ડ'વોલેરા આદિ, ત્યારે ફારસી ભાષાના એ મહાન ઉપદેશક અને લેખક શેખ સા'દીની વાતો પણ રજુ થાય તે અસ્થાને નજ ગણાય. એ વિચારે કેટલાક શ્રમ પડી તેનું પરિણામ વાંચક વર્ગ સમક્ષ મળૂ કરતા આશા રાખું છું કે ગુજરાતની ગુણીયત્વ પ્રજા એમાંથી બોધ ગ્રહણ કરશે, એજ મને પુરસ્કાર મળ્યો લેખીશ.

મહાત્મા શેખ સા'દીના ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના આજ સૂધી જે અનુવાદો થવા પામ્યા છે, તે માટે સખેદ જણાવવું પડે છે કે તેમાંના ઘણાં અનુવાદોની ભાષા વર્તમાન ગુર્જર પ્રજાને રૂચિકર થાય કે કેમ ? તે ગુર્જર સાહિત્યની પ્રગતી જોના શંકાસ્પદ લાગે છે. સાહિત્ય દ્રષ્ટિએ એ અનુવાદો યોગ્યપણે થયા નથી એમ કહેવાની આવશ્યકતા ન હોય. એ

સર્વ બિનાઓ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી સેવકે પોતાની શક્તિ અનુસાર ભાષા સમયે લક્ષ આપ્યું છે. તેણે ગુર્જર સાક્ષર વર્ગની કે ઉત્સાહ ભંગ કરનારા સમાજોચ્છેદની ખઠ્ઠીકે નહિ, તેમજ મોટાઇ દાખવવા માટે મેં જોડણી કે ભાષા ઉપર લક્ષ આપ્યું નથી, પણ ગુર્જર સાહિત્યની મારાથી કિંચિત્ માત્ર સેવા બજાવી શકાય અને તેનું ગૌરવ સચવાય એવી અંતઃકરણની નિર્મળ ઇચ્છાએ મારી મતિ અને શક્તિ અનુસાર ભાષા તથા જોડણી ઉપર લક્ષ આપ્યું છે. તે છતાંયે હું જન્મે એક વિદેશી અરબ હોઇ મારી માતૃભાષા પરશીયન છે, હિંદમાં મારી પેઢીયો થઈ નથી, પણ થોડાજ વર્ષો ઉપર હું હિંદમાં આવી જોડણી સમજ્યો અને શિખ્યો છું, તેટલું રજુ કરું છું, તો પછી ને કયાંયે દોષ રહી ગયા હોય, તો હું ક્ષમા ચોગ્ય છું, પણ એવી કલ્પનાએ દોષ રહેવા પામે તો વાંધો નહિ, એમ હું તો નજ ઈચ્છુ.

ગુજરાતી ભાષામાં પરશીયન, ઉર્દુ કે અન્ય તેવી ભાષાના શબ્દોનો ખ્યાલ ઉપયોગ કરવાનો જે ચેપ હિંદુ લેખકોમાં ફેલાયો છે, તે ચેપમાંથી ઇસ્લમીયોએ હું બચ્યો છું પારસી લેખકો તેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરે એ સમજી શકાય તેવું છે, પણ હિંદુ લેખકોને તે ભાગ્યેજ શોભી શકે.

ફારસી ભાષાનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કરવો, અને મૂળ લેખકનો આશય તથા શબ્દ મન-રજનતા જાળવી રાખવી એ સ્વતંત્ર લખવા કરતાં ઘણું અશી કઠિન છે, તેમજ મેં મારી શક્તિ અનુસાર ખનતી સહાયે આ પ્રયાસ કર્યો છે, છતાં એ સફળતાનો આધાર વાંચકની તૂલના ઉપર અવલંબિત રહે છે.

આ પુસ્તકમાં સાહિત્ય ચર્ચા તેમજ અનેક સાહિત્ય અંગે જાણવાજ્ઞેગ બિનાઓ રજૂ કરતા હું તે સખધે આશા રાખું છું કે તે વાંચક બંધુઓને રસિકર નિવડશે, શેખ સાંદીના પુસ્તકોના જૂદા જૂદા લેખકોએ કરેલા અનુવાદોના આંકડા-તારીખ-તથા તેના કર્તાના નામો તેમજ જૂદા જૂદા અનુવાદકોના અનુવાદના નમૂના સાહિત્ય રસિકોને ઉપયોગી નજા જાણવાજ્ઞેગ થઈ પડશે, અને તે ઉપરથી શેખ સાંદીની યુરોપાદિ દેશમાં કેટલી લોકપ્રિયતા છે, તેમજ તેમની કૃતિની મહત્વતા શું છે તે સમજાશે, એ કારણે તે રજૂ કર્યા છે.

ફારસી સાહિત્યના જાણીતા અભ્યાસી, મુંબઈની રમૉલ કોઝ કોર્ટના ગ્રીફ જડજ સાદાર રત્ન શ્રીયુત ફૂજીલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ., એલ એલ

બી જે, પી, સાહેબે આ પુસ્તકની વિદ્વતાભરી ભૂમિકા લખી આપી મને જે ઉત્તજન આપ્યું છે, તે માટે હું એમનો આભારી છું, તેમજ આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં મને યોગ્ય સલાહો આપનાર મારા પરમ સ્નેહી રા. ભાઈ ગુલામહુસેન હાજી મહમદ અ. શિવજી (તંત્રી વીસમી સદીના ચિરંજીવી) નો તેમજ મારા શુભેચ્છક રા. વરતેજવાળા મનહરે મારા આ કાર્ય અંગે લીધેલ તરદી માટે એમના આભારી છું.

કરાચીથી પ્રગટ થતા સુપ્રસિદ્ધ ‘પારસી સંસાર’ અને ‘લોક સંવક’ના તંત્રી શ્રીયુત પીરેજશા હોરમજી દ્વનુર મેહેરજીરાણાએ મારો મહાત્મા શેખ સાંદીનો વિષય પાતાના પત્રમાં લગભગ છ માસ સૂધી કટકે કટકે પ્રગટ કર્યો હતો, મારો આ લેખ પૂરો થાય તે અગાઉ મજદુર લેખ પુસ્તક આકારે જોવા અનેક વાચક બંધુઓની માગણી થવાથી આ વિષયમાં અનેક નવિન પ્રકરણો ઉમેરી સુધારા વગરા સાથે પુસ્તક આકારે રજુ કરવા ભાવ્યશાળી થયો છું, અને ઇશ્વર ઇચ્છા હશે તો બીજી આવૃત્તિમાં અનેક નવિન પ્રકરણો ઉમેરવાની આશા રાખું છું—મને આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં ઉત્સાહ આપનાર મિત્ર ભાઈ

અપ્પદુલાભાઈ બંદેઅલીભાઈ ભોમ્મભાઈનો અત્રે આભાર
માનવાની તક લઉં છું. તેમજ આ પુસ્તક લખવામા
જે જે નવા તથા જુના ગ્રંથકારોના ગ્રંથોનો મેં
આધાર લીધો છે તેઓનો અને વિશેષ કરી ભાષાના
સુપ્રસિદ્ધ લેખક શ્રીયુત પ્રેમચંદજીનો હું ઋણી છું.
તેમજ આ પુસ્તક કાળજીપૂર્વક વાંચી જનાર રા.
પ્રાણજીવન દેશાઈનો આભારી છું.

મુંબઈ નગરી,

મંગળવાર,

તા. ૧-૫-૧૯૨૪.

મદર

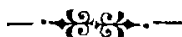

Mr. Abdullabhai Bundeali Bhojabhai.

શ્રી અબ્દુલ્લાભાઈ બુંદેલી ભોજભાઈ.

સમર્પણ.

શાં અખદુદસાભાઈ અંદેઅલી ભોજાભાઈ.

પરમ સનેહિ મિત્ર, તમારી સાર્થના અલ્પ

પરિચયે મિત્રતાનું જે ગાઠ સ્વરૂપ

લીધું છે, તેના સ્મરણમાં મિત્ર

ધર્મે આપને માફ આ

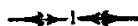
લધુ પુસ્તક અર્પણ

કરવાની રજા

લઉ છુ

સાદીક.

અનુક્રમણિકા.

મહાત્મા શેખ સા'દીનું	૧૪૮.
જીવન ચરિત્ર. x x	૧

ખંડ ૧ હો.

જન્મ	૨
શિક્ષા	૪
મનોવૃત્તિ	૭
શેખ સા'દીની મુસાફરી	૧૪

મહાત્મા શેખ સા'દીના	
મુસાફરીના અનુભવો.	૧૭

ખંડ ૨ જો.

મહાત્મા શેખ સા'દીને મુસાફરીના	
અનુભવો
સોમનાથમાં શેખ સા'દી
હૃદયની તૃષ્ણા
ભૂખ્યાને શું જોઈએ ?
મનુષ્યની કિંમત...

			૫૯.
અગાળુ મુસાફર...	૨૪
ખાય તે મરે	૨૫
હાજ તે ઉંટોજ છે	૨૬
સત્કારમાં સ્વાગત કે બોજન ?	૨૬
સિંહપર સ્વારી	૨૭
સા'દીનું શિરાઝમાં પુનરાગમન	૨૭

મહાત્મા શ્રેષ્ઠ સા'દીની

રચના અને તેનું મહત્વ.	૩૫
-----------------------	----

ખંડ ૩ જો.

મુલીસ્તાન અને બોસ્તાનની રચના ...	૩૬
૧,૭૫,૦૦૦ રૂપીઆની કિંમતનું મુલીસ્તાન	૪૩
જુદા જુદા કવિ તથા લેખકો સાથે	
સરખામણી ...	૪૬
મુલીસ્તાનની પ્રસ્તાવના ...	૪૮

મુલીસ્તાન અને તેની

કથાઓ. x x x	૫૯
-------------	----

થો.

અધ્યાય પહેલો—

રાજનીતિ સમ્બંધે...
--------------------	-----	-----

	પૃષ્ઠ.
ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ ...	૬૦
શત્રુથી બચવા પ્રજા ઉપર દયા કરો...	૬૧
જાગવા કરતા ઊંઘવું બહુ....	૬૧
શત્રુને પ્રેમથી જીતો ...	૬૨
રાજા પ્રજાની રક્ષા માટે છે ...	૬૨
નોશેરવાને આદિલ અને નોકર ...	૬૩
મરણ સમયે ખુશ ખબર ...	૬૩
ભાગ્યની વિચિત્રતા ...	૬૪
વેરી કે પ્રેમી ? ...	૬૫
શેર ઉપર સવા શેર કેમ થવાય ? ...	૬૬

અધ્યાય બીજો—

પાખંડી સાધુ અને મોલવીઓ સખંધે	૬૭
નિંદ્રામાં ...	૬૮
બાદશાહ અને લિશ્તુક ...	૬૯
બાર વર્ષની બાળકી ને સાઠ વર્ષનો વર !	૬૯
પ્રાર્થનાના ઢંગ ...	૭૧
પરણીને હું બાળક થયો ...	૭૧
રમરણ... ...	૭૨
સાધુ સંતોને દ્રવ્યની શી જરૂર ? ...	૭૨
દાન સખંધે ...	૭૩
જેવો વિવેક તેની ભક્તિ ...	૭૩

અધ્યાય ત્રીજો—

સંતોષની મહીમા સખંધે	૭૪
શું સાઈં?	૭૪
વધુ ખાનાર વ્યર્થ ભાર ઢિપાડે છે	૭૫
કરજે લઈ ખાવા કરતા ભખ્યા મરી જવું	...	૭૬
ક્રોધીનો પ્રભાવ	૭૬
મહેનતના રોટલા...	...	૭૭

અધ્યાય ચોથો—

મિતભાષી રહેવા સખંધે	૭૮
હું અજ્ઞાન હોઉં તો?	૭૯
કોણ મૂર્ખ?	૭૯
નહિં ખોલું	૭૯
બરાડા પાડતો મોલવી	૮૦
વિદ્વાન અને અજ્ઞાન	૮૧
જ્યોતિષિની સ્ત્રી	૮૨

અધ્યાય પાંચમો—

યુવાની અને પ્રેમ	૮૨
લયલા અને મજનું	૮૩
હૃદય અને દ્રષ્ટિ	૮૫

	પૃષ્ઠ.
પ્રિયા અને શેઠ	૮૫
ધિમે ચાલ	૮૬
અધ્યાય છઠો—	
વૃદ્ધાવસ્થા	૮૭
બાળ વય	૮૭
યુવતિ અને વૃદ્ધ... ..	૮૮
અધ્યાય સાતમો—	
શિક્ષા સમ્બંધે	૮૮
રાજપુત્રને વધુ સજા	૮૯
કઠોર અને નમ્ર	૯૦
ડકાંચાના ભરોસે !	૯૦
અધ્યાય આઠમો—	
સદાચાર અને સદ્વ્યહવાર	૯૧
પુષ્પવાડીના પુષ્પો	૯૨
ગુલીસ્તાનની પૂર્ણાહુતિ	૯૬
શેખ આંદીની રચના	
અને સાહિત્ય ચર્ચા.	૯૯

ખંડ ૫ મો.

૬૦૦ વર્ષ ઉપર લખાએલું ગુલીસ્તાન... ૧૦૦

૫૦૮

જેખ સાંદીની સફળતાનું કારણ ...	૧૦૩
ગુલીસ્તાની મૂળ શી સી કથા ...	૧૦૪
મૂળ શી સી ભાષાની કથાનો ભાવાર્થ ...	૧૦૮
ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી	૧૧૦
૧૦૦ વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદો નમૂનો	૧૧૩
૬૦ " " " " " "	૧૧૭
ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના થયેલા અનુવાદો	૧૧૮
[અંગ્રેજી, અરેબીક, લેટીન, ઉર્દુ, તૂર્કિ, રેન્ચ, ડચ, હિંદી, ગુજરાતી, જર્મન, આદિ] ૧૨૮ સુધી.	
અંગ્રેજી ભાષામાં ગુલીસ્તાન...	૧૨૮

બોસ્તાન અને

તેની કથાઓ.

૧૩૫

ખંડ ૬ ફો. ૧.

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ ...	૧૩૬
અર્ગમાં બોસ્તાન મારીશ	૧૪૦
બાદશાહની ફરજ....	૧૪૧
દેશ માટે	૧૪૨
દેશના દુઃખે દુઃખી ...	૧૪૨

			પૃષ્ઠ.
ભલા કર ભલા હોગા	૧૪૩
વેદનો ઉપાય	૧૪૪
મરણુ દિને આનંદોત્સવ	૧૪૬
નમાઝ પઢવા કરતા દયા કરો	૧૪૭
પરિવર્તનનો પ્રભાવ	૧૪૮
યમનનો રાજા અને હાતિમતાઇ	૧૪૯
મનુષ્ય અને કુદરત	૧૫૧
ઉપકારના ફળ	૧૫૨
બદલો	૧૫૨
હઝરત ગઝાલીની ચે.અયતા	૧૫૩
ભિશ્નુક રાજા થયો	૧૫૩

મહાત્મા શેખ સા'દી-

ના ગુણ દોષ સખ'ધે.

૧૫૫

ખંડ ૭ મો.

મહાત્મા શેખ સા'દીની કહેવતો ... ૧૫૬

મહાત્મા શેખ સાદી ઉપર કેટલા આક્ષેપો ૧૬૬

૫૭૬.

મહા કવિ હાફિઝ
અને શેખ સા'દી.

૧૭૧

ખંડ ૮ મો.

ગઝલો વિષે	૧૭૨
મહા કવિ હાફિઝની ગઝલ....	...	૧૭૭

શેખ સા'દીની ગઝલો
અને તેની સમાલોચના.

૧૮૧

ખંડ ૯ મો.

સમાજ ઉપર ગઝલોનો પ્રભાવ	...	૧૮૨
મૌલાના હાલી શું કહે છે ?	...	૧૮૪
શેખ સા'દીની ગઝલો	...	૧૮૫

શેખ સા'દીના કસિદા
અને કુલ્લીયાત x

૧૯૩

ખંડ ૧૦ મો.

કસિદા અથવા પ્રશંસાના કાવ્યો	...	૧૯૪
શેખ સા'દીની કુલ્લીયાત	...	૨૦૦
વાંચક બંધુઓને	૨૦૨

શેખ સા'દીના વતન શિરાઝ ખાતેથી મળેલ સત્તાવાર ચિત્ર ઉપરથી આ ચિત્ર દોરવવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકમાં રજૂ કરેલા ચિત્રો શેખ સા'દીની જૂદી જૂદી અવસ્થાના છે.

મહાત્મા શેખ સા'દીન'

જીવન-ચરિત્ર. * *

ખંડ ૧ લો.

જન્મ.	x	x	x
-------	---	---	---

શિક્ષા.	x	x	x
---------	---	---	---

મનોવૃત્તિ.		x	x
------------	--	---	---

શેખ સા'દીની	મુસાફરી.		
-------------	----------	--	--

જન્મ.

શેખ મસલહુદ્દીન ઉપનામ શેખ સા'દીનો જન્મ ૧૧૭૨ ઈ. સ. માં શિરાઝ નગર પાસે આવેલ એક ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ અબ્દુલ્લાહ અને દાદાનું નામ શરફુદ્દીન હતું, 'શેખ' તેમના ખાનદાનની સન્માનસૂચક પદ્ધતિ હતી; કારણ કે તેમની વૃત્તિ ધાર્મિક શિક્ષા-દીક્ષા આપવાની હતી. જે કે તેમનું ખાનદાન સૈયદ હતું. જેમ અન્ય મહાન પુરુષોના સંબંધમાં અનેક અલૌકિક ઘટનાઓ પ્રસિદ્ધ છે, તેજ પ્રમાણે શેખ સા'દીના વિષયમાં પણ લોકોએ કલ્પનાઓ કરી છે. અત્રે તેના ઉલ્લેખની જરૂર નથી.

શેખ સા'દીનું જીવનચરિત્ર વાંચવા અથવા તેમના કાવ્યોનું રસપાન કરવા માટે લલામણુ કરવાની ભાગ્યેજ ।

જરૂર હોય. શેખ સા'દીનું ચરિત્ર આદીથી અંત સુધી શિક્ષાપુર્ણ છે; જેમાંથી આપણે ધૈર્ય અને મુસ્કેલીમાં સત્ય માર્ગ ઉપર ટકી રહેવા માટે શિક્ષા મેળવી શકીએ તેમ છે.

શિરાઝ ફારસનું પ્રસિદ્ધ સ્થાન છે અને તે કાળમાં તો તે સમસ્ત એશિયાની વિદ્યા ગુણુ અને કૌશલ્યની ખાણ હતી. મિસર, ઇરાક, હબ્શ, ચીન, ખુરાસાન આદી દેશ દેશાન્તરોના ગુણીજાણુ ત્યાં આશ્રય મેળવતા હતા. જ્ઞાન વિજ્ઞાન દર્શન, ધર્મશાસ્ત્ર આદી માટે વિદ્યાલયો ખુલ્લા હતા. એક સુવ્યવસ્થિત રાજ્યમાં સાધારણ સમાજની જે સારી દશા હોવી જોઈએ, તેવીજ ત્યાંની દશા હતી. તેથીજ શેખ સા'દીને બાલ્યાવસ્થામાં જ વિદ્વાનોના સત્સંગનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. શેખ સા'દીના પિતા અબ્દુલ્લાહને 'સા'દખીન જંગી'ના દરબારમાં બહુ સારું માન હતું. આ સમયે સા'દખીન જંગી ઇરાનનો બાદશાહ હતો. જ્યારે શેખ સા'દી પહેલી વખત સા'દખીન જંગીના દરબારમાં ગયા ત્યારે બાદશાહે તેમને પ્રેમસહ પુછ્યું, “અલ્યા છેકરા, તારી વય કેટલી?” શેખ સા'દીએ અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો, “જહાંપનાહના ગૌરવશીલ રાજ્યકાલથી પુરા બાર વર્ષ નાનો છું.” અલ્યાવસ્થામાં આ ચતુરાઈ અને શુદ્ધિની પ્રખરતા જોઈ બાદશાહ મુગ્ધ થઈ ગયો. અબ-

દુસ્લાહને કહ્યું, બાગક બહુજ હુશીયાર છે, એની શિક્ષા માટે સારો પ્રબંધ કરજો. શેખ સાંદી હાજર જવાબી હતા, આ તેનું પહેલું ઉદાહરણ છે.

શેખ સાંદીના પિતા ધર્મચ્યુત પુરુષ હતા, તેમણે શેખ સાંદીને ધર્મશિક્ષા અવશ્ય આપી હશે. આ ધાર્મિક શિક્ષાની અસર શેખ સાંદી ઉપર જીવન પર્યંત રહેવા પામી હતી. તેમના મનોભાવો પણ ધર્મ તરફ હતા. તેઓ નાનપણમાંજ રોઝા નમાઝનું પાલન કરતા. શેખ સાંદીનાં લખાણથી જણાય છે કે તેમના પિતાનો સ્વર્ગવાસ તેમની બાલ્યવસ્થામાંજ થયા પામ્યો હતો. સંભવ હતો કે આવી દુરાવસ્થામાં અનેક યુવકો જેમ શેખ સાંદી પણ દુર્વ્યસનમાં પડી જાત, પણ તેમની ધાર્મિક શિક્ષાએ રક્ષા કરી.

સાંદીખીન જંગીને બસ લગાઈ કરવાની હંમેશા ધુન રહેતી તેથી તે ઇરાક ઉપર આક્રમણ કરવા જતો અને અત્રે રાજ્યકારોબારમાં અંધકાર છવાઈ રહેતો. દેશમાં તોફાનો થયા કરતા. આ દુર્ઘટનાના કારણે શેખ સાંદી યુવાવસ્થામાંજ શિરાઝથી નિકળી જઈ બગદાદ તરફ આજના થયા.

તે સમયે મુસાફરી બહુજ મુશ્કેલી
શિક્ષા. ભરી હતી. કાફલાઓ ચાલ્યા કરતા
હતા. શેખ સાંદી પણ એક કાફલા

સાથે બગદાદ જવા માટે ઉપડ્યા. સાથનો બધો સર-

સામાન ગરીબોને વહેંચી નાંખ્યો. માત્ર સાથે એક 'કુરઆને શરીફ' રાખ્યું. માર્ગમાં લુટારા અને ચોરોની બહુજ ધાસ્તી રહ્યા કરતી પણ શેખ સા'દી પાસે હતું શું જે લુટાઇ જવાનો ભય હોય? પણ માર્ગમાં તો ચોરો મળ્યા. શેખ સા'દીએ અતિ નમ્રતાપૂર્વક તેઓને કહ્યું કે, ભાઈઓ મારી પાસે શું લુટવા આવ્યા છો? હું તો ગરીબ વિદ્યાર્થી છું. બગદાદ વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે જઈ રહ્યો છું. આ અંગ ઉપર કપડાં અને આ કુરાન સિવાય મારી પાસે કશુંએ નથી. જે એ જોઈતું હોય તો માંગીને લઈ લ્યો હું તે આપી દઈશ. પણ એ વસ્તુઓનો દુરઉપયોગ કરશો નહિં. કોઈ ગરીબ વિદ્યાર્થીને આપી દેજો. શેખ સા'દીનું આવું કથન સાંભળી ચોરોમાં હૃદય પલટો થયો. જ્યારે ચોરો લજ્જા પામ્યા ત્યારે શેખ સા'દીએ ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. ચોરોએ હવે તેવું કૃત્રિમ નહિં કરવા માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી, વળી તેઓમાંથી બે માણસો શેખ સા'દીની રક્ષા કરવા અર્થે સાથે સાથે ગયા. નમ્રતા અને વિનયનો પ્રભાવ કેવો પડે છે, તે અત્રે જણાઈ આવે છે. પણ ખુદાની મરજી તો કુદરતી ન્યાય આપવાની હતી એટલે તે સાથીઓમાંથી એકના પગે સર્પ કરડ્યો ત્યારે ખીજો કોઈ ઉચાધએથી ગળડી પડીને મરણ પામ્યો. આ બનાવ લીધે શેખજીને બહુજ દુઃખ થયું. ત્યારથી તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે હું કદી પણ કોઈને કષ્ટ આપીશ નહિં બધાની સાથે દયાભાવે વર્તીશ.

બગદાદ તે પ્રસંગે ઉત્તરિના શિખરે ચડ્યું હતું. દુનિયામાં તેના જેવો એકે ચઢીયાતો દેશ તે પ્રસંગે હસ્તી ધરાવતો નહોતો. ત્યાંના બાદશાહે ખલીફાની પદ્ધતિ ભોગવના. તેઓએ સેંકડો વિદ્યાપીઠોની સ્થાપના કરી હતી. સંખ્યાબધ વિદ્વાનો, મૈલાનાઓ, મૈલવીઓ તે પ્રસંગે બગદાદમાં હતા. વિજ્ઞાન હુન્નરકળા આદીમાં બગદાદની ખ્યાતિ અને તેની વિદ્યાપીઠોના પ્રભાવે હજારો વિદ્યાર્થીઓ બગદાદમાં વસતા હતા. વિક્રમાદીત્યના સમયમાં જેમ ઉલ્જેનની અને મૈર્થ વંશના રાજ્યકાળમાં પાટલિપુત્રની જે ઉત્તતી થવા પામી હતી તેવી તે સમયે બગદાદની હતી. રાજ્ય પ્રધાન જલાલુદ્દીન સખજુકીએ ઘણા વિદ્યાલયો સ્થાપ્યા હતા.

મદ્રસએ નિઝામીયહની કિર્તિ તે પ્રસંગે સહુથી ચઢીયાતી હતી. બરલીનની યુનીવર્સીટી અને ઓક્સફર્ડની વર્તમાન યુનીવર્સીટીઓ કરતાં તે જુના વખતના મદ્રસાએ નિઝામીયાં કામ પણ રીતે ઉતરતા નહોતા. શેખ સાદીએ એજ મદ્રસામાં શિક્ષણ મેળવ્યું, પણ સાદી કેટલા વખત સુધી બગદાદમાં રહ્યા તે જણાયું નથી. તોયે તેમના લેખોથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ‘શીકહ’-હદીસ આદી સાથે વિજ્ઞાન ગણિત, ખગોળ, ભૂગોળ, ઇતિહાસ આદી વિષયોનો સારી રીતે તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો અને છેવટે “અદલામા”ની સત્ક પ્રાપ્ત કરી હતી. એટલા ગહન વિષયોના અભ્યાસ કરવા માટે આખામાં આજા શેખ સાદીને ૧૦ વર્ષ લાગ્યા હશે.

સા'દી તે કવિઓમાંના છે કે જેમના
મનોવૃત્તિ. ચારિત્રનું પ્રતિબિંબ્ય તેમના કાવ્યોમાં

સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. સા'દીની

કવિતાઓ તેમના જીવનચરિત્રનું દર્પણ છે તેમના ઉપ-
દેશો હૃદયથી નીકળતા હતા, અને તેનું કારણ પણ
એજ કે તેમનામાં એટલી શક્તિ હતી. સેંકડો ઉપદેશો
જેમ તેઓ અન્યોને પરમાર્થ શીખવી પોતે સ્વાર્થ સાધવા
મથતા નહોતા. ખીજાઓને ધર્મ ન્યાય નીતિનો બોધ
આપી તેઓ પોતે વિલાસિતામાં લુપ્ત રહેતા નહિં.
તેમની વૃત્તિ સ્વભાવતઃ સાત્વિક હતી તેમનું મન
વાસનાઓથી કદી વિચલિત થયું નહિં. અન્ય કવિઓ
જેમ કદી તેમણે રાજદરબારનો આશરો લીધો નહિં,
લોભને પાસે આવતા અટકાવ્યો. યશ અને ઐશ્વર્ય
અન્ને સર્વ કર્મના ફળો છે. યશ દેવીક છે, ઐશ્વર્ય
માનુષિક, માટે તેની ઈચ્છાએ કરી નહિં. ધનની દેવી જે
બળીદાન આહે છે, તે આપવાની શક્તિ સા'દીમાં નહોતી.
તેઓ પોતાના આત્માનું અદ્વંદ્ય પણ લક્ષ્મીદેવીને બેટ
આપી શક્યા નહિં. એજ તેમની નિર્લિંગતાનું અવલંબન
છે. રાજાઓને ઉપદેશ આપવો તે સર્પના દ્વારે આંગળી
નાખવા સમાન છે, અત્રે એક પગ જો પુળે ઉપર
રહેતો તો ખીજો પગ કાંટાઓ ઉપર. ખાસ કરીને
સા'દીના સમયમાં રાજદ્વારી ઉપદેશ કરવો જોખ-
મમાં પડવા સરખું હતું. ઇરાન અને બગદાદ અને

દેશોમાં અરખોનું પતન થઇ રહ્યું હતું. તાતારી
 બાદશાહે પ્રગ્નને પગે તળે ચઢી રહ્યા
 હતા, પણ સા'દીએ તે બેખમભરેલા સન્નિગોમાં પણ
 પોતાની ટેક ઇંડી નહિ. જ્યારે તેઓ શિરાઝથી અગાધ
 આવ્યા ત્યારે ત્યાં હલાકુખાનો પુત્ર મુગલ અબાકાખાં
 બાદશાહ હતો. હલાકુખાંના ઘેર અત્યાચારે
 પિશાચીક કરતાઓને પણ લગ્નવે તેવા હતા.
 અબાકાખાં જોકે તેવો અત્યાચારી તો નહોતો તોએ
 તેના ભયથી પ્રગ્ન ધ્રુજતી હતી, તેના એ પ્રધાન કર્મ-
 ચારીઓ સા'દીના ભક્ત હતા. એક દીવસે સા'દી
 બગ્નરમાંથી જઈ રહ્યા હતા કે સામેથી બાદશાહની
 સ્વારી અતિ ધામધુમ સાથે નીકળી. બાદશાહના બંને કર્મ-
 ચારીઓ સાથેજ હતા, તેઓએ જ્યારે સા'દીને જોયા કે
 તરતજ તેઓ ઘોડા ઉપરથી નિચે ઉતરી પડ્યા; અને
 સા'દીનો સત્કાર કર્યો. બાદશાહ પોતાના વજીરોની આ
 ભક્તિ અને શ્રદ્ધા જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો, તેના મનમાં
 કુતુહલ ઉત્પન્ન થયું. બાદશાહે પોતાના એ વજીરોને
 પુછ્યું કે એ કોણ છે? વજીરોએ તરતજ સા'દીનું નામ
 અને તેના ગુણો દર્શાવ્યા. બાદશાહના હૃદયમાં પણ
 સા'દીની પરિક્ષા કરવાનો વિચાર થયો. તે બોલ્યો, કંઈ
 ઉપદેશ મને પણ કરો. સંભવતઃ તેણે પોતાની પ્રસંશા
 સા'દીથી કરાવવા ધારી હશે પણ સા'દીએ નિર્ભયતા
 સાથે આ ઉપદેશ પૂર્ણ શેર કહ્યા.—

“શહે કિ પાસે રૈયન
 નિગાહ મી દરદ,
 હુસાવ બાદ ખિરાજશ
 કિ મુઝદે ચાપાનીસ્ત,
 વગર ન રાએયે
 ખદકસ્ત ઝહરમારશ બાદ,
 કિ હરયે મીખુરદ અઝ
 જઝિયએ મુસલમાનીસ્ત.”

ભાવાર્થ—“જે બાદશાહ પ્રજાપાલન કરે છે, તે એક ભરવાડ જેવો છે. તે પ્રજાથી જે કર લે છે તે તેની મજૂરી છે. અને જે તે તેમ કરતો ન હોય તે તે હરામનો માલ ખાય છે.”

અમાકાખાં આ ઉપદેશ સાંભળી ચક્રિત થઈ ગયો. સા'દીની નિર્ભયતાએ તેને સા'દીનો ભક્ત બનાવ્યો. તેણે સા'દીને અતિ માન સહિત વિદાય કર્યો.

સા'દીમાં આત્મગૌરવની માત્રાએ ઓછી નહોતી. તેઓ સમય આવ્યે જીવ આપે તેવા મનુષ્ય હતા. નીચતાથી તેમને ધૂણા હતી. એક સમયે ઇસ્કન્દ્રીઆમાં દુકાળ પડ્યો, લોકો અહીં તહીં નહાસવા લાગ્યા. ત્યાં એક સમ્પત્તિશાળી ખોજો હતો, તે ગરીબોને અન્ન આપતો, અને લાગ્યાર વગેરેને સારી મદદ કરતો, સા'દી

પણ ત્યાંજ હતા. લોકોએ કહ્યું તમે પણ તે ખોળના પરોણા થઈ જાઓ, તે ઉપર સા'દીએ કહ્યું:—

“સિંહ કદી પણ કુતરાનું જીવું ખાતો નથી, પછી ભલે તે ભુખને લીધે મરી જાય તો શું?”

સા'દીને ધર્મધપણા અને ધર્મધતિંગોની બહુજા ચીઢ હતી. તેઓ પ્રજાને મૂર્ખ અને સ્વાર્થી મુલ્લા ધર્મશૂરોના ફંદામાં પડતી જોઈ બહુજા દુઃખી થતા. તેમણે કાશી-મથુરા-વૃદાવન અને પ્રયાગના પાખંડી પડીતોની પાપલીલાઓ જોઈ હોત તો તેમને આ વિષયમાં વિશેષ દુઃખ થાત. છત્રધારી હાથી ઉપર ખેસનારા મહંતો, પાલખીઓમાં ચંમર હલાવનારા પુઝારીઓ, કલાકો સુધી તિલક મુદ્રામાં સમય વ્યતિત કરવાવાળા પંડીતો અને રાજા રજવાડાઓના દરબારનાં રમકડા થનારા મહાત્મા તેમની સમાલોચનાને કેટલી રોચક અને હૃદયગ્રાહી બનાવી નાખત? એક સમયે એક લખનારે બે જટાધારી સાધુઓને રેલવેમાં બેઠેલા જોયા. બંને મહાત્મા એક સંયુક્ત કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બેઠેલા હતા, અને કોઈને પણ અદર દાખલ થવા દેતા નહિં. સંયુક્ત કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બેઠેલી તો મેદની હતી કે કોઈને ઉભાએ રહેવાની જગ્યા મળતી દુર્લભ થઈ પડી હતી. એક વૃદ્ધ મુસાફર ઉભો ઉભો થાકી જગથી ધીમેથી સાધુઓના ડગ્ગામાં જઈ બેઠો.

પછી પુછવુંજ શું? સાધુઓની યોગ શક્તિએ પ્રચંડ રૂપ ધારણ કર્યું. તેઓએ વૃદ્ધ મુસાફરને ધમકીઓ આપી અને સ્ટેશન આવતા સ્ટેશન માસ્તરને જઈ ફર્યાદ કરી કે આ ભુદો સાધુઓને બેસવા આપતો નથી; સ્ટેશન માસ્તરે સાધુઓની ડીઘી વધારી આપી. ત્યાર બીજા યાત્રીઓ આ ભસ્મધારી જટાવાન સાધુઓના પ્રતાપને જોઈ અંનન્ય ગયા, અને કોઈએ પણ તે સાધુઓના ડાબામાં દાખલ થઈ અપવિત્રતા પથરાવવાનો સાહસ કર્યો નહિ. એવીજ રીતે એજ લેખકની મુલાકાત રીવા ખાતે એક સંન્યાસી સાથે થઈ, તેઓ સ્વયં પોતાના બદામી વાળો ઉપર લજ્જિત હતા. લેખક મહાશયે તે સંન્યાસીને પુછ્યું; તમે શા માટે કંઈ ઉદ્યમ કરતા નથી? તે બોલ્યો, હવે ઉદ્યમ કરવાની જરૂર નથી; અને કરીએ તોપણ શું કરીએ? મહેનત મળુરી તો થતી નથી. વિદ્યા અભ્યાસ કર્યો નથી, તેથી આ જીવન તો આવીજ રીતે વ્યતિત થશે હાં, ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું કે બીજા જન્મમાં મને સદ્બુદ્ધિ આપે અને આ પાપાંડમાં ફસાવે નહિં. સા'દીએ પણ એવી હજારો ઘટનાઓ જોઈ હશે, અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું છેજ નહીં અને તેજ કારણે તેમનું દયાળુ દીલ પણ આવા પાપાંડીઓ પ્રત્યે કઠોર થઈ ગયું હશે.

સા'દી ઇસ્લામ ધર્મશાસ્ત્રના પૂર્ણ અભ્યાસી હતા, તેમની નીનિશિષ્ટા સ્વર્ગ અને નર્ક તથા બધ ઉપર

અવલગ્નિત હતી. ઉપ્યોગવાદ તથા પરમાર્થવાદની તેમને ત્યાં અર્થાં કોઈ કરતું નહિં. ખરી વાત તો એ છે કે સર્વ સાધારણમાં નીતિ ઉપદેશ આપવાની તેમને આવશ્યકતાજ વળી શું હતી? તે સદાચાર કે જેનો પાયો દર્શનના સિદ્ધાંત ઉપર રચવામાં આવેલ હોય છે તે ધાર્મિક સદાચારથી કેટલાક વિષયોમાં વિરોધ કરે છે, અને જે તેનું પુરેપુરું પાલન કરવામાં આવે તો સંભવ છે કે સમાજમાં ઘોર વિપ્લવ થઈ જવા પામે.

સાંદીએ સંતોષી જીવન વિતાડવા અને દરેક સ્થિતિમાં સંતોષીત રહેવા માટે લડત કરી છે. આ તેમના સદાચાર શિક્ષાનો માત્ર એક મૂળ આધાર છે. તેઓ પોતે પરમ સંતોષી હતા. એક દીવસે તેમના પગમાં જોડા હતા નહિં. તેથી રસ્તે ચાલતા કષ્ટ થતું. આર્થિક દશા પણ એવી નહોતી કે જોડા વેચાતા લઈ શકે. તેથી ચિત્ત બહુજ ખિન્ન થઈ ગયું હતું, તેમને એ વાતની વેદના થતી આ દુઃખદ સ્થિતિમાં તેઓ કૃષ્ણની મસ્જીદમાં જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં તેમણે દરવાજા ઉપર એક માણસને બેઠેલો જોયો, કે જેના પગજ નહોતા. તે પગ વીનાના માણસની દશા જોઈ સાંદી પોતાના પગમાં જોડા ન હોવાની વાત વિસરી ગયા, અને ચેત્યા. તુરંતજ તેઓ મસ્જીદમાં દાખલ થયા, અને ઇશ્વરનો આભાર માન્યો કે મને પગ વીનાનો બનાવ્યો નથી. સાંદીને પગ હતા, એજ તેમનો જોડા પગમાં ન

હોવા વિષેનો સંતોષ ! આ પ્રકારની શિક્ષા વર્તમાન વીસમી સદીના યુગમાં કંઈ વધારે પડતી કે હાંસી પાત્ર લેખાય તેમાં નવાઈ નહિં. આ તો અસંતોષનો સમય છે, સંતોષ માનવાનો યુગ તો ગયો. હવે રાત દીન હાય ! વોય ! મને આ આપો, તે પણ મને આપો ! બધુંજ અમને જોઈએ, અને બધુંજ મળી જતાં અમને કંઈ નથી મળ્યું, એવું કહીને લોકો પોતાની સંતોષ વૃત્તિનો નાશ કરી રહ્યા છે. દેશ નથા સમાજની ઉત્તતી તે અસંતોષપણાને આભારી સમજવામાં આવે છે. પણ સા'દીની સંતોષની શિક્ષા સદુદ્યોગની ઉપેક્ષા કરતી નથી. તેમનું કથન છે કે “દુશ્વર સમસ્ત સૃષ્ટિની ભુખ મટાડે છે, પણ પોતાની જીવિકા માટે પ્રયત્ન કર્યો તે દરેક મનુષ્યનું પરમ કર્તવ્ય છે.”

સા'દીની ભાષા લાઘવીયની ખૂબી ગુજરાતી અનુવાદમાં દર્શાવવી અતિ કુદ્દીન છે, તથાપી તેમની કથાઓ અને વાક્યોથી તેમની શૈલીનો કંઈક અંશે પરિચય થઈ શકે તેમ છે. નીચ્છદેહ તેઓ સમસ્ત સાહિત્યસંસારના એક સમુજ્જ્વલ રત્ન હતા, ભાવોના સમજનારા, અને ભાષા લાઘવીયના રસાસ્વાદન કરનારા મનુષ્યો જ્યાં સુધી આ સંસારમાં રહેશે ત્યાં સુધી સા'દીનું સુચર જીવન અમર રહેશે; અને તેમની પ્રતિભા વિષે લોકો આદર કરશે.

મહાત્મા શેખ તે સમયે ઇસ્લામીઓમાં સહુથી
 સા'દીની વધુ મુસાફરી કરનાર તરીકે
 મુસાફરી. 'ઇબ્ન ખત્તા' ની ગણતરી થતી હતી,
 ત્યારે સા'દીના વિષયમાં પણ એવી માન્યતા થવા પામી
 હતી કે 'ખત્તા' ની મુસાફરી કરતાં સા'દીની મુસા-
 ફરીઓ ઓછી નહોતી. તે સમયનાં સભ્ય સંસારમાં
 કોઈ એવું સ્થાન નહોતું કે જ્યાં “શેખ સા'દી” ગયા
 ન હોય. તેઓ હંમેશા પગે ચાલીને મુસાફરી કરતા હતા.
 આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે સા'દીની
 તંદુરસ્તી અને શક્તિ કેટલી હતી, અને તેઓ કેટલા
 મહેનતુ હતા. સાધારણ વસ્ત્રો સિવાય તેઓ ખીજું કંઈ
 સાથે રાખતા નહોતા. હા, સ્વરક્ષા માટે એક કુહાડી
 રાખતા હતા. આજ કાલના મુસાફરો જેવી રીતે સાથે
 “ગાઇડ” રાખી જ્યાં જ્યાં જાય, ત્યાંની નોંધ ગળવાની
 નોંધ બુકમાં કરી પોતાની મુસાફરીનો અહેવાલ
 પ્રગટ કરાવવા અને તેમ કરી પોતાની વિદ્વતા દર્શાવવા પ્રયત્નો
 કરે છે, તેમ કરવાનો સા'દીનો ઉદ્દેશજ નહોતો. તેઓ
 જ્યાં જતાં ત્યાં મહીનાઓ સુધી રહી ત્યાંના રહેવાસી-
 ઓના રિતરીવાજ, રહેણી કરણી અને આચાર વિચાર
 જોતા, વિદ્વાનો સાથે સત્સંગ કરતા; અને જે વિચિત્ર
 બાબતો જોતાં તે પોતાના સ્મરણકોષમાં સંગ્રહ કરતા.
 તેમનું ગુલીસ્તાન અને ઓસ્તાન આ બંને પુસ્તકો તેમના
 અનુભવોનું ફળ છે. તેમના પુસ્તકોમાં ગપાટાઓ નથી.

તેમની દ્રષ્ટિ હંમેશા એવા ભાવો ઉપર રહેતી કે જેમાં કોઈ સદાચાર સંબંધી પરીણામ નીકળવા પામે, જેમાંથી મનોવેગ અને વૃત્તિઓનું જ્ઞાન મળે, જેમાંથી મનુષ્યની સન્નિવૃત્તિ અને દુર્જનતાનો પતો મળી શકે.

સદાચારણુ, પારસ્પરિક વ્યવહાર અને નિતિપાલન ઉપદેશોના વિષયો હતા. તેઓ એવી ઘટનાઓના વિચારો કરતા હતા કે જેથી તે ઉચ્ચ ઉદ્દેશોની પૂર્તિ થવા પામે. એ વધુ આવશ્યકતાભર્યું નહોતું કે તે વિચારો અદ્ભુતતાથી ભરેલા હોય. આજના યુવાનો માત્ર “અદ્ભુતતા” ઇચ્છે છે. ત્યારેજ નહિં બનતી ખીનાઓ જાહેરમાં લખાય તેમજ ભજવાય છે. પણ સા'દી એવી સાધારણ વાતો-માંથી પણ એવા સિદ્ધાંતો શોધી કાઢતા હતા કે જે સાધારણ બુદ્ધિ પણ માન્ય કરી શકે. તેના થોડાક ઉદા-હરણોથી તેમની સુક્ષ્મદર્શિતા સ્પષ્ટ થઈ જશે.

થોડા વખતમાં બહાર પડશે.

કરુણારસથી ભરપૂર ૧૮૫૭ ના બળવાની યાદ
અપાવનારું ઐતિહાસિક અપૂર્વ પુસ્તક.

દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ

લખનાર.—રા 'સાદીક.'

આ પુસ્તકમાં દિલ્હીના અંતિમ મુગલ સમ્રાટ બાદ-
શાહ બાદશાહ 'ઝકરનું' જીવન ચરિત્ર તેમજ સને ૧૮૫૭
ના બળવા સમયે તેમના કુટુંબીઓની થયેલી અવશ્થાનું
કરુણારસભરું વર્ણન ચિત્ર, ઉપગત બળવા સમયે અંગ્રેજ
અમલદારોમાં લગાદને લગતો ચાલેલો પત્રવલેવાર, તથા
તે અંગેની અનેક બળવાળંગ માહિતીઓ ચિત્રો સહિત
ઐતિહાસ પ્રિય વાચકને રસ સાથે દિલ્હીની બહો-
ળતાલીનું ભાન કરાવશે,

મુંબઈના 'સાંજ વતમાન'માં આ વાત બહુજ
હોંશથી વચ્ચાઈ વાંચક વર્ગની પસંદગી પામી ચૂકી છે.

આંગ્રેજ ધરાક તરીકે નામ નોંધાવે.

કિંમત માત્ર રૂપીયા એક.

લખો—મંત્રી ધરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૫૦૨૬, મુંબઈ-૯.

મહાત્મા શેખ સા'દીના મુસાફરીના અનુભવો.

ખંડ ૨ જો.

મહાત્મા શેખ સા'દીના મુસાફરીના
+ + + + અનુભવો.
સોમનાથમાં શેખ સા'દી. + +
હૃદયની તૃષ્ણા. + + +
ભૂખ્યાને શું જોઈએ? + +
મનુષ્યની કિંમત. + + +
અજાણ મુસાફર. + + +
ખાય તે મરે. + + +
હાથ તે ઉંઘાજ છે! + +
સત્કારમાં સ્વાગત કે ભોજન? +
સિંહપર સ્વારી. + + +
સા'દીનું શિરાઝમાં પુનરાગમન.

શેખ સાંદીએ ભારતવર્ષની યાત્રા
 મહાત્મા શેખ કરી હતી, કેટલાક વિદ્વાનો અનુ-
 સાંદીને મુસાફર માન કરે છે કે તેઓ ચાર વખત
 રીના અનુભવે. હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા હતા પરંતુ

તેનું કોઈ પ્રમાણ નથી, પણ તેમનું
 હિંદમાં એક વખત પધારવું નિર્ભ્રાન્ત છે. તેઓ ગુજરાત
 સુધી આવ્યા હતા, કદાચ ત્યાંથી પાછા વળ્યા હશે સોમ-
 નાથના વિષયમાં તેમણે એક ખીના લખી છે, જે કદાચ
 સાંદીના યાત્રવૃત્તાંતમાં સહુથી વધારે કૌતૂહલજનક છે.

જ્યારે હું સોમનાથ પહોંચ્યો,
 સોમનાથમાં ત્યારે મેં જોયું તો ત્યાં કેટલાક
 શેખ સાંદી સ્ત્રી પુરુષો મદિરના દ્વારે ઉભા
 હતા. તેઓમાંથી અનેકા દુર્ગદરથી
 મુગદો મ ગવા આવ્યા હતા. મને તેઓની મૂર્ખાઈ ઉપર

મહા૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૧૬

ખેદ થયો. એક દિવસે મેં કેટલાક માણસો સમક્ષ મૂર્તિ પૂજનની નિંદા કરી, તેથી મંદિરમાં ઘણા પૂજારીઓ ભેમા થઇ ગયા. તે જોઈ હું ખડીયો કે તેઓ રખેને મને મારવા ન લાગે. મેં કહ્યું, —“મેં કોઈયે વાત અશ્રધ્ધાએ કરી નથી. હું પોતેજ આ મૂર્તિ ઉપર મોહિત છું પણ હજી હું અહિંના ગુપ્ત-રહસ્યોને જાણતો નથી, તેથી ઇચ્છુ છું કે એના તત્વનું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ઉપાસક બનું.” પૂજારીઓને મારી આ વાત પસંદ પડી અને તેઓએ કહ્યું કે ‘આજે રાતના તું આ મંદિરમાં રહે.’ પ્રાત કાળે જ્યારે નગરવાસીઓ ત્યાં એકત્ર થયા, ત્યારે તે મૂર્તિએ પોતાના હાથો ઉઘાડ્યા. જાણે કોઈ પ્રાર્થના કરી રહ્યા હોય. આ દ્રશ્ય જોતાં બધા શ્રદ્ધાળુઓ જ્ય-જ્ય પોકારવા લાગ્યા. જ્યારે બધા લોકો ચાલ્યા ગયા, ત્યારે પૂજારીએ હસ્તા મને કહ્યું, —“કેમ? હવે તો કંઈ શંકા રહી નથીને?” હું કૃત્રિમ ભાવ કરી રડવા લાગ્યો અને લજ્જા પ્રકટ કરી; તેથી તે પૂજારીને મારા ઉપર વિશ્વાસ જન્મ્યો. હું કેટલાક દિવસો માટે તેઓમા ભેળાઇ ગયો. જ્યારે મંદિરવાળાઓનો મારા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ જન્મ્યો, ત્યારે એક રાત્રે અવસર મેળવી મેં મંદિરનું દ્વાર બંધ કરી નાખ્યું, અને મૂર્તિના સિંહા-

સન નિકટ આવી ધ્યાનથી જોવા લાગ્યો ત્યાં મને એક પરદો દેખાયો. જેના પછવાડે એક પૂજારી બેઠો હતો તેના હાથમાં એક રસી હતી. તરતજ હું પામી ગયો કે જ્યારે આ પૂજારી રસીને તાણે છે, ત્યારે મૂર્તિના હાથ ઉંચા થવા પામે છે. અને એનેજ લોકો દૈવિક બીના સમજે છે.

જો કે સા'દી મિથ્યાવાદી નહોતા, તે છતાંયે આ વૃત્તાંતમાંની કેટલીક વાતો એવી છે કે જે તર્કની કસોટી ઉપર કસી શકાતી નથી, પણ એથી એટલું માનવાને આપણને સવળતા થશે કે સા'દી ગુજરાતમાં આવ્યા હતા, અને સોમનાથમાં રહ્યા હતા.

મને 'કેશ' નામક દ્વિપમાં એક હિંદુની તૃષ્ણા. વેપારી સાથે મળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો તેની પાસ સર-સામાનના બોજાઓ ઉપાડેલા ૧૫૦ ઉંટ અને ૪૦ સેવકો હતા તેમણે મને પોતાનો અતિથિ મનાવ્યો. આખી રાત તે પોતાની રામકથા સંભળાવતો રહ્યો. મારો એટલો બધો સામાન તુર્કસ્થાનમાં પડેલો છે, તેટલો સામાન ત્યાં છે. મારું ઘર અમુક સ્થળે છે, મારી જગીર મોટી છે, વગેરે. ત્યારે તે ફરી કહેતો

મહા શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો [૨૧

કે મને મિસર જવાની ઉત્કંઠા છે, પણ ત્યાં પાણી
હાનીકારક છે એવી વાતો તે વેપારી કરતો હતો.
વળી કહેતો જનાય શેખ સા'દી સાહેબ ! મારો
વિચાર એક ખીજી મુસાફરી કરવાનો છે. જો તે
પુરી થઈ જાય, તો પછી હું એકાંતવાસ કરીશ. મેં
પુછ્યું કે તે કઈ યાત્રા છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે પારસ
દેશનું ગંધક હું ચીન લઈ જવા આહું છું, કારણ કે
ત્યાં તેની કિંમત સારી મળે છે. અને ચીન દેશના
ખાલા “રોમ” લઈ જવા આહું છું અને ત્યાંથી
રોમના “દેખા*” લઈને હિંદુસ્થાનમાં અને હિંદુ-
સ્થાનની પોલાદ (Steel) ‘હલમ’ દેશમાં અને ‘હલમ’
દેશનો આરસો ‘યમન’ દેશમાં અને યમન દેશની
આદરો+ લઈ ‘પારસ’ ખાતે પાછો વળીશ. તે પછી
માત્ર એક દુકાન કરી બેસીશ, ત્યારે મુસાફરીઓ
કરવાનું માંડી વાળીશ. આગળ ઉપર તો હાથર
માલીક છે” તેની આ મહાન તૃપ્તિઓ જોઈ હું તો
ઉકળી ગયો અને બોલ્યો:—

“આપે સાંભળ્યું હશે કે “જોર”નો એક નામાં-
દિત વેપારી જ્યારે થોડા ઉપરથી પડીને મરવા લાગ્યો

* એક જાતનું રેશમી કાપડ

+ આદર-મુસ્લીમ સ્ત્રીઓને ઓઢવાની હોય છે.

ત્યારે તેણે ઉઠા નિશ્વાસ નાંખતા કહ્યું—“મનની તૃષ્ણાઓ મનુષ્યની આ બે આંખો સતોષી શકે છે કાંતો કષ્ટની માટી.”

એક થાક્યો પાક્યો મુસાફર કોઇ
ભૂખ્યાને શું ધનવાનના ઘરે જઈ ચઢ્યો, તેને
જોઈએ ? અતિથય ભૂખ લાગેલી હતી.

ગરીબ હોવાથી તે ભૂખને પોષી શકતો નહિં. તે ધનવાનને ત્યાં બે ચાર માણસો આનંદમાં બેસી રસભરી વાતો કરી રહ્યા હતા, જે કે તે ભૂખ્યા ગરીબને તેમાં જરાએ રસ પડતો નહોતો. અંતે જ્યારે ગૃહસ્વામીએ કહ્યું. “સાહેબ! તમે પણ કંઈ વાત કરોને, મુંગા કેમ બિલા છો ?” ત્યારે તે ગરીબ ભૂખ્યા મુસાફરે કહ્યું—સાહેબ, હું ગરીબ ભૂખ્યો માણસ છું. મને કંઈ ખાવાને આપો, વાતોથી પેટ ભરાશે નહિં. ખાવાનું આપશો તો મારી ભૂખ લાંબશે.” ત્યારે ગૃહસ્વામીએ ખાવાનું આપવા માટે સેવકને હુકમ કર્યો. સુદૂરો પાથરવામાં આવ્યો, ખાવાની વસ્તુઓ ગોઠવવામાં આવી, પણ કોઇએ તેને ખાવાને જણાવ્યું નહિં. એટલામાં સેવક આવીને બોલ્યો “સાહેબ, હજી “કોફી” તૈયાર થયા નથી, માટે જરા થોભી જાઓ.” ગૃહસ્વામીએ પોતાના

મહા૦ શેખ આ'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૩

સેવકના વચનને અનુમોદન આપતા કહ્યું, 'હા, સાહેબ ! જરા થોભી જશો, “કોફતા” તૈયાર થાય છે.” ત્યારે તે ભૂખ્યા ગરીબે કહ્યું:—

“કોફતા દર મફરએ માગો મુઆશ,”

“કોફતારા નાને-તિહી કોફતાસ્ત.”

ભાવાર્થ:—“મને કોફતાની જરૂર નથી, ભુખ્યા માણસને માત્ર રોટલાજ કોફતા સમાન છે.”

એક સમયે હું મારા રનેહી-
મનુષ્યની કિંમત. બંધુઓથી છૂટો થઇ કિલસ્તીનના જંગલમાં રહેવા લાગ્યો, તે સમયે મુસલમાનો અને યાહુદીઓ લગ્ન લગાઇ થતી હતી, એક દિવસે મને યાહુદીઓએ કેદ પકડી ખાડી ખોદવાના કામે લગાડ્યો. હું તે અવસ્થામાં કેદ હતો, થોડા દિવસો વિત્યા બાદ એક ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ કે જે મને ઓળખતા હતા તેમને મારા ઉપર દયા આવી તેથી ૧૦ દિનાર આપી મને કેદથી મુક્તિ અપાવી પોતાને ઘેર લઇ આવ્યા. કેટલાક દિવસો પછી પોતાની પુત્રી સાથે મારા લગ્ન કરાવી આપ્યા. તે સ્ત્રી બહુ કર્કશા હતી. આદર સત્કાર તો બાબુએ રહ્યું, પણ તેણી એક દિને ક્રોધીત

થઈ બોલી, કેમ સાહેબ! તમે તેજ માણસ છો કે
જેને મારા પિતાએ ૧૦ દિનાર આપી ખરીદેલા. મેં
કહ્યું હા, હું તેજ માણસ છું કે તમારા બાપે મને
૧૦ દિનારમાં ખરીદી તમારા હાથમાં ૧૦૦ દિનારે
વેચ્યા છે. આ તો તેજ કહેવત થઈ કે એક ધર્મ-
નિષ્ઠ પુરુષે એક બકરી દયા લાવે રૂપીઆ આપી
છોડાવી ઘેર લાવ્યા બાદ તેનેજ ખીજ દિવસે કાપી
મારી ખોરાક કર્યો.

મને ચાર બિશ્વક મુસાફરો
અગાળ મુસાફર. રસ્તે મળ્યા. હું એકલો મુસા-
ફરી કરી રહ્યો હતો, મેં
તેઓને કહ્યું કે મને પણ તમો સાથે લઈ લ્યો.
ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે-અમારી સાથે તમને મુસાફ-
રીએ લઈ જઈ ન શકીએ. ત્યારે મેં તેઓને કહ્યું
કે બિશ્વકો પવિત્ર મનના હોવા જોઈએ, તમારે એવો
હતાર આપવો ન ઘટે. ત્યારે તે બિશ્વકોમાંથી
એક જાણ બોલ્યો કે, અમો કાંઈપણ અગાળ
માણસને સાથે કદીએ મુસાફરીએ ન લઈ જઈએ
એવી અમારી પ્રતિજ્ઞા છે, કારણ કે અગાઉ અમોએ
એક મુસાફરને સાથે લીધો હતો, પણ જ્યારે અમો

મહા૦ શેખ આ'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૫

એક કિલ્લાના દ્વારે પહોંચ્યા ત્યારે તે અગ્નિ મુસાફર અમારો લોટો લઈ લઈ શંકાએ ગયો. ગયો ન ગયોજ, પછી તે દેખાયોજ નહિં. પણ તેણે એટલાથી સંતોષ ન માનતા કિલ્લામાં જઈ કંઈ અવેરાનની ચોરી કરી, જે કારણે અમને કેદ કરવામાં આવ્યા. બહુએ શ્રમ અને તપાસ પછી તે લુચ્ચો પકડાયો અને અમો છુટવા પામ્યા. ત્યારથી અમોએ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે કોઈ અગ્નિ મુસાફરને મુસાફરીમાં સાથે રાખવો નહિં.

“ ખુરાસાન ” ના યુવકો સાથે
ખાતે તે મરે. બિહુકો મુસાફરી કરી રહ્યા હતા.

તેઓમાંથી એક વૃદ્ધ બે દિવસના અંતરે ખોરાક લેતો ત્યારે બીજો યુવાન દિવસમાં ત્રણ વાર જમતો. ભોગ સંગેતે તેઓ મુસાફરી કરતા કોઈ જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં તેઓ જસૂસ છે એવી શંકાએ પકડાયા અને એક કેદખાનામાં કેદ રખાયા. બે સપ્તાહ પછી રાત્રીને ખખર પડી કે તેઓ મુસાફર છે અને નિરપરાધી છે તેથી તેઓને છોડી મેલવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. કેદખાનાનું દ્વાર ઉઘડવામાં આવતાં તે યુવાન મરણ પામેલો જણાયો અને તે વૃદ્ધ જીવતો હતો. તેથી

લોકોમાં ઘણીએ ચર્ચા થવા પામી. એટલામાં એક બુદ્ધિમાન પુરૂષ તે રસ્તેથી જતો હતો તેણે કહ્યું કે એમાં આશ્ચર્ય શું છે? જો એ જીવતો નિકળતે તો આશ્ચર્ય કરવું વ્યાજબી ગણાત.

એક વર્ષે હાજીઓના કાફલામાં હાજી તે ઉંટોજ ફાટ પડી ગયો. હું પણ તેઓ છે? + + + સાથે યાત્રા કરી રહ્યો હતો.

અમોએ ખુબ લડાઈ કરી; એક ઉંટવાળાએ અમારી આ દશા જોઈ પોતાના એક સાથીને કહ્યું, ‘ખેદની વાત છે કે શેતરંજના પ્યાદાઓ તો જ્યારે મેદાન પાર કરી જાય છે, ત્યારે તેઓ વજર થવા પામે છે, પણ ‘હાજી’ પ્યાદાઓ જેમ જેમ આગળ વધતા જાય છે તેમ તેમ અગાડિ કરતા પણ વધુ ખરાબ થતા જાય છે.’ તેણે હાજીઓને કહ્યું,—“તમે શું હજ કરશો. હાજી તો આ તમારા ઉંટોજ છે કે જેઓ કાંટાઓનું દુઃખ સહન કરતા ભાર ઉંચકી મુસાફરી કરે છે.”

રોમ દેશમાં એક સાધુ મહા-સત્કારમાં સ્વાગત તમાની પ્રશંસા સાંભળી અમો કે ભોજન? + તેમને મળવા ગયા, તેમણે અમારી આગતા સ્વાગતા કરી,

મહા૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૭

પરંતુ ખાવાનું આપ્યું નહિં. રાત્રે તેઓ પોતાની માળા ફેરવતા રહ્યા, પણ અમને ક્ષુધાનાં કારણે નિંદ્રા ન આવી. બીજા દિને સવાર થઈ ત્યારે પુનઃ તેઓએ પ્રથમ જેવું આગત સ્વાગત કરવાનું આરંભ્યું. તેથી અમારા એક બોલકણા મિત્રે કહ્યું,— “મહાત્મન! અતિથિ માટે આ સત્કારથી વધુ જરૂર તો ભોજનની છે. લલા! એવી ઉપાસનાથી કદી ઉપકાર થઈ શકે કે જ્યારે ઘરમાં કેટલાક અતિથિઓ ભૂખ કારણે પાસાં બદલતા હોય?”

એક સમયે મેં એક મનુષ્યને સિંહપર સ્વારી. સિંહપર સ્વાર થએલો જોયો. લયથી હું કંપી ઉઠ્યો. તેણે મારી આ દશા જોઈ હરતા કહ્યું—“સા'દી ખ્હીએ છે શાને? આ કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. જો મનુષ્ય ઇશ્વર આજ્ઞાથી મૂખ ન ફેરવે તો તેની આજ્ઞાથી કોઈ મૂખ ફેરવી શકેજ નહિં.

ત્રીસ ચાલીસ વર્ષ સૂધી ભ્રમણ સા'દીનું શિરાઝ. કરવા પછી સા'દીને પોતાની માં પુનરાગમન. જન્મભૂમીનું સ્મરણ થયું. જે સમયે તેઓ શિરાઝથી નિકળ્યા

હતા, ત્યારે ત્યાં અશાંતી પથરાયેલી હતી. એ કુદશાના પરીણામે તેમજ વિદ્યા લાભની ઇચ્છાએ પ્રેરીત થઇ સા'દીએ દેશ ત્યાગ કર્યો હતો. પણ શિરાઝની હવે તે દશા નહોતી. સા'દ ખીન જંગી મૃત્યુ પામી ચૂક્યો હતો, તેનો પુત્ર અતાબક અબ-બક રાજગાદી ઉપર હતો, એ ન્યાયપ્રિય અને રાજ-કાર્યકુશળ રાજા હતો. તેના સુશાસને દેશની બગડી ગયેલી સ્થિતિને અવશ્ય મુધારી હતી. શેખ સા'દી સંસારને જોઇ અનુભવ લઘ્ન ચૂક્યા હતા. અવસ્થા પણ એટલી થવા આવી હતી કે જ્યારે મનુષ્યને એકાંતવાસની ઇચ્છા થવા લાગે છે અને સસારિક ઝંઘરાઓથી મન ઉદ્દામીત થઇ જાય છે. અનુમાનથી કહી શકાય છે કે શેખ સા'દી લગભગ ૭૦ વર્ષની વયે શિરાઝ ખાતે પાછા વળ્યા હતા. શેખ સા'દીની પધરામણી વેળાએ આવકાર આપવા માટે રાગન તથા પ્રજા ઉભયે ઉત્સાહભર્યો ભાગ લીધો હતો. પણ શેખજીએ તો એકાંતમા રહેવાનું વધારે પસંદ કર્યું, અને તેઓ પોતાનો મોટો સમય એકાંતવાસમાં વિતાવવા લાગ્યા. જે સંબંધિતો ઇશાગે તેમણે પોતાના ગુલીસ્તાનની પ્રસ્તાવનામાં કર્યો છે, તેઓ રાજ દર-બારમાં બહુજ આજી આવતા જતા, તેમજ સમા-

મહા૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૯

જથી પણ તેઓ છેટાજ રહેતા. એનું વિશેષ કારણ એ પણ હોઈ શકે કે રાજા અતાબક અબૂબક્રને વિદ્વાનોની કેટલાક અશે ચીઢ હતી. રાજા તેવાઓનેજ પાખંડી અને લુચ્ચા ગણતો. અનેક સર્વ સામાન્ય વિદ્વાનોને તેણે દેશપાર કર્યા હતા, ત્યારે તે વિરુદ્ધ અનેક મૂર્ખ અને અભણ અજ્ઞાન ફકીરોની તે આગતાસ્વાગતા કરતો. જેટલો વધારે અભણ ફકીર હોય તેટલીજ તેની વધારે કિંમત અને કદર કરતો. શેખ સા'દી વિદ્વાન હતા, અને મુલ્કા પણ હતા; જો તેઓ પ્રજામાં ભેળાતે અને તેમની સાથે હરફર કરતે તો જરૂર તેમના ગૌરવમાં વધારો થતે અને લોકો તેમને વધુ માન આપતે; અને બાદશાહને તેમનાથી બહીક રહેતે. અને જો તેઓ રાજા દરબારના ઉપાસક થતે તો વિદ્વાનો તેમના ઉપર કટાક્ષો કરતે, એની ના પાડી શકાય નહિં. તેથીજ સા'દી રાજા અને પ્રજાથી દુર રહ્યા, અને તેમાં તેઓ પોતાનું કલ્યાણ સમજતા વળી તટસ્થ રહી તેઓ ઉભયના કૃપાપાત્ર થઈ પડ્યા. તેમણે ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનની રચના શિરાઝમાંજ કરી છે, અને પુસ્તકોમાં સા'દાએ મૂર્ખ સાધુ અને ધુનારા ફકીરોના બહુજ સારી રીતે ખબર લીધી છે અને રાજા-બાદશાહને પણ ન્યાય

તથા ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે. અંધશ્રદ્ધા ઉપર તેમણે અનેક સ્થળોએ કટાક્ષો કર્યા છે તેમનું નાતપર્ય એ હતું કે અતાબક અબબક સચેત થઈ જાય અને વિદ્વાનો સાથે દ્રોહ કરતો અટકે. સાંદીને રાગત કરતા યુવરાજ ઉપર વધારે રોહ હતો. તેનું નામ કૃષ્ણરદ્દીન હતું. તે બગદાદના રાજા પાસે કંઈ નજરાણું લાઈને ગયો હતો અને શિરાજ ખાતે જ્યારે તે પાછો ફરતો હતો, ત્યારે તેને માર્ગમાજ બાદશાહના મરણના સમાચાર મળ્યા. યુવરાજ મોટો પિતૃભક્ત હતો તે પિતાના મરણના સમાચાર સાંભળી માંદો પડ્યો અને શોકાવસ્થામાં માર્ગમાજ મરણ પામ્યો. આ બંને મૃત્યુના કારણે શેખ સાંદીને એટલો બધો શોક થયો કે તેઓ શિરાજથી પુનઃ નિકળી પડ્યા.

દેશ ત્યાગ કરવા સમયે તેમણે આ પદ લખેલું;—
 દિલમ અઝ સોહઅતે, શિરાજ બકુલ્લી બેગેરેફત;
 વખત આન અસ્ત પુરસી, ખઅર અઝ બગદાદમ.
 સાંદીયા હુખ્ખે વતન, ગરચે હદીસ અસ્ત સહિહ;
 નતવાન મર્દ બે સખ્તી, કે મન ઇન્ગન ઝાદમ. ”

ભાવાર્થ:—મારું હૃદય શિરાજથી ઉડી ગયું છે, અને હવે તે સમય આવ્યો છે કે બગદાદની ખઅર મને

મહા ૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૩૧

પૂછે . સા'દી સ્વદેશ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવાની વાત બે કે ખરી છે, પણ હું જન્મભૂમી ઉપરના દુઃખને સહન કરી શકતો નથી.

સા'દી ઘણા દિવસો મુઘી દેશ પર્યટન કરતા રહ્યા. એમ જણાય છે કે તેઓ કેટલાક સમય પછી ફરી શિરાઝ ખાતે આવ્યા હતા. કારણ કે તેમનું અવસાન શિરાઝમાં જ થવા પામ્યું હતું. તેમની કબ્ર હજી મુઘી દેખાય છે. લોકો તેની ઝિયારત (દર્શન) કરવા બાય છે પણ તેમના વશ સંજોગે કંઈ વિગત મળતી નથી. સમ્ભવ છે કે સા'દીનું મૃત્યુ ૧૨૯૧ ઇસ્વીતા લગભગ થવા પામ્યું હતું. તે સમયે તેમની અવસ્થા ૧૧૬ વર્ષની હતી. ભાગ્યેજ કોઈ સાહીબ સેવકે ૧૧૬ વર્ષનું લાંબુ જીવન ભોગવ્યું હોય ! *

*શેખ સા'દીના જન્મ અને મરણ તારીખ સંબંધે જુદા જુદા લેખકો મતભેદ ધરાવે છે, તેથી તેમની વય સંબંધે પણ મતભેદ છે, થોડાક લખનારાઓએ લખેલ ઇસ્વ સવત અત્રે આપવામાં આવે છે.

લખનારનું નામ.	જન્મ.	મરણ.
એલ. કારમત, આઈંગ.	૧૧૯૩.	૧૨૯૧.
એ સી. પી	૧૧૭૫.	૧૨૯૧.
શ્રીયુત પ્રેમચંદ.	૧૧૭૨.	૧૨૮૮.
એ હાર્ટ એડવર્ડઝ.	૧૧૭૫.	
ડી. એફ. મુલ્લા	૧૧૭૫.	૧૨૯૧.

સા'દીના પ્રેમીઓમાં અલાઉદ્દીન નામનો એક બહુજ ઉદાર ગૃહસ્થ હતો. જે દિવસોમાં યુવરાજ કૃષ્ણ-દીનના મૃત્યુ પછી શેખ સા'દી બગદાદ ગયા હતા, ત્યારે અલાઉદ્દીન ત્યાંના સુલતાન અબ્બાકાખાનો વઝીર હતો. એક દિવસે માર્ગમાં તે સા'દીને મળ્યો. તેણે સા'દીને બહુજ માન આપ્યું. તે સમયથી તે અત્યંત કાળજી પૂર્વક સા'દીની બક્તિ અંત સુધી કરતો રહ્યો. સા'દી તેના આપેલા દાનમાંથી ગરીબોને દાન કરતા હતા. એક દિવસે એમ થયું કે અલાઉદ્દીને પોતાના ગુલામ સાથે સા'દીને ૫૦૦ દિનાર મોકલ્યા. ગુલામ જાણતો હતો કે શેખ સાહેબ કદી કોઈ ચીજને ગણતા નથી. તેથી તેણે લુચ્ચાઈ કરી ૧૫૦ દિનારો તેમાંથી કાઢી લીધા. સા'દીએ અલાઉદ્દીનને ધન્યવાદ આપવા માટે એક કવિતા લખી મોકલી જેમાં ૩૫૦ દિનાર મળ્યાની વિગત લખી હતી, અલાઉદ્દીન તે કવિતા વાંચી બહુજ લજ્જત થયો અને તે ગુલામને દંડ કર્યો, તેમજ શિરાઝ ખાતે પોતાના એક મિત્રને અલાઉદ્દીને લખી મોકલ્યું કે શેખ સા'દીને ૧૦ હજાર દિનાર આપો પણ અલાઉદ્દીનનો એ પત્ર પહોંચે તે અગાઉ બે દિવસ ઉપર તેમના મિત્ર પરલોકવાસ પામ્યા હતા. દિનાર પછી કોણ આપે? તે પછી અલાઉદ્દીને પોતાના એક પરમ

મહાં શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૩૩]

વિશ્વાસુ મનુષ્યના હાથે સા'દી પાસે ૫૦ હજાર દિનાર
મોકલાવ્યા. આ ધનથી સા'દીએ એક ધર્મશાળા ખંધાવી
અને મરણ સુધી શેખ સા'દી આ ધર્મશાળામાં નિવાસ
કરતા રહ્યા, અને તેમાંજ હાલ તેમની સમાધી (કબ્ર)
છે. એ રથળને સા'દાવૃદ્ધ તરીકે ઓળખવામા આવે છે.

મહાત્મા શેખ સા'દોની
રચના અને તેનું મહત્વ.

ખંડ ૩ જો.

ગુલ્લીસ્તાન અને બોસ્તાનની

× × × × રચના.

૧,૭૫,૦૦૦ રૂપિયાની કિંમતનું

× × × ગુલ્લીસ્તાન.

જુદા જુદા કવિ તથા લેખકો સાથે

× × × સરખામણી.

ગુલ્લીસ્તાનની પ્રસ્તાવના. ×

સા'દીએ રચેલા અથોની સંખ્યા
 ૧૫ થી અધિક છે. તેમાંના
 'મોસ્તાફા' : X ચાર અથો કેવળ ગઝલોના છે.
 રચના X એકાદ અથમાં કસિદાઓ છે
 જેમાં સમય સમયના વાદ-
 શાહો અથવા તેમના વજીરોની પ્રશંસા છે તેમાંની
 એક અરેબીક ભાષામાં છે જે અથો ભક્તિ માર્ગ
 ઉપર લખાયા છે, તેમની દરેક રચનામાં મૌલિકતા
 અને તેજ નિઘમાન છે. અનેકાનેક સુપ્રસિદ્ધ મોટા
 કવિઓએ સા'દીને ગઝલોના રાજા તરીકે ઓળખા-
 વ્યા અને માન્યા છે, તોએ સા'દીની ખ્યાતી તેમજ
 કિર્તિ વિશેષ કરીને તેમના “ગુલીસ્તાન” અને
 “બોસ્તાન” ઉપર નિર્ભર છે. સા'દીએ સદાચારનો

મં શેખ સાંદીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૩૭

ઉપદેશ કરવા જન્મ લીધો હતો; તેમના કસિદા અને ગઝલોમાં પણ એજ ગુણુ પ્રધાન છે તેમણે કસિદાઓમાં ભાટપાણું કર્યું નથી, ખોટા વખાણો કર્યા નથી. તેમજ ગઝલોમાં વિયોગ અને મીલન, કમર અને વાળો તથા આંખ વગેરેના દુઃખગને તેઓ રડ્યા નથી. ક્યાયે સદાચાર અને વિનયનો તેમણે ત્યાગ કર્યો નથી. “ગુલીસ્તાન” અને “બોસ્તાન”ની વાનજ શી કરવી? તેમાં તો સદાચાર અને ફરી શીખ સિવાય કંઈ છેજ નહિં ઉપદેશ અને શીખામણના વિષયને આજકાલના લેખકો શુદ્ધ સમજે છે. ઉલ્લય પુસ્તકોને દારસી સાહિત્યના સૂર્ય અને ચંદ્રની ઉપમા આપવી તે અયોગ્ય તો નથીજ. ઉપદેશ એ વિષય હમેશાં પોતાના દડવા અને નીરસ વાતોના લીધે અપ્રિય છે. શીખામણ કોઈને પણ ભાગ્યેજ સારી લાગે, તેથીજ વિદ્વાનોએ આ દડવા અને નીરસ આપધને અન્ય માર્ગોદ્વારા થોડું થોડું પીરસવાનું ઉચિત માન્યું છે કોઈ ચીજ કાગળની વાતો લખે છે, કોઈ કલ્પીત કથાઓ ઘડે છે, ત્યારે કોઈ મિઠાં મરી સાથે વસ્તુ પીરસે છે, પણ સાંદીએ આ દૃષ્ટિ કાર્યને એવી વિલક્ષણ દુશળતા અને બુદ્ધિમત્તાએ પુરો કર્યો છે કે તેમના ઉપદેશો મૂળ કાવ્ય કરતાં

પણ વિશેષ સરસ અને સુખોદક થઈ પડ્યા છે. એવે
અતુર ઉપદેશક કનગિત કાઠી અન્ય દેશમાં ઉત્પન્ન
થયા હોય."

સાંદીમાં સર્વોત્તમ ગુણ વાક્યનિપૂણતાનો હતો.
જે સ્વભાવિકજ હોય છે, તેની ઉદાગ્રથી પ્રાપ્ત
થતી નથી. તેઓ જે વિધેય ઉપર લખે છે, તેનું
વર્ણન એવા તો ભાવપણું ઉત્કૃષ્ટ શબ્દોમાં કરે છે
કે જેની કલ્પનાએ અન્ય કરી શકે નહિ. તેમાં કયાંય
કરવાની શુભ પણ પ્રયત્ન શકિત સાથે સાથે એવી
માર્મિકતા હોય છે કે જેથી વાંચનારા અને સાંભળ-
નારાઓ મુગ્ધ થઈ જવા પામે છે. ઉદાહરણ—એ ખીના
કે પેટ પાપી છે, અને તે કારણે મનુષ્યને અનેક
સંકટો ખમવા પડે છે. તેનું વર્ણન સાંદી આ પ્રમાણે
કરે છે:—

“અગર જૌરે શિકમ ન ખૂદે,
હૈય મૂર્ખ દર દામ ન ઉફતાદે.
જલ્દિ સૈયાહ ખદ દામ ન નિહાદે.”

ભાવાર્થ—“આ પેટની જે ચિંતા ત હોત તે
કાંઈ ચક્લી જાણમાં સપડાતેજ નહિ, તેમજ કાંઈ
સિદ્ધારી જાણજ પાથરતે નહિ.”

મં શેખ સાદીની રચના અને તેનું મહત્વ [૩૬]

એજ પ્રકાર આ ખીનાને કે ન્યાયાધિશ પણ લાલચને વશ થઈ ગય છે, તેનું વર્ણન તેઓ આ પ્રકારે કરે છે:—

“હુમા કસરા ફન્દાં બતુશી કુન્દ ગન્દહ,

મગર કાઝિખાંરા બાશરીની!”

ભાવાર્થ—“અન્ય મનુષ્યોના દાતો ખટાશથી ઢીસા થઈ ગય છે, ત્યારે ન્યાયાધિશોના મીઠાઈથી!”

શેખ સાદીને લખવાનું એ હતું કે લિક્ષા માંગવી જે નિન્દા કર્મ છે, તેનો અપરાધ કેવળ ફકીરો ઉપર નહિ, પણ અમીરો ઉપર પણ છે, તેને તેઓ આ પ્રકારે લખે છે:—

“ખગર શુમારા ઈન્સાક બહે વ મારા કનાઅત,

રસ્મે સવાત્ર અઝ જહાંન બરખાસ્તે.”

ભાવાર્થ—“જો તમારામાં ન્યાય હેત અને અમારામાં સંતોષ, તો સસારમાંથી માંગવાની પ્રયાજ ઉડી જત.”

તેમના પ્રધાન ગ્રંથ ગુલીઆન અને ખેસ્તાનનો ખીન્ને ગુણ તેની સરળતા છે. તેમાં એક પણ શબ્દ ત્રીસ લખાયા નથી. વળી હાયા એવી તો મધુર

અને સરળ છે કે જેથી આશ્ચર્ય થાય છે સાધારણ લેખક જ્યારે રસમય અને મધુર ભાષા લખવાની ચેષ્ટા કરે છે, ત્યારે તેમાં કૃત્રિમતા આવી જાય છે, પણ સાદીએ સરળતા અને સમજાવટનું એવું મિશ્રણ કર્યું છે કે જે આજ સુધી કોઈ અન્ય લેખક ભાગ્યેજ કરી શક્યું હશે. તેમની શૈલીનું અનુકરણ કરવા શુ કોઈ સાહસ આજે પણ કરી શકે છે? જંઓએ સાહસ કર્યું છે, તેઓ તેમાં નિષ્ફળ નિવડ્યા છે. જે સમયે ગુલીસ્તાનની યોજના થઈ તે સમયે ફારસી ભાષા ખાલ્યાવરથામાં હતી તે કોઈ પણ પ્રકારે ખેડાઈ જ નહોતી. પછનો તો પ્રચાર થયો હતો, પણ ગદ્યનો પ્રચાર તો માત્ર વાતચીત અને બજારોમાં હતો તેથીજ સાદીને ખોતાનો માર્ગ ખોતાનેજ ખોળી કાઢવો પડ્યો તેઓ ફારસી ગદ્યના જન્મદાતા કહેવાય છે આ તેમની અદ્ભુત પ્રતિભા છે કે આજે ૬૦૦ વર્ષ ઉપરાંત થયા તોએ તેમની ભાષા સર્વોત્તમ ગણવામાં આવે છે તેમના પંક્તિ અનેક પુસ્તકો ગદ્યમાં લખાયા પણ તે પુસ્તકોની ભાષાને જૂની પુરાણી ભાષા હોવાનું કલક લાગવા પામ્યું. ગુલીસ્તાન જેની રચના છ સદી ઉપર થતા પામી હતી, તે આજે પણ ફારસી ભાષા સાહિત્યની શોભા અને તેનું

મન શેખ સા'દીની ચરના અને તેનું મહત્વ. [૪૧

શૃંગાર સમજવામાં આવે છે સા'દીની ભાષા ઉપર સમયનો કંઈ પ્રભાવ પડ્યોજ નથી.

સાહિત્ય સંસાર અને કવિ વર્ગમાં એવું બહુજ ઓછું જોવામાં આવે છે કે એકજ વિષય ઉપર ગદ્ય અને પદ્યના બે ગ્રંથોમાં ગદ્યરચના અધિક શ્રેષ્ઠ હોય. પરંતુ સા'દીએ તેમ કરી દેખાડ્યું છે. બોસ્તાન અને ગુલીસ્તાન ઉભયમાં નીતિ બોધનોજ વિષય લેવામાં આવ્યો છે. પણ જે આદર પ્રચાર ગુલીસ્તાનનો છે, તે બોસ્તાનનો નથી. બોસ્તાનની સરખામણીમાં આવી શકે એવા કેટલાક ગ્રંથો ફારસી ભાષામાં વર્તમાન છે. મસનવી,* સીકદરનામા† અને શાહનામા + આ ત્રણે ગ્રંથો ઉચ્ચ કોટીના છે અને તેમાં યદ્યપી શબ્દ યોજના, કાવ્યસૌંદર્ય, અલકાર અને વર્ણન-શક્તિ બોસ્તાનથી અધિક છે, તથાપી તેની સરળતા અને તેવા ગુપ્ત કટાક્ષ તેમાં નથી. ત્યારે ગુલીસ્તાનની સરખામણીમાં આવી શકે એવું એકે પુસ્તક ફારસી ભાષામાં છેજ નહિ, તેનો વિષય નવો નથી.

* મૈલાના બલાલુદ્દિન રૂમીનું મહાકાવ્ય ભજિતના વિષયમાં

‡ નિઝામીનું કાવ્ય, સીકદર શાહના ચરિત્ર વિષયમાં.

+ રૂ દોસ્તીનું અપૂર્વ કાવ્ય, દરેન દેશના બાદશાહેન વિષયમાં તે ફારસી મહાબારત છે

સા'દી પછી સેંકડો પુસ્તકો નીતિ હિપર લખવામાં આવ્યા છે. તેમાં જે કાંઈ ચમત્કાર છે તે સા'દીના ભાષા લાલિત્ય અને વાક્યચાતુરીનું પરિણામ છે. તેમાં ઘણીએ એવી કથાઓ છે કે જે ઘટનાઓ તે પ્રમાણે સ્વયં લેખકે અનુભવી છે, તેથીજ તેમાં એવી સજીવતા અને પ્રભાવેત્પાદકતાનો સંચાર થઈ ગયો છે જે કેવળ અનુભવથીજ થઈ શકે છે.

સા'દી પ્રથમ એક સાધારણ કથા યોજે છે પણ તેના અંતમાં એક એવી ગુપ્ત કટાક્ષ સાથે મર્મભેદી વાત કહી નાખે છે કે જેથી આખી કથા અલંકૃત થઈ જાય છે. યુરોપના સમાલોચકોએ સા'દીની તૂલના "હોરેસ"* સાથે કરી છે અને અંગ્રેજ વિદ્વાનોએ તેને એશીયાના રોકસપીયરની પદ્ધિ આપી છે. એથી વિદીન થાય છે કે યુરોપમાં પણ સા'દીનું બહુજ સાદું માન છે. "મુલીસ્તાન"ના લેડીન ફ્રેન્ચ, ગર્મન, ડચ અંગ્રેજ, તુર્કી આદી ભાષાઓમાં એક નહિ પણ અનેક અનુવાદો થયા છે. ભારતિય ભાષાઓમાં ઉર્દુ, ગુજરાતી, બંગાળીમાં તેના અનુવાદો થઈ ચુક્યા છે.† સસારમાં એવા થોડાજ ગ્રંથો છે, જેને આટલું આદર મળવા પામ્યું હોય.

* હોરેસ યુનાનનો સર્વ શ્રેષ્ઠ કવિ માનવામાં આવે છે.

† 'મુલીસ્તાન' નના ધર્મેલા અનુવાદો જુઓ.

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪૩]

ફારસી ભાષામાં સંખ્યાબદ્ધ
૧,૭૫,૦૦૦ રૂપી- હસ્ત લિખિત ગ્રંથો છે. તે
આની કિંમતનું ફારસી સાહિત્યના પ્રેમીઓએ
ગુણીસ્તાન. + અનેક વેળા જેવા હશે. કયાં
ગ્રંથો તો મુદ્રિત હોવા છતાંયે
સાહિત્ય અને કલા પ્રેમીઓ તેવા ગ્રંથોને મુંદર અલ-
ગેમાં લખાવી તેની ચારે દિનારીઓ રગમેરંગી
શાહીથી ચિત્રાવી તેને અલિખત સાથે પોતાની
મિલકત સમાન ગણી સંગ્રહી રાખે છે. ઇરાન અને
ઇરાકમાં અનેક મુશ્કિસ સમ્પત્તિશાળીઓ છે કે
જેમની પાસે દ્રવ્યમાં સિદ્ધા બદલ એવા સુંદર વક-
શીના હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. યુરોપે મહાન કિલ-
મુદ્દ કવિ ઉમર ખૈયામની રૂઆઈઓ શૃંગારવામાં
લાખો રૂપીયા ખર્ચ્યા છે, તેમજ તે મારે ખબર શ્રમ
વેડી એ દિશામાં પોતાની નામના જમાવી છે. ઉમર
ખૈયામની રૂઆઈના તેવા શૃંગારેલા ગ્રંથની સહુથી
મોંઘી અથવા વધુ કિંમત રૂપીઆ ૨૦,૦૦૦ થી વધુની
હશે નહિ. એ કિંમત ઉમર ખૈયામની રૂઆઈની નથી,
પણ તેની લોકપ્રિયતાની છે, તેમજ તે ઉપર ચિંતા-
સભ્યોએ વેડેલા શ્રમની છે. હિંદ ચિત્રકળામાં સારી
પ્રતિષ્ઠા મેળવના જાગ્યશાળી થયુ છે; તેના અનેક

ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે, આપણે એ વિષયને અત્રે વિસ્તાર પૂર્વક તપાસીશું નહિ; કારણકે આ પુસ્તકનો એ વિષય નથી. માત્ર એકજ ઉદાહરણ બસ થશે —

શહેનશાહ જ્યોર્જ પાચમાં જ્યારે ૧૯૦૪ ની સાલમાં પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ તરીકે હિંદમાં પધાર્યા હતા ત્યારે એક ગંજવર પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું, એ પ્રદર્શનમાં અનેક જાણવાળેગ કળા દુનરને લગતી વસ્તુઓ હતી, ત્યારે પ્રદર્શનના પુખ્તક વિભાગમાં અલવારના મહારાજ તરફથી મહાત્મા શેખ સાદીના ‘ગુલીસ્તાન’ની એક નકલ મૂકવામાં આવી હતી, જેની કિંમત રૂ. ૧,૭૫,૦૦૦ ની અંકાઈ હતી. “ગુલીસ્તાન”ના એ અથ સંગ્રહ નીચે મુજબનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું:—

“નિહીના આગા મિરાજને લાથે સુંદર અક્ષરે લખાએલ શેખ મસલહુદ્દીન “સાદી”ના ‘ગુલીસ્તાન’ની એક નકલ. આ અથનું એક પાનું લખવા માટે પદર પદર દિવસનો સમય લેવામાં આવ્યો હતો અને એ અથ બાર વખતે સંપૂર્ણ લખાઈ ગયો હતો. આ અથના દરેક પાના ઉપરની નકરની દિલીવાળા નાથા-

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪૫

શાહ અને કરીમ અબદુલ રહેમાનને હાથે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યા હતા. દરેક પાના ઉપર ચંદ્ર સાથે જે ચિત્રા જેવામાં આવે છે, તે પ્રત્યેકને ગંગા ખેત્રી ચાર વિવિધનો સમય લાગતો હતો. દિલ્લીના રાજા કરીમ અહમદના હાથે અથવા બાબરની સારી ન થવાથી, તેના પુત્રાએ ફરીથી એ અથવા બાબરની કરી હતી.”

મહાત્મા શેખ સા'દીએ પોતાના અનુભવ બંને લખેલ ગુલીસ્તાનની મહત્વતા સંપૂર્ણપણે સમજાવવાની શક્તિ આ લેખિનિમા નથી, તેથી એ અથવા લોકપ્રિયતા તેના મહત્વની સાક્ષી પૂરે તેમ છે. અલવારના મહારાજ પાસેના ‘ગુલીસ્તાન’ની પોણા બેસાળ

* ૧૯૦૪ ના મજદૂર પ્રદર્શનના પુસ્તક વિભાગમા મહાત્મા શેખ સા'દીના ગુલીસ્તાનની કિંમત પોણા બેસાળની અંકાડ હતી. ત્યારે એજ પ્રદર્શનમા મહા કવિ હાફિઝે શિરાઝીના ‘દિવાને હાફિઝ’ની એક સુંદર નકશ મિરઝા હંમામ વાદીના હાથે લખાએલ લાહોરવાળા નવાબ ગુલામ મહમુદ મુખહાની તરફથી મૂકવામા આવી હતી તેમજ મુરશીદાબાદવાળા સૈયદ હુસેન અલી મિરઝાએ એક બસો વર્ષ ઉપરનું બહુજ સારી રીતે શૃંગારેલું કુરાને શરીફ રજુ કર્યું હતું જેની કિંમત ૩૦,૦૦૦ ની આકવામાં આવી હતી.

—લેખક.

ગ્રીયાની દિ'મત! આપણે આશ્ચર્ય થઈ ગયા કરેલા
તેની મહત્વના વિષે વધુ જણાવે છે.

મહાત્મા શેખ સાદીની સરખા
જુદા જુદા કવિ મળી જુ. જુદા વિદ્વાન લેખકો
તથા લેખકો સા- સાથે કરવામાં આવે છે, અને
થે સરખામણી. તેમાં શેખ સાદીને ઉંચું સ્થાન

આપી સાહિત્ય પ્રેમીઓ તેમના
ગુણ ગાથ છે. ભારત પરના મહા-મા
નુવસીદાસજી સાથે શેખ સાદીની સરખામણી
અનેક લેખકોએ કરી છે, તે સર્વમાંથી એજ સાર
કાઠી શકાય છે કે કોઈ યુનાનના હોરેસની તો કોઈ એશી-
યાના શેકસપીયરની પદ્ધિ શેખ સાદીને આપે છે.
મહાત્મા શેખ સાદીની લોકપ્રિયતા અને તેમના
વિચારોની ઉત્કર્ષતા, તે એટલા ઉપરથીજ સ્પષ્ટ
જણાશે કે ગુલીસ્તાન અને ખોસ્તાનના જુદા જુદા
લેખકોએ જુદી જુદી ભાષામાં એક નહિ પણ અનેક
અનુવાદો કર્યા છે.

શેખ સાદીના “ગુલીસ્તાન” પછી ફારસી
ભાષામાં ત્રણ પુસ્તકો “ગુલીસ્તાન” જેવા પ્રસિદ્ધ
થયા છે. મોલાના અબદુલ રહેમાન જામીએ “ગહારે-

મં શેખ મા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪૭]

સ્તાન" મજ્જદીની ખચારી એ "ખારસ્તાન" હખીખ
કાઆની શિરાઝીએ. "પરેશાન." એ ત્રણે પુસ્તકો
સા'દીના ગુલીસ્તાન પછી પ્રગટ થવા પામ્યા'છે. તે
પુસ્તકોની સરખામણી લંબાણપૂર્વક હિદના સુપ્રસિદ્ધ
માનનીય કવિ અને લેખક સ્વર્ગવાસી મૌલાના અલતાફ
હુસેન "હાલી"એ પોતાના પુસ્તકમાં કરી છે. જેમાં તેમણે
જાગ્યાનું છે કે જો એ ત્રણે પુસ્તકોની સરખામણી કર-
વામાં આવે તો સહેજે જાણાઈ આવશે કે સૂર્યનો પ્રકાશ
આવતા જેમ ચંદ્ર અને દિવાનો પ્રકાશ લેખ
થઈ જવા પામે છે, તેમ ગુલીસ્તાન સામે "ખેહારે-
સ્તાન" "ખારસ્તાન" અને "પરેશાન"નો પ્રકાશ
જાખો થઈ જાય છે.†

* આ લખનાર અકબરના સમયમાં પુરાસાનથી આવ્યા
હતા. ખવાઈ પુરાસાનનું એકે જાણીનું નામ છે. શહેનશાહ એક-
બરના ફર્માન અનુસાર "ખારસ્તાન" તેમણે લખી હતી.

X આ લખનાર જગલગ ૭૫ વર્ષ ઉપર સ્વર્ગવાસ પામ્યો
છે. તે વર્તમાનકાળનો એક સર્વથી શ્રેષ્ઠ કવિ હતો. ધરાનવાસીઓ
તેને "ખાલી સુશ-શોઆરા" તરીકે ઓળખે છે.

† આ લઘુ પુસ્તકમાં એ સરખામણીને લગતી સમાલોચના
જી લંબાણના ભયે વિસ્તાર પૂર્વક કરી શકાય તેમ નથી. "

આજ કાલ પુસ્તકના લેખકો
ગુલીસ્તાનની અને પ્રકાશકો તરફથી પોતાના
પ્રસ્તાવના પુસ્તકોની પ્રસ્તાવના, એ એક,

થોડું ઘણું લેખક તરફથી, પ્રકા-
 શકનો ખુલાસો, પરિચય, નિવેદન વગેરે લખવામાં
 આવે છે; આ કદી નવિન તો નથીજ

નવિનતા પ્રિય સમાજને કદને કદી નવું
 જોઈએ. એ નિયમાનુસાર પુસ્તકોની પ્રસ્તાવના વગેરે
 અનિવાર્યપણે લખવામાં આવે છે. એ નિયમનો મોહ
 બાળેજ કાલેએ ત્યાગ્યો હોય. છેક પુરાતન કાળના
 લેખકોમાં શેખ સાદીએ પણ પોતાના ગુલીસ્તાનની
 પ્રસ્તાવના લખી છે. પણ સાદીની એ પ્રસ્તાવના
 શુંજ લાંબી છે. જે આજકાલનો કોઈ લેખક
 પોતાના ગુલીસ્તાન જેટલા પુસ્તકની પ્રસ્તાવના
 ગુલીસ્તાનની પ્રસ્તાવના જેટલી લાંબી અને તેમજ
 લખે તો તે લેખક મહાશયની જરૂર વર્તમાન સમા-
 લોચકો હાસી કરીને કહે કે “આ તો માથા કડતાં
 પાઘડી મોટી” અમને લાગે છે કે ગુલીસ્તાનની માત્ર
 પ્રસ્તાવના જે જૂદી પાડવામાં આવે તો તે એક
 નાનકડી ચોપડી તરીકે જરૂર દેખાવ આપી શકે.
 પ્રસ્તાવનામાં જે વિષય લખાય છે, તે સાદીની

મ. શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪૬

પ્રસ્તાવનામાં લખાયું છે, અને તે ઉપરાંત સા'દીએ પ્રસ્તાવનામાં ડહાપણની વાતો દ્વિતસુરી અને ઇશ્વર ભક્તિનો પાઠ પણ ઉમેર્યો છે. તેથી પ્રથમ આપણું ગુડીસ્તાનની પ્રસ્તાવનાની થોડીક વાતો બાણીશું. સા'દી પ્રસ્તાવનામાં લખે છે:—

“તે મહાન શક્તિવાન ઇશ્વરે સૂર્ય, ચંદ્ર, હવા, વાદળોં સરજ્યાં છે, જેના કાર્યક્રમથી વરસાદ, તાપ, પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એના પ્રતાપે મનુષ્યને પોષનાર અનાજ વગેરે તૈયાર થાય છે. એમ એક ખીજની સહાયે મનુષ્યનું પોષણ થાય છે. આ બધી વસ્તુઓ ઓ! મનુષ્ય તારી સેવાઓ બાજી છે. તે એટલા માટે કે તું તારા ઇશ્વરને વિસરે નહિ, તેની સેવાઓથી મૂખ ન ફેરવે, પણ ઓ! મનુષ્ય જો તું ઇશ્વરનો આ માટે અભાર ન માને, તો તેં અન્યાય કર્યો ગણાય, અને નગુણો કહેવાય.

એક મનુષ્ય જ્યારે પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરે છે અને ઇશ્વર પાસે ક્ષમા માગે છે, ત્યારે ઇશ્વર તેના ઉપર દયા કરે છે, અને તેના પાપો ક્ષમા કરે છે, એવી રીતે તે ત્રણ વખત પશ્ચાતાપ કરે અને કાકલુદ્ધી તથા આજીજી કરી પોતાના પાપ માટે ક્ષમા

ચાહે છે, ત્યારે ઇશ્વરને પણ લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. તે કહે છે કે “ઓ! શીરસ્તા તું મારા આ ગુનેહગાર બંદાને છોડી દે કારણ એનો મારા સિવાય ખીજો કોઈ નથી, તેની આજીવી અને કાકલદીથી મને લગ્ન થાય છે. તેને હું ક્ષમા કરું છું.”

કરમ ખીનો વ લુટકે પુણવંદગાર,
ગુનાહ બંદહ કરદહ અસ્ત વ ઉ શર્મસાર.

“તે દયાળુ ઇશ્વરની કૃપા જો કે બદો પાપ કરે છે અને તેને (ઇશ્વરને) લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે.”

મિત્ર સગથે સા'દી કહે છે:—

*ગીત્રી પુશપુએ દર હમામ રૂઝો;
રસિદ અઝ દસ્તે મહુપુખી ખદસ્તમ,
ખેદુ ગુફતમ કે મિશકી યા અંખરી;
કે અઝપુએ દિલઆશીઝેતો મસ્તમ.
ખગુફતા મન ગીત્રી નાચિઝપુદમ;
વ લેકિન મુદની બા ગુલ નિશિસ્તમ.
જમાલે હમનશી દર મન અસર કર્દ;
વગર મન હમાન ગોફમ કે હસ્તમ.

૨ ઇરાન અને ઇરાકવાસીઓમાં ન્હાવા મમથે એક પ્રકારની સફેદ માત્રીથી માથું ઘેવામાં આવે છે. તે માત્રીમાં ગુર્ગંધ હોય છે.

મ. શેખ સાદીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૫૧

ભાવાથ:—એક દિવસે મને હમામમાં (આથમાં) મારા એક મિત્રે સુવાસીત માટી આપી. તે માટીની મુગધથી હું આશ્ચર્ય પામ્યો, મેં માટીને પુછ્યું.—“અલી! તું છે શું? તું અખર છે કે કરતુરી? તારા મધુર સુવાસથી હું આનંદ પામ્યો છું.” માટીએ જવાબ આપ્યો,—“હું અદના માટી છું. તમને જે સુવાસ મુગધી આવે છે, તે મારા ગુલાબ મિત્ર સાથે રહેવાનું પરીણામ છે. ગુલાબના સતસંગથી મારામાં પણ મુગધી ઉત્પન્ન થઈ છે. જોકે હું તો એક નિર્માલ્ય માટી છું, મારામાં વિશેષ શું હોઈ શકે?”

સાદી ગુલીસ્તાનની રચના ગુલીસ્તાનનો કરવા સમયે પ્રસ્તાવનામાં લખે (વિચાર કેમ છે:—

ઉપજ્યો? એક રાત્રે હું વિતી ગયેલા

સમયનો વિચાર કરતા, જીવન વ્યર્થ ગુમાવ્યા સમયે પ્રશ્નાતાપ કરતો હતો હું મારા હૃદય દ્વારને અગ્રજીદુઓથી વિધતો અને મારા જીવન સમયે નીચેના (ગૈયત) પદ જોતો હતો.

હું જોઉં છું તો મારા જીવનમાંથી પ્રતિદિન શ્વાસ ઓછા થતા જાય છે; સ્વારે જીવન કંઈ વધુ

બાકી રહેલું નથી. માટે ઓ! સાંઢી તારી જીંદગીનું
 પચાસ વર્ષ તો વહી ગયાં, છતાં તું હજી નિંદ્રામાં
 પડ્યો છે? હવે આ પાંચ દહાડાજ બાકી છે; માટે
 તું સચેત થા અને (બાકી રહેલા દિવસોનો) તેને
 અર્થ ના જવા દે. જે મનુષ્ય સતકર્મ કર્યા વિના
 આ લોકમાંથી ફર્ય કરી જાય છે તેને પશુના-
 વુ પડે છે. દાખલા તરીકે ફર્યા કરવા માટે નગાચ
 વાગી ગયા અને સામાન બાંધ્યો નહિં. મુસાફરીના
 ઉપા કાળની મીઠી નીંદ્રા પમે ચાલનારને અટકાવે છે.
 જે માણસ આ લોકમાં આવ્યો તે નવી ઇમારત
 બાંધે છે, અને તેના પછી તે બીજાના હાથમાં સોંપાય
 છે. બીજા મનુષ્યો તે ઇમારતનો લાલ લેશે, પાછું
 તે ઇમારત કાઢી સાથે લઈ જવનો નથી. માટે જે
 મિત્ર કે જે હંમેશનો નથી તેથી તું દૂર રહે. મિત્ર
 થવા માટે એવો મિત્ર નાલાયક છે. ભત્રા અને પુત્ર
 જન્મેને અંતે મરણ પામવાનું છે. ત્યારે જ
 તો તેજ છે કે જે આ દુનીયામાંથી ભલાઈ લઈ
 જાય. જીંદગીમાં કમાવેલા સતકર્મના ફળનો સમાન
 કાલમાં મોકલી દે, કારણ કે પછી ત્યાં કાંઈ મોકલ-
 વાનો નથી. જીવન એ અરફ સમાન છે. તેના ઉપર
 ઉનાળાનો તપેસો સૂર્ય છે. અને તેથી અરફ

૧.૦ શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૫૩

સમાજ જીવન પીંગળી બન્યું છે, અને હજી તું મગ-
ડરીમાં છે. ઓ ખાલી હાથે બજારમાં બનારા મને
ધારતી છે કે તું ધારી શાવડી ક્યાં ખોધ આવવાનો.
જો કાંઈ પોતાનું ખેતર કાપ્યું કાપે છે તે કાપણીના
સમયે શું કાણશે? સા'દીની શિક્ષાને હૃદયના કણથી
સાંભળ. કાણકે ઉત્કર્ષ માર્યે તે એજ છે કે મરદ
ચા અને ચાલતી પડડ.”

ઓવો વિચાર આવતાં મેં નિશ્ચય કર્યો કે એકાં-
તમાં જઈ ખેસું, અને લોકોના સમાગમથી દૂર થઈ
અર્થ વિનાની ધ્યેય વાતો કરવાના દૃષ્ટરને ધોઈ
નાખું અને મૌન ધારણ કરું.

“જેની જીભ પોતાના કાણમાં નથી, તેના
કરતાં તો જીભ કાપી મુંગા બહેરા થઈ ખુણામાં
એસી રહેવું વધારે સારું છે.”

એક મિત્ર હુમેશ અને મળવા આવતો. તેણે
મારી સાથે વાતો કરી મેં તેને જ્ઞાન આપ્યો નહિં.

ત્યારે તેણે ગુસ્સે થઈ કહ્યું. “હમણાં તેને
ખોલવાની શક્તિ છે, તો બાઈ તું જરા હસી ખુશી
સાથે વાત કર. કેમકે ત્યારે મમદૂત આવી પહેાં-
ચશે ત્યારે લાચારીએ ખોલતા બધે થવું પડશે.”

મારા મિત્રોમાંથી એક તેને જાણીતો કર્યો કે સાંદીએ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે બાપીની જાંઘી એકાંતવાસમાં અતિત કરવી, અને મૌન ધારણ કરવું. એટલા માટે તે તારાથી જોતો નથી. જો તારામાં શકિત હોય તો તું પણ એકાંતવાસ લે અને તેના પગલે ચાલ. તે મિત્રે કહ્યું,—“સોગન છે તે ઇશ્વરના, સોગન છે તે જીતી મિત્રતાના કે જ્યાં મુઘી તે હંમેશ માફક મારા થી વાત કરે નહિ” ત્યાં મુઘી એક દમ પણ મારીશ નહિ. અને એક ડગલુએ દર જગશ નહિ, કારણ કે મિત્રના દીલને દુઃખવવું એ પગલું વિવેકથી વેગળું તેમજ બુદ્ધિવાનોની રિતથી વિરુદ્ધ છે. સાંદીની જીભ મોઢામાં બંધ રહે અને જીજ્ઞાસુ અલીની તલવાર મ્યાતમાં રહે એ તો નજ બને.

બુદ્ધિવાનના મોમાં જીભ છે તે શું છે? હુતરના ખગ્ગનાની કૃત્તી છે. પણ જ્યારે દરવાજો બંધ હશે તો પછી લોકો કેવી રીતે જાણશે કે આ ઘરમાં ઝવેરી છે કે કોઈ કલેગર?

સવારના સમયે ઘેર બેસી રહેવા કરતાં હરવા દરવા જવાને મન થયું, એટલામાં મેં મારા મિત્રને

“જીજ્ઞાસુ અલી અલોહીરસલામ ઘરલાભીઆના હંમામ હોઈ તેમની બહાદુરી સંમાનમાં પ્રખ્યાત છે.

મ૦ શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૫૫]

જેઓ કે જે શહેરમાં લઇ જવા માટે જાતજાતના પુષ્પોની એક છાંય ભરી તૈયાર થયો, ત્યારે મેં તેને કહ્યું. તુ જાણે છે કે આ પુષ્પો કંઈ હંમેશ તાજાં રહેવાનાં નથી. અને યગીયાનો વખત વફાફાર નથી. બુદ્ધિવાનો કહી ગયા છે કે જે વસ્તુને પાયો નથી તેનાથી દીવ્ર લગાડ નહિં, મિત્ર પુછ્યુ, “ત્યારે હવે તું કહેવા શું ચાહે છે?” મેં કહ્યું, “વાચનારાઓના મનને આનંદ આપવા માટે તથા હુજુરના લોકોના મનને તાજગી આપવા માટે ‘ગુલીસ્તાન’ નામનું પુસ્તક હું રચી શકું છું. જેના પાંદડાઓને પાનખર રૂતુનો પવન નાશ કરી શકશે નહિં. અને સમયનો ફેરફાર તેના બહારની જ દુગીને તેના પાનખરના કોપથી બદલી શકે નહિં.”*

આ પુષ્પોથી ભરેલી છાંય તારા શા ખાતી? મારા “ગુલીસ્તાન” નું એક પાનું તું લઇજા. આ પુષ્પો તો બે પાંચ દહાડા તાજાં રહેશે પણ આ ગુલીસ્તાન તો હંમેશ તાજાં રહેશે.”

*સા'દીએ જે લખિય વાણી ગુલીસ્તાન અમર રહેવા વિશે કરી છે, તે આજે પણ આપણે સત્ય થએલી નિહાળીએ છીએ, અને તે અમર રહેશે જ એ તેની વર્તમાન લોકપ્રિયતા કહે છે.

સા'દી આમળ આક્ષતા ગુલીસ્તાન રચવા સખધે
કહે છે:—

‘આ કથાઓ અને નઝમો વર્ષો સુધી બાકી
રહેશે. અને મારા શરીરની રાખ તો દરેક ડેકાણે
ઉડીને પડશે મતલબ કે મારું લખેલું આ પુસ્તક
માન રમરણુ રચલ તરીકે કાયમ રહેશે. કારણ કે હું
જીવનને નાશવંત સમજું છું. આ પુસ્તક જો
કોઈ પવિત્ર હૃદયનો માલુસ વાંચે તો આ ઝરીયના
લાલમાં પ્રાર્થના કરે.

મેં ગુલીસ્તાનને પધ્ધતીસર નીચે મુજબ ગોઠ-
વવાનું વિચાર્યું છે. તેના આઠ ભાગો નીચે મુજબ
બનાવ્યા છે.

અધ્યાય પહેલો-આઃશાહી રિતરીવાજ

અને રાજનીતિ સખધે.

અધ્યાય બીજો-સાધુઓ સખધે.

અધ્યાય ત્રીજો-સતોપ સખધે.

અધ્યાય ચોથો-મૈન્યતા સખધે.

અધ્યાય પાંચમો-પ્રેમ અને યુવાની સખધે.

અધ્યાય છઠ્ઠો-વૃદ્ધાવસ્થા સખધે.

અધ્યાય સાતમો-શિક્ષા સખધે.

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૫૭]

અધ્યાય આઠમો—સદાચાર અને સદ
વ્યવહાર સમંધે.

ગુલ્લીસ્તાનની રચના ક્યારે થઈ ?

સા'દીએ ગુલ્લીસ્તાનની રચના ક્યારે કરી તે
સમંધે તેઓ લખે છે:—

નઝમ.

હરઆન મુહત કે મારા વખત ખુશ ખુદ;
ઝહીજરત રીશસહો પખહો રીશ ખુદ.
મુરાદે મા નસિહત ખુદો શુદ્તીમ;
હવાલત બા ખુદા કરદીમી રફતીમ.

ભાવાર્થ:—જ્યારે મને આનંદ અને પુરસદનો
સમય હતો, ત્યારે હીજરી ૬૫૬ની સાલ હતી, મારો
ઉદ્દેશ ઉપદેશ કરવાનો હતો, અને તે મેં કયો હવે
આ ગ્રંથ ખુદાને સોપી હું ચાલતો થયો.

ગુલોસ્તાન અને તેની કથાઓ.

ખંડ ૪ થો.

અધ્યાય પહેલો.

રાજનીતિ સખધે.

અધ્યાય બીજો.

પાખંડી સાધુઓ અને મોસવીઓ સખધે.

અધ્યાય ત્રીજો.

સંતોષની મહીમા સખધે.

અધ્યાય ચોથો.

મિતબાર્ષી રહેવા સખધે.

અધ્યાય પાંચમો.

યુવાની અને પ્રેમ સખધે.

અધ્યાય છઠો.

વૃદ્ધાવસ્થા સખધે.

અધ્યાય સાતમો.

શિક્ષા સખધે.

અધ્યાય આઠમો.

સદાચાર અને સદ્વ્યવહાર સખધે.

અત્રે ગુલીસ્તાનની થોડીક કથાઓ
ગુલીસ્તાન અને આપવામાં આવે છે. જેથી સા'દી-
તેની કથાઓ. ના લેખન કૌશલ્યનું કંઈક પરિચય
 વાંચકોને થઈ શકશે.

ગુલીસ્તાનમાં આઠ પ્રકરણો છે, પ્રત્યેક પ્રકરણમાં
 નીતિ-સલાહચારના સિન્ન સિન્ન સિદ્ધાંતોનું વર્ણન
 કરવામાં આવ્યું છે. પહેલા પ્રકરણમાં બાદશાહનાં
 આચાર, વ્યવહાર, અને રાજનીતિના ઉપદેશ કરવામાં
 આવ્યા છે. પહેલા અધ્યાયમાં ૪૩ કથાઓ છે.

સા'દીએ રાજ્યો માટે નિમ્ન લિખીત વાતો
 બહુજ આવશ્યક અને વિચારવા યોગ્ય લખી છે:—

શુક્રીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૬૨

“પ્રજા ઉપર કદી સ્વયં અત્યાચાર ન કરે અને
જ્ઞાતાના કર્મચારીઓને કરવા ન આપે.”

“કોઈ વાતનો અભિમાન ન કરે અને સંસ્કાર
વૈભવેને નાશ પામનાર સમજે.”

“પ્રજાના ધાને જ્ઞાતાના ભેગા વિકાસમાં ન
ઉડાવતા તેમજ લાલ માટે ખર્ચે.”

‘હું દમિસ્કમા એક ઔલીયાની
શત્રુથી બચવા કબ્ર ઉપર બેઠો હતો એટલામાં
પ્રજા ઉપર દયા અરબદેશનો એક અત્યાચારી બાદ-
કરો. શાહ ત્યાં ભક્તિ કરવને આવ્યો.

નમાઝ પઢી લીધા પછી તે
જોત્યો હું આજકાલ એક બલવાન શત્રુના કાર્યોથી
હારી રહ્યા છું. તમે મારા માટે પ્રાર્થના કરો મેં
કહ્યું કે શત્રુથી બચવા માટે તમે તમારી પ્રજા ઉપર
દયા કરો.

એક અત્યાચારી બાદશાહે કોઈ
જાગ્યા કરતાં સાધુને પુછ્યું કે મારા માટે કર્મ
ઉપાસના સારી છે, ઉત્તર મળ્યો

કે તમારા માટે બધેર સુધી
ઉત્તરું સહ કરતાં વધારે સાડ છે. કારણકે તેટલા સમય
સુધી તમે કોઈને સંતાપી કે પગલી શકશો નહિ.

શવને પ્રેમથી
જીતો.

એક દિવસે ખલીફ હાજન રશિ-
દનો શાહજહાં કોવથી બરાયલે.
પેતાના પીતા પાસે આવી
બોલ્યો,—“મને સીપાહીના અ-
મક છોકરાઓ ગાળો આપી.” બાદશાહે પોતાના
મંત્રીઓને પુછ્યું કે શું કરવું જોઈએ? ત્યારે કોઈએ
કહ્યું કે તેને કેદ કરો, ત્યારે કોઈએ મરાવી નાખવા
સલાહ આપી. તે ઉપરથી બાદશાહે શાહજહાંને કહ્યું
“એટા! સાફ તો એજ છે કે તેને હાથ કર. જો
એટલી ઉદારતા તારામા નહોતી તો તેને પણ ગાળ આપ.”

એક સાધુ સંસારથી વિરકત
રાજા પ્રજાની થઈ વનમાં રહેવા જાગ્યો. એક
રક્ષા માટે છે. દિવસે રાજાની સ્વારી ત્યાંથી
નિકળી. સાધુએ કંઈ ધ્યાન
આપ્યું નહિં ત્યારે મંત્રીએ જાણે કહ્યું કે સાધુજી,
રાજા તમારી સામેથી ગયા અને તમે નેમનો કંઈ
આદર સન્માન કર્યો નહિં. સાધુએ કહ્યું. સાહેબ
રાજાને કહો કે નમસ્કાર-પ્રજ્ઞામની આશા તેનાથી
રાખો કે જેને કંઈ તમારાથી જોઈતું હોય.
રાજાએ પ્રજાની રક્ષા માટે છે. નહિં કે પ્રજા રાજાની
બંદગી (ભક્તિ) કરવા માટે!

“એક સમયે નાશેરવાને આદીલ નૌશેવાને આજ્ઞા કરવા ગયો, ત્યાં દિલ અને નોકર ખોરાક બનાવવા માટે નીમકની જરૂર થઈ. નોકરને મોકલ્યો કે પાસેના ગામમાં જઈ નીમક લઈ આવે, પણ કિમત આપ્યા વિના લાવવું નહિ કારણ કે જો વગર કિમતે લાવશે તો ગામ ઉજડ થઈ જશે. નોકરે પુછ્યું જરાક જેટલું નીમક લાવવાથી ગામ કેવી રીતે ઉજડ થઈ જશે? નાશેરવાને ઉત્તર આપ્યો:—

“જો રાજા પ્રજાના બગીચામાંથી એક સફર-
ચદ્દ ખાઈ લે તો નોકરો તે વૃક્ષની જડ સુધાંએ
ખોદી ખાશે.”

એક બાદશાહ ખીમાર હતો
મગલ સમયે તેને જીવવાની કોઈ આશાજ
ખુશ ખબર નહોતી. વૈદ્યોએ નીરાશા દાખવી.
એજ દીવસેમાં એક ઘોડે
સ્વારે આવીને બાદશાહને એક કીલ્લો જીતવાની
ખુશ ખબર આપી ત્યારે બાદશાહે એક લાંબો શ્વાસ
લેતાં કહ્યું:—આ ખબર મારા માટે નહિ પણ મારા
ઉત્તરાધિકારીઓ માટે સુખદાયક થઈ શકે છે.”

લાગ્યની
વિચિત્રતા.

એક બાદશાહ કે.ઇ અસાધ્ય રોગથી પીડીત હતો. હજામોએ બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેની કંઈ અસર થઈ નહિં અને રોગ તો જેમનો તેમ રહ્યો. અતે તેઓએ બાદશાહને મનુષ્યના ગુરદાનું સેવન કરવા જણાવ્યું. અને તે મનુષ્ય કેવા રૂપ રંગનો હોયો જોઈએ તેનું વિવેચન પણ કર્યું. બહુજ શોષ પછી એક જમીનદારના પુત્રમાં તે સર્વ ગુણો જણાયા તે પુત્રના માતૃપિતાએ રૂપીઆ લઈ પોતાના પુત્રનો વધ કરવા બાદશાહને સોંપ્યો ત્યારે કાજ સાહેબે પણ ફતવો આપી દીધો કે બાદશાહના પ્રાણની રક્ષા માટે આ હત્યા ન્યાય વિરૂદ્ધ નથી. અતે જલ્લાદ તે છોકરાને મારવા તૈયાર થયો, ત્યારે તે છોકરો આકાશ તરફ જોઈ હસી પડ્યો. બાદશાહે વિસ્મીત થઈને હસવાનું કારણ પૂછ્યું. છોકરાએ કહ્યું—“હું મારા જાગ્યની વિચિત્રતા ઉપર હસી રહ્યો છું. માતા પિતાનો પ્રેમ, કાજ સાહેબનો ન્યાય! અને બાદશાહનું પ્રજા પાલન બધાએ મરી રક્ષા કરવાથી પોતાનો હાથો ખેંચી લીધા અર્થાત કેઈ મારી રક્ષા કરવા તત્પર થયો નહિં હવે કેટલી દુઃખિયારી મારો સહાયક છે. તેથી

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૬૫

બાદશાહના હૃદયમાં દયા આવી, બાળકને પોળામાં લઈ અને ઘણુંએ ધન આપી વિદાય કર્યો.

એક બાદશાહ પાસે એક પરી-
વેરી કે પ્રેમી? પકારી મંત્રી હતો. દૈવયોગે એક
સમયે બાદશાહે તેનાથી નારાજ
થઈ તેને જેલમાં પૂર્યો. પણ જેલમાંયે તેના કેટલાક
મિત્રો હતા જેઓ પહેલાં જેમ તેનું માન સન્માન
કરતા હતા. અત્રે એક ધનવાનને આ ઘટનાની ખબર
પડી તેણે મંત્રીના નામે ગુપ્ત પણે એક પત્ર લખ્યો
કે જ્યારે તમારું ત્યાં આટલું બધું આદર-માન સન્માન
થઈ રહ્યું છે, ત્યારે શા માટે આ કષ્ટ ભોગવી રહ્યા
છો? જો આપ અત્રે ચાલ્યા આવો તો આપનું
યથોચિત સન્માન કરવામાં આવશે, અને અમારું
અમારું ધનભાગ્ય માનીશું મંત્રીએ બહુ સંક્ષિપ્ત
ઉત્તર લખી મોકલ્યો. એટલામાં કોઈએ બાદશાહને
જઈ ખબર આપી કે જુઓ એટલું થવા છતાંયે મંત્રીજી
પેતાની દૂરીકતા છોડતા નથી. અન્ય દેશના ધનવાનોથી
પત્ર વહેવાર કરી રહ્યા છે બાદશાહે ગુપ્ત પત્રવહેવાર
પકડવા હુકમ કર્યો જ્યારે તે પત્ર પકડવામાં આવ્યો
ત્યારે બાદશાહે જોયું તો તેમાં લખ્યું હતું કે હું
આપના આ વિવેકાદર માટે અનુગ્રહીત છું પણ જે

રાજ્યનું વર્ષો સુધી મેં નીમક ખાધું છે, તેનાથી માત્ર થોડીજ વાત માટે વિમૂખ થઈ શકતો નથી તમે મને દામા કરશો. બાદશાહ આ પત્ર વાચી બહુજ પ્રસન્ન થયો અને મંત્રીને કારાગૃહવાસથી મુક્ત કરી પુનઃ તેના જુતા પદ ઉપર નિયુક્ત કર્યો અને પોતાની નિર્દયતા માટે બહુજ લજ્જિત થયો.

એક પહેલવાન પોતાના એક શિષ્ય શેર ઉપર સત્રા ઉપર વિશેષ પ્રિતિ રાખતો હતો. શેર કેમ થવાય? તેણે માત્ર એક દાવ સિવાયના બધા દાવપેચોનો તેને અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. તેથી શિષ્યને બહુ અહંકાર થયો તેણે બાદશાહને જઈ કહ્યું કે મારા ઉસ્તાદ ગુરૂજી માત્ર હવે નામનાજી ઉસ્તાદ છે. મલ્લ યુદ્ધમાં તેઓ મારી સામે ટકી શકે તેમ નથી. બાદશાહે યુવકનું આ ધમંડ તોડવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એક અખાડો જમાવવા હુકમ કર્યો. કે તેમાં ગુરૂ તથા શિષ્ય પોતાના પરાક્રમો દેખાડે. સેંકડો મનુષ્યો ભેગા થયા. કુસ્તી થવા લાગી. શિષ્યે પોતાના ઉસ્તાદના બધા પેંચો તોડ્યા, પણ અતિમ પેંચને તોડી જાણતો નહોતો, તેથી શિષ્ય હારી ગયો. બાદશાહે ગુરૂને ધનામ આપ્યું અને તે યુવકને બહુજ ધિક્કારો કે આજ બળ ઉપર

નુ આટલી બધી ડકાસો મારતો હતો? શિષ્યે કહ્યું
દિનબધુ, ગુરુજીએ આ છેલ્લી પેંચ મને શિખવાડીજ
નહોતી તે પેંચ મારાથી છુપાવી હતી ગુરુજીએ કહ્યું
હાં, એજ દિવસ માટે છુપાવી હતી કારણ કે ચતુર
મનુષ્યોનું કહેવું છે કે મિત્રને એટલો બધો સખળ
અનાવી નાંખવું ન જોઈએ કે તે શત્રુ થઈને હતી
કરી શકે.

અધ્યાય બીજો.

પાખંડી સાધુ અને મૌલવી-
ઓ સમઘે. સા'દીએ પાખંડી સાધુઓ, મૌલ-
વીઓ અને ફકીરોને શિક્ષા આપી
છે. પ્રાચીન કાલમાં પણ એવા
ઉપદેશની આવશ્યકતા કંઈ ઓ-
છી નહોતી. સા'દીને પંડીતો,
મૌલવીઓ-મુસ્લાઓ સાથે રહેવાનો બહુજ પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થયો હતો. તેથી તેઓ તેઓના રંગઢંગને સારી
રીતે જાણતા હતા. આ ઉપદેશોમાં અનેક સમયે
સમજાવવામાં આવ્યું છે કે મૌલવીઓએ સંતોષ
રાખવો જોઈએ. તેઓને રાજા રજવાડાઓની ખુશા-

મન કરવાની જરૂર નથી. આડંબરી સ્વાર્થ સાધુઓની તેમને બહુ ઘણા હતી, તેમના કથનાનુસાર કોઈ થએલા સાધુ કરતા ભોગવિલાસમાં ફસાએલા મનુષ્ય સાથે છે, કારણ કે તે કોઈને ફસવી કે ફગી શકતો નથી અને જે કથાઓ ગળુ કરવામાં આવે છે તે ઈસ્લામી અને પારમી ભાષાઓ જેટલીજ હિંદુ બધુઓને પણ હિપ્પોગી થઈ પડવાની. આજકાલ પારસી જેવી સુધ-રેલી અને કેળવાએલી સમગ્ર કોમમાં એવા પાખંડી સાધુઓ અને પીરો ઘણાએ ધુસી ગયા છે, અને દિલ્લીગીરીની વાત તો એ છે કે તેઓએ પોપવામાં આવે છે તેથી અમને આશા છે કે વાંચક બધુઓ તેના પાખંડી ધર્મગુરુઓ અને સાધુ-ફકીરો તથા પીગેથી બચવા પ્રયત્ન કરશે. અધ્યાય બીજામાં ૪૭ કથાઓ છે હવે તે સમયે સાર્દીની કથાઓ આપવામાં આવે છે —

મને યાદ છે કે જ્યારે હું એક નિંદ્રામાં. સમયે બાલ્યાવસ્થામાં આખી રાત દુરાન વાચતો હતો તો કોઈ ખાસે નસત્રેશ તાણી રહ્યા હતા. મેં મારા પુત્ર્ય પિતાને કહ્યું કે આ નિંદ્રાધીનને જુઓ તમાજ પદવી તે તો બાજુએ રડી પણ કોઈ માથુંએ ઊઠાવતો નથી.

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૬૯

પિતાશ્રમે ઉત્તર આપ્યા, બેટા! તું પણ સુધ જાત તો સાફ થાત. કારણ કે આ હિન્દુવેપણથી તો ખરી જાત.

કોઇ દેશમાં એક ભિક્ષુકે ઘણું
બાદશાહ અને ધન ભેગું કરી રાખ્યું હતું, ત્યાંના
ભિક્ષુક.

બાદશાહે તેને બોલાવી કહ્યું,
સાલજીયુ કે તમારી પાસે બહુજ
સમ્પત્તિ છે. મને આજકાલ ધનની બહુજ આવશ્યકતા
છે. મારે તેમાંથી કંઈ આપી દો તો હું આવક ચતાંજ
તમને આપી દઇશ. ફકીરે કહ્યું જહાંપનાહ મારા જેવા
ભિક્ષુકનું ધન તમારા કામમાં આવશે નહિં. કારણ
કે મેં માંગીતાંગીને ભેગું કર્યું છે. બાદશાહે કહ્યું
તેની કંઈ ચિંતા નહિં. હું આ રૂપીઆ કાફર અને
અધર્મિઓનેજ આપીશ જેવા પ્રકારનું ધન હશે,
તેવોજ તેનો ઉપયોગ થશે.

એક વૃદ્ધ પુરૂષે એક યુવતી કન્યા
બાર વર્ષની બા- સાથે લગ્ન કર્યા. જે ઓરડામાં
ગફીને સાઠ તેઓ સાથે રહેતા હતા, તે
વર્ષનો વર! ઓરડાને પુલોથી તે બબ શૃંગારતો.
તેની સાથે એકાંતમાં બેસી તેની

સુંદરતાનો આનંદ ઉઘાડતો. આખી રાત જાગી જાગીને મનોહર કથાઓ કહ્યા કરતો કે જેથી કદાચિત તેના મનમાં પ્રેમ દિપ્તિ થઈ જાય. એક દિવસે તેને કહ્યું કે તારા નસિય સારા છે કે તારા લખ મારા જેવા વૃદ્ધ સાથે થયા છે. જેણે બહુજ જમાનો જોયો છે; દુઃખનો બહુજ અનુભવ મેળવી ચુક્યો છે, જે મિત્ર ધર્મનું પાલન કરવા જાણે છે, જે મૃદુભાષી, પ્રમત્તવિત્ત અને શિક્ષવાન છે. જેનું કોઈ અભિમાની યુવકના ખેળે પડી હોત જે આખી રાત ફરવા હરવા અને રખડવામાંજ ગુજારતો, અને પોતાનાજ શૃંગાર સજ્જ થઈને મચ્છો રહેતો અને નિત્ય નૂતન પ્રેમની શોધમાં ફરતો, તો તને રડતાએ છુટકારો ન મળતો. યુવકો સુંદર અને રસિક હોય છે, કિન્તુ પ્રિતીપાલન કરવા જાણતા નથી. વૃદ્ધે જાણ્યું કે આ ભાષણે કામિનીને મોહિત કરી નાખ્યું હશે, પણ અકસ્માત યુવતી એક ઉઠી નિશ્વાસ ભરી અને બોલી, આપે બહુજ સારી સારી વાતો કરી, પણ તેમાંથી એક પણ મને એટલી નથી રચતી કે જેટલી મારી દાઢની એક વાત રચી છે. અને તે એ કે યુવતીને તિરતો ધા એટલો દુઃખી કરતો નથી કે જેટલો વૃદ્ધ મનુષ્યનો સહવાસ

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૭૧

હું કબ્રસ્તાન પાસે એક ધનવાન
પ્રાર્થનાના ઢગ. વૃદ્ધ મનુષ્યનો અતિથી હતો.

તેને એક રૂપવાન પુત્ર હતો.

એક દિવસે તેણે કહ્યું, આ પુત્ર સિવાય મને અન્ય
સંતાન નથી. અહીંથી થોડેક દૂર એક પવિત્ર વૃક્ષ
છે, લોકો ત્યાં જઈ ઇચ્છા પ્રાપ્તી માટે પ્રાર્થનાઓ
કરે છે. કેટલાક દિવસો સુધી આખી રાત આ વૃક્ષ
હેઠળ મેં ઇશ્વરને વિનંતી કરી, ત્યારે મને આ
પુત્ર પ્રાપ્ત થયો. અત્રે પુત્ર પોતાના મિત્રોને ધીમે
ધીમે કહેતો હતો કે “જો મને તે પવિત્ર વૃક્ષનો
પતો મળતે તો હું ત્યાં જઈ ઇશ્વરને પિતાના મૃત્યુ
માટે વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરતે ”

મારા મિત્રે માં એક યુવક અતિ
પરણીને હું પ્રસન્ન ચિત્ત, હસમુખ અને
આગ્રહ થયો. રસિક હતો. તેના હૃદયમાં કદી
શોક ધુસી શકતો નહિ. ઘણા દિવસો પછી હું
જ્યારે તેને મળ્યો તો જોયું કે ઘરમાં સ્ત્રી અને
અવ્વ્યાઓ છે. સાથેજ તે મિત્રમાં નથી પ્રથમ જેવી
મનોરંજકતા કે નથી તેવો ઉત્સાહ! મેં પુછ્યું,
શા હાલ છે? તે બોલ્યો, જ્યારે હું બે વાંઓનો
પિતા થયો ત્યારે અવ્વ્યાઓ જેવું જીવન ક્યાંથી લાવું?

તે બાળપણ ભાગમાં હવે ક્યાંથી હોય? અવસ્થા-
નુકૂળજ સહુ કંઈ શોભા આપે છે.

કોમ્પ એક બાદશાહે એક ઇશ્વર
સ્મરણ ! ભક્તને પુછ્યું.—“તમે કદી
મને પણ યાદ કરતા હશો ?”
ભક્તે કહ્યું:—“હા, જ્યારે ઇશ્વરને ભુલી જાઉં છું,
ત્યારે તમે યાદ આવી જાઓ છો.”

એક બાદશાહે કોઈ વિપત્તિના
સાધુ સંતોને દ્રવ્ય- અવસરે એવો નિશ્ચય કર્યો કે
ની શી જરૂર? જો કદી આ વિપત્તિ ટળી જાય
તો આટલું ધન સાધુ સંતોને
દાન આપીશ. જ્યારે તેની કામના પૂરી થઈ ત્યારે
તેણે પોતાના નોકરને રૂપીઆની થેલી સાધુઓમાં
વહેંચી આપવા માટે આપી. તે નોકર ચતુર હતો.
સધ્યા સમયે તે થેલી જેમની તેમ દરબારમાં પાંચી
લાવી બોલ્યો, દીનચંદ્ર મેં ઘણી શોધ કરી પણ
આ રૂપીઆનો લેનાર કોમ મળ્યો નહિ. બાદશાહે
કહ્યું, તમે પણ વિચીત્ર માણસ લાગો છો, આ શહે-
રમાં ચારસોથી વધુ સાધુઓ હશે. નોકરે વિનયપૂર્વક
કહ્યું:—“ભગવાન, જેઓ સાધુ સંત છે તેઓ તો

દ્રવ્યને અડકતાએ નથી; અને જેઓ માયાસક્ત છે, તેમને મેં આપ્યા નથી.”

કોઈ મહાત્માથી પ્રવૃત્તિવામા આ-
દાન સંબંધે. વ્યું કે દાન ગ્રહણ કરવું તે
આપ ઉચિત માનો છો કે અનુ-
ચિત? તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે તેનાથી જો કોઈ સુદાર્ણની
પૂર્તિ થાય ત્યારે તો ઉચિત, અને જો કેવળા સંગ્રહ
તથા વ્યાપાર નીમિત્ત હોય તો અત્યંત અનુચિત છે.

એક સધુ કોઈ રાજાનો અ-
જેવોવિવેક તેથી નિથી થયો જ્યારે ભોજનનો
ભક્તિ. સમય આવ્યો ત્યારે તેણે બહુજ
અલ્પ ભોજન કર્યું પણ જ્યારે
નમાઝનો સમય આવ્યો, ત્યારે તેણે ખૂબ લાખા વખત
સુધી નમાઝ પઢી જેથી રાજાના મનમાં શ્રદ્ધા
ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી વિદાય થઈ જ્યારે તે ઘર ઉપર
આવ્યો ત્યારે તેને ભુખને લીધે બહુજ વ્યાકુલતા હતી.
આવતા સાથેજ ભોજન માંગ્યું. પુત્રે પુછ્યું કે પિતાજી
શું રાજાએ ભોજન આપ્યું નહિં? બોલ્યા, ભોજન
તો આપ્યું, પણ મેં જાણી જોઈને ખાધું નહિં કારણ
કે તેથી મારી યોગસાધનાપર રાજાને પુરે વિશ્વાસ

થવા પામે. પુત્રે કહ્યું. “ત્યારે તો ભોજન કરીને નમાઝ પણ ફરીથી પઢો. જેવી રીતે ત્યાંનું ભોજન તમારું પેટ ભરી ન શક્યું, તેવીજ રીતે ત્યાંની લાંબી નમાઝ પણ સિદ્ધ થએલી ન ગણાય.”

અધ્યાય ત્રીજો.

સંતોષની
મહિમા.

ત્રીજા અધ્યાયમાં સંતોષની મહિમા વર્ણન કરવામાં આવી છે. સાદીની નીતિ શિક્ષામાં સંતોષ પ્રધાન પદે છે; અને યથાર્થ પણ તેજ છે. સંતોષ સદાચારનો મૂળ મંત્ર છે. સંતોષ રૂપી નૌકા ઉપર જેસી આપણે આ ભવસાગર નિર્વાપ્તિ પાર કરી શકીએ છીએ. અધ્યાય ત્રીજામાં ૩૦ કથાઓ છે.

મિસર દેશમાં એક ધનવાન શું સાઈ? એક પુત્રા હતા, એક વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, બીજાએ ધન સંચય કર્યું. એક પંડિત થયો અને બીજાને મિસરનો

ગુડીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૭૫

પ્રધાન મંત્રી કોપાધ્યક્ષ. એકે પોતાના વિદ્વાન બ્રાતાને કહ્યું જુઓ હું રાજપદ ઉપર પહોંચ્યો અને તમે જેમના તેમ રહ્યા તેણે ઉત્તર આપ્યો,—“છત્રે મારા ઉપર વિશેષ કૃપા કરી છે. કારણ કે મને વિદ્યા આપી. જે દેવ દુર્લભ પદાર્થ છે, અને તમને મિસરની તે ગાદીનો મંત્રી બનાવ્યો* જે ફિરઝાનની હતી

ધરાનના બાદશાહ બહમનના

વધુ ખાનાર સમઘમાં કહેવામાં આવે છે.

વ્યર્થ ભાર કે તેણે ચરખના એક હકીમને

ઉપાડે છે. પુછ્યું,—“નિત્ય કેટલું ભોજન

કરવું જોઈએ?” હકીમે ઉત્તર

આપ્યો,—“૨૯ તોલા” બદશાહે કહ્યું,—“ભલા એટલાથી શું થશે?” ઉત્તર મળ્યો,—“એટલું ખાધાથી તમે જીવતા રહી શકો છો અને તે ઉપરાંત જેટલું વધારે ખાઓ છો, તે ભાર છે, જે તમો તમારા ઉપર વ્યર્થ નાખો છો.”

* ફિરઝાન મિસરનો એક અલિમની બાદશાહ હતો, જેને હઝરત મુસા પયગમ્બરે નિલ નદીમાં ડુબાડ્યો.

એક મનુષ્ય ઉપર કાઈ વાણી-
 કરજ લઈ ખાવા યાના રૂપીઆ ચઢી ગયા, તે તેનાથી
 કંતા ભુખ્યા પ્રતિદીન માગ્યા કરતો અને
 મરી જવું. બહુજ કદુ વચનો સભળાવતો.
 જે સાંભળી ખીચારો કરજદાર
 દુઃખી થતો હતો. સહન કર્યા વિના છુટકારો નહેતો
 આ મિના જોઈ એક ચતુર મનુષ્યે કહ્યું કે દરજાન
 દૂર (ન્યાયવં) કરવું તે એટલું કઠિન નથી, જેટલું
 વાણીયાનું કરજ ચૂકાવવું. કસાઈઓની ઉધરાણીઓ
 સહન કરવા કરતાં માસની અભિલાષામાં મરી
 જવું વધારે સારું છે.

એક ફકીરને કાઈ જરૂરત પડી.
 કોઠીનો પ્રભાવ. લોકોએ કહ્યું કે અમુક માણસ
 દયાળુ છે, જે તેને જઈ તમારી
 આવશ્યકતા દર્શાવો તો તે તમને કદાપી નિરાશ કરશે
 નહિ. ફકીર પૂછતો પૂછતો તે પુરૂષના ઘર ઉપર ગયો.
 જોયું તો તે રડતો ચહેરો બનાવી ક્રોધાવેશમાં બેઠો હતો.
 તે જોઈ ફકીર તરતજ પાછો વળ્યો. લોકોએ પુછ્યું
 “કેમ શું થયું?” ત્યારે ફકીરે કહ્યું,—“તેનો ચહેરો
 જોતાંજ મન ભરાઈ ગયું. જે માગ્યું પડે તો કોઈ

પ્રસન્ન ચિત્ત માણસથી માંગવું, પણ “મનહુસ” માણસથી નજ માંગવું ઉચિત છે.

મહેનતના રોટલા. લોકોએ હાનિમતામને પુછ્યું, શું તમને સસારમાં તમારા કરતાં કોઈ વધારે યેગ્ય મનુષ્ય દેખાયો છે? બોલ્યા, હા. એક દીને મેં લોકોને મેજગ્યાની આપી હતી. સંયોગ વશાત તે દિવસે મને કાર્યવશ જંગલમાં જવું પડ્યું. ત્યાં એક લાકડ ફાડનારને મેં જોયો, તે લાકડનો બોળો ઉપાડી આવી નહોતો હતો, મેં તેને પુછ્યું— લાઈ આજે તમે હાનિમને ત્યાં મેજગ્યાનીમાં કેમ જતા નથી? આજે આખા દેશના માણસો તેના અતિથી છે. તે બોલ્યો, જે મનુષ્ય પોતાના મહેનતની રોટલી ખાય છે, તે હાનિમ સામે હાથ શાને લંઘાવે?

અધ્યાય ચોથો.

અધ્યાય ચોથો બહુજ નહોતો છે.

મિતલાપી.

અને તેમા મિતલાપી થવાનો

ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે.

તેની દરેક વાતોથી આજ કાલના શિક્ષિત જોમનો સિદ્ધાંતજ એ છે કે કાગનો વાધ કરી—તલ માત્ર જોટલી બુદ્ધિને પર્વતનું રૂપ આપી દેખાડત તેઓ સહમત થશે નહિ. આજકાલ વિનય અયોગ્યતાનું ધોરણ સમાજવામાં આવે છે, અને તેજ વિનયી મનુષ્યોને “ચલતા પૂર્ણ” તથા કાર્યકુશળ ગણવામાં આવે છે. જો કે તેઓ પોતાની બુદ્ધિ અને ચતુરાઈના ગાન કરવા માંયે પાછા પડતા નથી. કોઈ યુરોપીય સજ્જને એ લખવામાં સંકાય કર્યું નથી કે મૌન્ય રહેવાથી મૂર્ખતા પ્રગટ થાય છે. એમાં કોઈને શંકા હોઈ ન શકે કે મિતલાપી થવાથી પણ સમાજની ઉન્નતી થઈ શકે છે, અથવા સમાજની ઉન્નતી કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડાય છે. એ તો સ્લુ કોઈના અતુલવમાં આવ્યું હશે કે કોઈ સમયે પોતાની વાચાળતા ઉપર પશ્ચાતાપ કરવો પડે છે. આ વિષયમાં શેખ સા’દીએ કેટલા-

એક મર્મપૂર્ણ ઉપદેશ કર્યો છે, જે ઉપર વિચારવાથી અને વર્તવાથી આપણને અવશ્ય લાભજ થશે.

હું અજ્ઞાન
હું હું તો ? એક ચતુર યુવકનો નિયમ હતો
કે જ્યારે તે વિદ્વાનોની સભામાં
એસતો ત્યારે તે માન્ય ધારણ
કરતો. લોકોએ તેને કહ્યું—

“તમે પણ ક્યારે ક્યારે કોઈ વિષય ઉપર ચર્ચા
કરો” તેણે કહ્યું:—પણ કદાપિ એવું થવા ન
પામે કે લોકો મને વાત કરતા કોઈ એવી વાત પુછે કે
જેની મને ખબર ન હોય અથવા તે મને આવડતી
ન હોય અને તેથી મને લજ્જિત થવું પડે.

કોણ મૂખ ? એક વિદ્વાને કહ્યું કે સંસારમાં
જેકોઈ એવો મનુષ્ય હોય કે જે
પોતાની મૂર્ખતાનો સ્વીકાર કરતો
હોય, તો તે તેજ મનુષ્ય છે કે જે કોઈ માણસની
વાત પૂર્ણ થવા અગાઉ વચમાં બોલી ઉઠે છે.

હસન નામના એક મંત્રી ઉપર
નહિં બોલું. બાદશાહ મહમદ ગઝનીનો બહુજ
વિશ્વાસ હતો. એક દિવસે તેને
અન્ય કર્મચારીઓએ પુછ્યું કે “આજે બાદ-

શાહે તમને અમુક વિષયના સબધમાં શું કહ્યું?” હસને ઉત્તર આપ્યો:—“જો તમને કહ્યું તેજ મને કહ્યું. ત્યારે તેઓએ કહ્યું:—“જો વાત બાદશાહ તમને કહે છે, તે અમને કહેના નથી.” ઉત્તર મળ્યો, “જ્યારે બાદશાહ મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી કોઈ શ્રેષ્ઠ વાત મને કહે છે ત્યારે તે વાત તમે મને શા માટે પૂછો છો?”

કોઈ મરજદમાં અવૈતનિક મૌલવી
ખરાડ પાડતો એવી ખરાબ દુપે નમાઝ પઢતો
મૌલવી. કે જેથી સાક્ષીના વાગાને ધૂણા
 થતી મરજદનો સ્વામી ત્યાગ
 હોતો, તે મૌલવીનું દીકરું હુ ખવવા ચાહતો નહોતો.
 મૌલવીને કહ્યું કે આ મરજદના કેટલાક જુના મુલ્કા-
 ઓ છે જેને હું ૩, ૫, મારીક આપુ છું તમને દશ
 આપીશ, પણ તમે કોઈ બીજી મરજદમાં જઈ નમાઝ
 પઢી આવ્યા કરો. મૌલવીએ તેનો સ્વીકાર કયે પણ
 શ્રેણી દીવસ પછી પુનઃ તે સ્વામી પાસે આવ્યા અને
 બોલ્યો, તને તો મને ૧૦, દઈને આપીશી કાદવો, હવે
 જ્યાં છું ત્યાં લોક મને મરજદમાંથી બહાર કાઢવાને
 ૨૦, આપી રહ્યા છે ત્યારે સ્વામી ખુશ હુસ્યો, અંત

બોલ્યો. પ૦, દિનાર લીધા વિના તેઓનો પીછો છોડજે નહિં.

હકીમ જલિનૂસે એક અક્કલ-
વિદ્વાન અને હીણ મૂખને જોયો. જે એક
અજ્ઞાન. વિદ્વાનનું ગળું પકડી તેની ફજેતી
કરતો હતો. તેથી તે બોલ્યો કે
જો આ વિદ્વાન ન હોત તો એક અજ્ઞાન માણસના
હાથે આટલે દરજ્જે હલકો થવા પામતે નહિં.

જે વિદ્વાનો અરસપરસ વાદ્વિવાદ કરે, પણ એક
વિદ્વાન જો એક અજ્ઞાન સાથે તકરાર કરે, તો તે
વિદ્વાનજ ગણાય અજ્ઞાન તો કોપાવેશમાં કટૂ વચનો
ઉચારી નાખશે, પણ વિદ્વાન તેને મિષ્ટચાણીએ શાંત
કરશે જે સમજી માણસોની તકરાર ગંભીર રૂપ ધારણ
નહિં કરે, કારણ જે એક ગુસ્સે થશે તો ખીજે શાંત
રહેશે. પણ જે જે અજ્ઞાનો તકરાર કરે તો તેઓ
લોખંડી સાંકળ તોડી નાંખે તેટલો રોષ કરશે.

એકે ખીજતે ગાળો આપી; તે સાંભળી ખીજે સહન
કરી બોલ્યો કે, — “તું કહે છે તેના કરતાં હું વધારે
ખરાબ છું; કારણ કે મરી ખોડ ખાપણો હું તારા
કરતા વધારે જાણું છું.”

એક જ્યોતિષી કામ ઉપરથી ઘેર
 જ્યોતિષીની સ્ત્રી પાછો વળ્યો, ત્યારે તેણે જોયું
 કે એક પારકો પુરુષ પોતાની સ્ત્રી
 સાથે વાતચિત્ત કરી રહેા છે. તેથી જ્યોતિષી ક્રોધિત થયો
 અને તકરાર કરવા લાગ્યો. અંતે બન્ને મારામારી કરવા
 ઉપર ચઢ્યા. એ જોઈ એક વિદ્વાન બોલ્યો કે “તું
 તારા ઘરની વાતોથી જ્યારે ખીન માહિતગાર છે, ત્યારે
 આકાશના ચક્રની વાતો તું શું જાણે?”

અધ્યાય પાંચમો.

પાંચમાં પ્રકરણમાં યુવાની અને
 યુવાની અને પ્રેમની વાતો લખવામાં આવી
 પ્રેમ. છે. યુવાની અને પ્રેમનો
 આનંદ સમગ્ર જીવન છે. આ-
 માની ઘણી કથાઓ એવી છે કે જેને ગુલીસ્તાન જેવા
 સંગ્રહમાં સ્થાન આપવું જોઈતું નહોતું એમ ધણાકે
 માને છે. યુવાની અને પ્રેમની વાતોનું વર્ણન એવી
 રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે જાણે સાંઘીને યુવાનીનો

નજો ચઢી ગયો હોય ને ? અધ્યાય પાંચમામાં ૨૧ કથાઓ છે.

અરબના એક બાદશાહ પાસે કેટલયલા અને લાક માણસો લયલા અને મજનું-મજનું. નના પ્રેમની વાતો કરતા હતા. મજનું વિદ્વાન હોઈ દેખાવડો હતો, તે વિદ્યામાં પ્રવિણ હોઈ લયલાના પ્રેમમાં દિવાનો થઈ જંગલોમાં ભટક્યા કરતો હતો. બાદશાહે જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે મજનું ને હાજર કરવા આજ્ઞા કરી. મજનું હાજર થયો. બાદશાહે તેને ટપકો આપ્યો કે “મનુષ્યાવતારમાં તને શું ખામી જણાઈ કે જેથી તું પશુઓ સમાન જંગલમાં ભટકતો રહે છે?”

મજનું રડી પડ્યો અને બોલ્યો,—“ઘણા મિત્રો મારી હાંસી કરે છે, પણ જે તેઓએ લયલાને જોઈ હોત તો મને વ્યાજખી જણતે”

“આહ! મારી જે લોકો નિંદા કરે છે તે લોકો-એ જે મારી પ્રિયા તારું સુંદર મૂખડું જોયું હોત તો તેઓ તરતજ પોતાના મન ઉપરનો કાણુ ખેંચ લીધુ બદલે પોતાના હાથો કાપી નાખતે.”

બાદશાહે વિચાર્યું કે મજનું જે લયલાના પ્રેમમાં આવે ગાંઠે થઈ ગયો છે, અને તે માટે સંસારમાં કાલાદલ કરી મૂકી છે, તે લયલાને જોવી વંતઘડે કે તે કેવી છે. બાદશાહના હુકમ અનુસાર લયલાને બાદશાહે તેણી જોઈ, લયલા કાળા રંગની દુર્બલ હતી. તેમાં ખુબસુરતીનું નામે નહોતું બાદશાહની ગુલામડીઓ પણ એથી વધુ મુદર હતી મજનું બાદશાહના મનોભાવ સમજી ગયો, અને બાદશાહને કહ્યું કે, “જાણનાહ! તમે લયલાને (મજનુનની) મારી દ્રષ્ટિએ જુઓ.”

એક તદ્દરૂપ માણસ બીજાને થયેલા ધાતી અસર શું જાણે? તેની વેદનાની તેને શું સમજ પડે? જેણે ભમરના ડખની વેદના વેડી નથી, તેના પાસે તે ડખની વેદનાનું વર્ણન કરવું વ્યર્થ છે. જ્યાં સુધી તું મારી સ્થિતિમાં મૂકાય નહિ, ત્યાં સુધી મારા હૃદયના દુઃખની વાત તારી પાસે લવાઈ કિલ્લા સમાન છે મારા દુઃખ દર્દ સાથે તેને શું સંબંધ? કારણ કે માત્ર અંગ પ્રેમથી ઘાયલ થયું છે, અને તેના હાથમાં શિખામણનું નિમક છે.

ગુલ્લીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૮૫

“આગ લગ જાએ મસિહા તેરે સમજનેકો.”

+ + + +

અગરચે મજનું વ લયલી ઝીન્દહુ ગશતી,
હુદીસે ઈશક અઝ ઈન દફતર નવીશતી

ભાવાર્થ: —“જો લયલા અને મજનું જીવતા
હોત તો તેઓ પ્રેમનો પાઠ મારા આ પુસ્તકના
પાંચમા અધ્યાયથી મેળવને.”

હુસેન મેમનદિને કેદાને ખુજ્યું
હૃદય અને દ્રષ્ટિ. કે, સુલતાન મહમદ પાસે જગ-
તમાં વખણાતી એવી ઘણીએ
ખુબસુરત આંદીઓ છે, પણ તે જેવો પ્રેમ આપાઝ
ઉપર રાખે છે, તેવો જીજ્ઞાસો ઉપર કેમ રાખતો
નથી? જો કે આપાઝ કદી ખુબસુરત નથી. ઉત્તર
મળ્યો, જે વસ્તુ હૃદયને ગમી જાય છે, તે વસ્તુ
દ્રષ્ટીને પણ સારી દેખાય છે.

એક ધનાઢય પાસે એક ગુલામડી
પ્રિયા અને શેઠ! હતી. તે સુંદરતાનો એક નાદર
નમૂનો હતી. જેની ઉપર ધના-
ઢય માલેક પ્રેમ રાખતો હતો. એક દિવસે તે

ધનાદ્યે પોતાના મિત્રને કહ્યું કે બહુજ દીલગીરીની વાત છે કે આ ગુલામડી અતિ રૂપાળી તથા સુંદર હોવા છતાંએ તે હટથી વધુ પડતુ ખોલનાર તેમજ વિનયને બાબતે મૂકવાની ખાડ ધરાવે છે. મિત્રે કહ્યું કે અરે મિત્ર! જ્યારે તું તેને ચાહે છે, પ્રેમ રાખે છે, તો પછી તૂ તેનાથી સેવાની આશ નહિ રાખ. કારણ કે જ્યારે પ્રેમી અને પ્રિયાનો સબંધ જોડાય છે, ત્યારે માત્રેક અને ગુલામનો સબંધ તૂટવા પામે છે.

એક સમયે હું મારી યુવાનીતા
ધીમે ચાલ.

મદથી ધૂલાઈ યાત્રા કરતા ઝડ-
પથી ચાલ્યા જતો હતો. સાજ
થતા હું થાકીને એક હુ ગરના તડેરીએ જઈ એક
એક જલ્લ પુરપ જે કાકડાની પાછળ આવતો હતો
તેણે મને કહ્યું, “કમ મનો છે? આ મુવાની જગ્યા
નથી.” મેં કહ્યું, “મારામા હવે ચાલવાની શક્તિ નથી.
તેથી તેણે કહ્યું કે, “વિદ્વાન લોકો કહે છે કે ધીમે
ચાલવું અને આસાએશ લેવી તે જોડવા અને થાકી
જવા કરતાં વધુ ઉત્તમ છે.”

તે તને ચાલવાની ઇચ્છા હોય તો જોડીને જતો
નહિ, માત્ર કહ્યું માન અને ધીમે ચાલ, જોશ બંધ

દોડતો અરખી ઘોડો ચાકી જાય છે, પણ ધીમે ચાલતા ઉંટ રાત અને દિવસ ચાલવા છતાંએ ચાકતો નથી.

+ + + +

જ્યારે એક ખુબસુરત દાસી સાથે માલેક રમત રમત અને હસવું ખેલવું કરશે, તો પછી તે દાસી માલેક ઉપર હુકમ ચલાવે તેમાં નવાઈ શું?

અધ્યાય છઠો.

વૃદ્ધાવસ્થા.

અધ્યાય છઠામાં વૃદ્ધાવસ્થાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. લોક માન્યતા મુજબ વૃદ્ધાવસ્થાના છઠા અધ્યાયમાં જે વાતો લખવામાં આવી છે. તે સર્વે અત્રે પ્રગટ કરવી ઉચિત નથી, કારણ કે તેમાં ઘણે ઠેકાણે વિવેકનો ત્યાગ થયેલો છે. છઠા અધ્યાયમાં ૯ કથાઓ છે.

એક સમયે યુવાવસ્થામાં મેં બાળ વય. માતાજીને કંઈ કઠોર વાતો કહી, માતા દુઃખી થઈને એક ખણે જઈ ખેડી અને ગડી રડી કહેવા લાગી,—“બાળવય

વિસરી ગયો એથીજ હવે મખથી એવી વાતો નિકળે છે."

એક વૃદ્ધને લોકોએ પૂછ્યું,
 યુવતિ અને વૃદ્ધ. લગ્ન શા માટે કરતા નથી?
 તે બોલ્યો, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ સાથે
 હું લગ્ન કરવા ચાહતો નથી લોકોએ કહ્યું, તો કોઈ
 યુવતિ સાથે લગ્ન કરી લ્યો. ત્યારે તે બોલ્યો, હું બ્યારે
 વૃદ્ધ થઈ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓથી નહાસું છું, તો તે યુવતિ હેઠ
 વૃદ્ધ પુરુષને કેવી રીતે ચાહશે?

અધ્યાય સાતમો.

અધ્યાય સાતમામાં શિક્ષા
 શિક્ષા સમ્બંધે. સમ્બંધેની કથાઓ છે. સા'દોએ
 શિક્ષકોના ગુણદોષ, શિષ્ય અને
 ગુરૂના પારસ્પરિક વ્યવહાર અને શિક્ષાતું કળ
 વર્ણવ્યું છે. તેમનો સિદ્ધાંત હતો કે શિક્ષા જોઈએ
 તેટલી ઉત્તમ કેમ ન હોય તો પણ તે માનવ સ્વભાવને
 ફેરવી શકતો નથી, અને શિક્ષક જોઈએ તેટલો

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૮૬

વિદ્વાન હોય અને સચરિત્ર પણ હોય, તોએ તે પોતાના કાર્યમાં કઠોરતા વિના સફળ થતો નથી જો કે આજકાલ આ સિદ્ધાંત નિષ્રાંતે માની શકાય તેમ નથી, તથાપિ એમ પણ કહી ન શકાય કે તેમાં કંઈ તત્ત્વ નથી. હજી સુધી કોઈ એવી શિક્ષા પદ્ધતીનો પ્રચાર થયો નથી કે જે દંડનો નિષેધ કરતી હોય, હાં, કોઈ શારીરિક દંડના પક્ષમાં છે, તો કોઈ માનસિક દંડના પક્ષમાં સાતમા અધ્યાયમાં ૮ કથાઓ છે.

એક વિદ્વાન કોઈ બાદશાહના રાજપુત્રને વધુ પુત્રને શિક્ષા આપતો હતો, તે સમય.

તેને બહુજ મારતો તથા ધમકાવતો હતો. રાજપુત્રે એક દિવસે પોતાના પિતાને અધ્યાપક સંબંધે ફરિયાદ કરી, તેથી બાદશાહને પણ ક્રોધ થયો.

અધ્યાપકને બોલાવી બાદશાહે પુછ્યું કે, મારા પુત્રને એટલું શાને મારો છો? એટલી નિર્દયતા તમે અન્ય શિષ્યો સાથે કેમ નથી કરતા? અધ્યાપકે ઉત્તર આપ્યો, રાજપુત્રમાં નમ્રતા અને સદાચારની વિશેષ આવશ્યકતા છે. કારણ કે બાદશાહે જે કંઈ કહે છે તથા કરે છે, તે પ્રત્યેક મનુષ્યની જિંદગી પર

રહે છે, પણ જેને બાળવયમાં સચરત્રની શિક્ષા કોરનાપૂર્વક નથી મળી, તે મોટો થતા કોઈ સદ્ ગુણ આણ કરી શકતો નથી. લીલી લાકડીને જોઈએ તેટલી વાળો તો તે વળશે, પણ લાકડી સૂકાઈ જતા વળી શકશે નહિં.

મેં આફ્રીકા દેશમાં એક મૈલ-કોર અને નમ્ર. વીને જોયો. તે અત્યંત કુરૂપ

અને કટલાખી હતો. વિદ્યાર્થી-ઓને ભણાવતો ઓછું અને મારતો વધારે. લોકોએ તેને કાઠી મૂકી એક ધાર્મિક, નમ્ર અને સહનશિલ મૈલવીને રાખ્યો. આ સાહેબ બાળકો સાથે બહુ પ્રેમથી બોલતા, કદી તેમના તરફ ક્રોધ દ્રષ્ટિએ જોતા નહિં. વિદ્યાર્થીઓ તેમનો આવો સ્વભાવ જોઈ બગડી ગયા. અરસપરસ ધીગાણું કરતાં, લખવાની પાટીઓ લગાવતા. જ્યારે હું ત્યાં બીજા વખતે ગયો તો મેં જોયું કે ત્યાં પહેલાવાળો મૈલવી બાળકોને ભણાવી રહ્યો હતો. પુછવાથી વિદિત થયું કે બીજા મૈલવીની નમ્રતાથી કંટાળી લોકો પહેલાં મૈલવીને મનાવી લાવ્યા હતા.

ડોંરયાના
ભરોસે!

એક વખતે હું બલખથી કેટલાક યાત્રીઓ સાથે આવી રહ્યા હતો. અમારી સાથે એક બળવાન યુવક રીંગ મારતો ચાલ્યો

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૯૧

આવતો હતો કે મેં આમ કર્યું ને તેમ કર્યું, સંજોગ ભોગે અમને રસ્તામાં કેટલાક ડાકુઓએ ઘેરી લીધા. મેં પહેલવાનને કહ્યું કે હવે શું ઉભા છો? કંઈ તમારું પરાક્રમ દેખાડો? પણ લુટારાઓને જોતાજ તે પહેલવાનની શુદ્ધ ઉડી ગઈ. તીર કામદા હાથથી ધ્રુટી ગયા. અને તે થરથર કંપવા લાગ્યો. અમોએ જ્યારે તેની આ દશા જોઈ ત્યારે અમો અમારો સામાન છોડી નહાસી ગયા. જેને યુદ્ધનો અનુભવ હોય તેજ ટકી શકે છે. માટે બળથી અધિક સાહસની જરૂર છે. ડાકુઓના ભરોસે રહેવા પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ

અધ્યાય આઠમો.

આઠમા અધ્યાયમાં સાંદીએ સદાચાર અને સદ્વ્યવહારના સદ્વ્યવહાર. નિયમો લખ્યા છે. કથાઓનો આશ્રય ન લેનાં તેમજે સ્પષ્ટ ઉપદેશો કર્યા છે. તેથી આ પ્રકરણ સામાન્યપણે વિશેષ રસિક થઈ શકે તેમ નથી, પરંતુ આ ઉણપને સાંદીની

રચના સૈદ્ધ્યે પુરી નાના નાના મધુર વાક્યોમાં સુંદ્રા પ્રમાણે અર્થ ભર્યા છે. જનણે એજ અધ્યાય સા'દીના ઉપદેશનો કોપ છે. આ તે ઉપવન છે કે જેમા રાજદારી, સદાચાર, મનોવિજ્ઞાન સમાજ નીતિ, સભા-ચાતુરી, આદિના અનેક મનોહર સુવાસીન પુષ્પો સમાજને ઉત્કર્ષનો લ્હાવો તથા જ્ઞાન આપી રહ્યા છે. આ પુષ્પોમાં છુપાએલા કાંટાઓ છે, પણ તે કાંટા-ઓમાં અદ્ભુત ગુણુ એ છે કે તે લાગતા નથી, કે નથી જરાએ દુઃખ દેતા ! માટે આપણે એ સુત્ર સમાન મિષ્ટ ઉપદેશો ઉપર એક દ્રષ્ટી નાખીએ તેથી જરૂર ઓછો વધતો લાભ મળશે.

પુષ્પવાડીના
પુષ્પો.

જે કોઈ નિર્બળ શત્રુ તમારી સાથે મિત્રતા કરે તો તમારે તેનાથી અધિક સચેત રહેવું જોઈએ. જ્યારે મિત્રની સચ્ચાઈ નોજ વિશ્વાસ નથી તો શત્રુઓની ખુશામદનો શો વિશ્વાસ ?

જે ક્યાંએ તમને બે શત્રુઓ વચ્ચે કંઈ કહેવું હોય તો તે વાત એવી રીતે કહો કે જે પુનઃ તે કદી મિત્ર થઈ જાય તો તમને લજ્જાન થવું ન પડે.

જે મનુષ્ય પોતાના મિત્રના શત્રુઓ સથે મિત્રતા કરે છે તે પોતાના મિત્રનો શત્રુ છે.

જ્યાં મુઢી ઘનથી કાર્ય પાર પડે ત્યાં મુઢી જીવને જોખમમાં ન હોમાવવો. પણ જ્યારે કાષ્ઠ ઉપાયજ ન રહે તો કમરથી તલવાર કાઢો.

શત્રુની સલાહ વિરુદ્ધ કાર્ય કરવું એજ યોગ્ય છે. જે શત્રુ તમને તિર સમાન સીધો માર્ગ દેખાડે તો પણ તમે તેની વિરુદ્ધ જાઓ.

એટલા કોર થતા નહિં કે જેથી લોકો તમારાથી ખીવા લાગે, અને એટલા કોમળ થતા નહિં કે લોકો માથે ચઢવા પામે.

જે મનુષ્ય રાજ્ય અને ધર્મના શત્રુ છે, રાજ્ય અને મૂર્ખ સાધુ.

રાજાને ઉચિત છે કે પોતાના શત્રુઓપર એટલો ક્રોધ ન કરે કે જેથી મિત્રોના મનમાં પણ ખટકો ઉત્પન્ન થાય.

જ્યારે શત્રુ પોતાની નેમમાં ફાવતો નથી, અથવા તેનું કશુંએ ચાલતું નથી, ત્યારે તે મિત્રતા ઉત્પન્ન કરે છે. મિત્રતાની આડમાં તે પોતાના સવળા

કાર્યો કરી શકે છે, જે કાર્ય શત્રુ થઈને કરી શકતા નથી

સર્પના માથાને પોતાના શત્રુના હાથે ચગદાળે, કાંતો સર્પ મરશે કાંતો શત્રુના હાથથી છુટકારો થશે

જ્યાં સુધી તમને પૂર્ણ વિશ્વાસ ન થાય કે તમારી વાત પસંદ પડશે, ત્યાં સુધી બાઈશાહ સમક્ષ ક્રોધની નિન્દા કરો નહિં. અન્યથા તમને સ્વયં હાની ખમવી પડશે.

જે વ્યક્તિ કોઈ ધમડી મનુષ્યને ઉપદેશ કરે છે, તે પોતેજ ઉપદેશ માટે લાયક છે.

જે મનુષ્ય સામર્થ્યવાન હોઈ બલાઈ કરતો નથી, તેને સામર્થ્યહીન થતા દુઃખ ભોગવવું પડશે. અત્યાચારીનો વિપદમાં કોઈ સાથી હોતો નથી.

ક્રોધના ગુપ્ત ભેદો ઉઘાડા નહિં પાડે, તેથી તમારો પણ વિશ્વાસ ઉડી જશે.

ત્રિધા ભણી તેનો સદ્ઉપયોગ ન કરવો, તે જમીન ખેડી ખી નહિં નાખવા સમાન છે

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૬૫

દુર્ગન લોક સળગીને તેજ પ્રમાણે જોઈ શકતા નથી જેવી રીતે ખઝારી કુતરા શીકારી કુતરાને ગંધ દુરથીજ ભસે છે. પણ પાસે જવાની હિમત કરતા નથી.

ગુલાહીન ગુલુવાનો સાથે દેવ કરે છે.

બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ભોજન પત્ની જવા પછી ખાય છે, યોગીઓ એટલુંજ ખાય છે કે જેટલાથી જીવિત રહી શકાય છે. યુવાનો પેટભરી ખાય છે, વૃદ્ધો જ્યાં સુધી પરસેવો નહિં છુટે ત્યાં સુધી ખાતાજ રહે છે, પરંતુ કલંદર એટલું ખાઈ જાય છે કે જેથી શ્વાસ લેવાની પણ જગ્યા રહેતી નથી.

જો પત્થર હાથમાં હોય અને સર્પ નીચે, તો તે સમયે ચિંતા કે વિચાર કરવો જોઈએ નહિં.

જો કોઈ બુદ્ધિમાન મૂર્ખાઓ સાથે વાદવિવાદ કરે તો તેણે પ્રતિષ્ઠાની આશા રાખવી નહિં.

જો મિત્રને તમોએ બહુજ દિવસો પછી મેળવ્યા છે, તેની સાથે મિત્રતા નભાવવા માટે યત્ન કરો.

વિવેક ઈન્દ્રિયોને આધીન છે, જેવી રીતે કોઈ સીધો સાદો માણસ અંચળ સ્ત્રીને આધીન હોય છે.

જે વ્યક્તિ લોકોના પ્રશંસાપાત્ર થવાની ઇચ્છાએ
વાંસનાઓનો ત્યાગ કરે છે, તે યોગ્યને (હુલાલ) તથા
અયોગ્ય (હુરામ) તરફ દોળે છે.

ખે વાનો અસંભવિત છે, એક તો પોતાના
અંશ કરતા અધિક ખાવું. બીજું મૃત્યુ પહેલા
મરી જવું +

સા'દી પોતાના લોકપ્રિય ગુલીસ્તાનની પ્રજાહુતિ કરતા લખે છે કે:-

પ્રજાહુતિ.

આ ગુલીસ્તાન ખુદા પાકની
કૃપા અને સહાયે સમાપ્ત થઈ
છે, અને તેમાં લખેલ બૈતો (૫૬) બીજા લેખકો
જેમ જુના કવિઓના પુસ્તકોમાંથી તફાવત નથી.
પણ આ પુસ્તક લખનારેજ લખ્યા છે.

બીજાઓ પાસેથી માગીને કપડા પહેરવા કરતાં
પોતાના જુના જમાનાના ચિથડાને પહેરી અંગ
દાંકવું વધારે સાફ છે.

સા'દીની ઘણી વાતો મનને આનંદ આપે
છવને આસાએશ આપનારી છે. તે ઉપર કુદ બુદ્ધિના

+ વધુ માટે જુઓ આ પુસ્તકના રોગ સાફની હોવાનો

ગુલ્લીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૬૭

માણસોએ કટાક્ષ કે વ્યર્થ ઝખાનદરાત્રી કરવી નહિ,
કારણ કે વ્યર્થ બકવાટથી મગજને બેહુકું બનાવતું,
અને વિના કારણે જતીનો ધુવાડો આવે. તે બુધ્ધિ-
વાનનું કાર્ય નથી. પણ સદ્બુધ્ધિનાં માણસોથી છુપું
નહિ હોય કે મનને પ્રકુલ કરનાર ઉપદેશના મોતી-
ઓને એમાં પરાવ્યા છે, અને ઉપદેશના કડવા ઔષધને
અનરંજન કરનાર મીઠા મધમાં મેળવી આપ્યો છે કે
જેથી લાંચનારને કંટાળો ઉપજે નહિ, અને આ આનંદ
મેળવવાના ધનનો હ્વાવો લઇ શકે. **મસનવી:**

મા નસિહત બજાએ ખદ કરદીમ;
રૂઝગારી દરિન બસેર કરદીમ,
ગર નવાવદ બખુશ રમજત કસ;
બર રસ્તુલાન પયામ બાશદો બસ.

ભાવાર્થ:—“મારે જે ઉપદેશ કરવો હતો,
તે મેં કર્યો, અને તેમાં જીવનના મોટા ભાગને
ઉપયોગ કર્યો છે. જે તે કોઈના કાનને રચિકર ન
લાગે-તો, માત્ર પેગમ્બર ઉપર કહેલું મોકડું ધું, એજ.”

અરેબીકમાં પ્રથમના.

યા નાઝેરન ફિહે સલ બીલાહે મરહમહ;
અલ-લ મૂસૈન્નફે વસતગરીર લે સાહેબેહી,
પતલુબ લેનફસેકા મીન ખૈરીન તરીહો બેહી;
મીન બખદે ગાલીકે ગુફરાનન લેકાને બેહી,

લવ અન-ન લી યવમન--તલાકા મકાનહ,
 ઇન્દર રઉકે લ કુલતો યા અમવાલના.
 અ--નૂત્ર મૂઝીએ વ અનના મૌલા મૂહસીન
 હા કદ અસાતો વ-અત લોખુલ એહસાના.

સા'દી અરેખીક ભાષા ઉપર પણ સારો કાબૂ
 ધગવતા હતા. તે વિપરોક્ત અરેખીક કાવ્ય ઉપરથી
 જણાશે સા'દી પ્રાર્થના કરે છે કે:—

ભાવાર્થ:—ઓ વાંચક! તું આ પુસ્તક બનાવ-
 નાર માટે દયા માંગજે, અને જ્યારે તું તારા માટે
 દુઆ કરી લે, ત્યારે મારા માટે માફી ચાહજે, હું
 ક્યામતના દિવસે ખુદાને વિનંતિ કરીશ કે હું
 ગુનેહગાર બંદો છું, અને તું ક્ષમા કરનાર બાદશાહ
 છે. તારી દયા ચાહું છું.

ઐયત.

શુકે કે ઇન નામેહ બઉનવાન રસિદ;
 પિશતર અઝ ઉઝ બપાયાન રસિદ.

ભાવાર્થ:—ઈશ્વરનો આભાર છે કે આ ગ્રંથ
 પોતાના ઉદ્દેશે પહોંચ્યો અને તે મારા ક્ષણભંગુર
 જીવનના અંત અગાઉ પૂર્ણ થયો.

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓસમાપ્ત.

શેખ સા'દોની રચના અને સાહિત્ય ચર્ચા.

ખંડ ૫ મો.

૬૦૦ વર્ષ ઉપર લખાએલું ગુલીસ્તાન.
શેખ સા'દોની સફળતાનું કારણ. +
ગુલીસ્તાનની મૂળ ફારસી કથા. +
મૂળ ફારસી ભાષાની કથાનો ભાવાર્થ.
ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી.
૧૦૦ વર્ષ ઉપર થયેલા અનુવાદો નમૂનો.

૬૦ " " " " "
ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના થયેલા અનુવાદો.
(અંગ્રેજી, અરેબીક, લેટીન, જર્મન, તુર્કી, ફ્રેન્ચ,
ડચ, હિંદી, ગુજરાતી, ઉર્દુ.)

અંગ્રેજી ભાષામાં ગુલીસ્તાન. + + +

ગુલીસ્તાન આજથી છસો વષ
 ૬૦૦ વર્ષ ઉપર ઉપર લખાયું હતું, તેની રચના
 લખાએલું ગુલી- કરવામાં શેખ સા'દીએ પોતાનો
 સ્તાન. અનુભવ અને સમયનો સદ્-

ઉપયોગ કર્યો છે, એ કહેવાની
 જરૂર નથી. ગુલીસ્તાન એ નીતિ ઉપદેશની પુષ્પ
 વાડી તરીકે માન્ય રાખવામાં આવી છે. વિદ્વાન
 વર્ગથી લઈને સર્વ સાધારણ વર્ગે ગુલીસ્તાનને ઉપદેશ
 દેનાર (સર્વોન્નતમ) ખિનહરીફ ગ્રંથ તરીકે માન્ય
 રાખ્યો અને સંસારની દરેક ભાષાના સાહિત્યક્રમે
 તેનો કિંમત આંકી તેના સંખ્યાબંધ અનુવાદો કર્યા
 છે. જુદી જુદી ભાષામાં જુદા જુદા લખનારાએ

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૦૧

હસ્તે ગુલીસ્તાનના અનુવાદો થવા પામ્યા છે. એ ગુલીસ્તાનની મહત્વતા સમ્બંધે સચોટ પૂરાવો છે.

છસો વર્ષ ઉપર ગુલીસ્તાનમાં વપરાયેલી ભાષા જૂની થઇ ગયેલી અથવા તેની શૈલી નિર્માલ્ય થવા પામી છે એમ કોઇથી કહી શકાયું નથી. અમે એવા અનેક દાખલાઓ રજૂ કરી શકીએ છીએ કે, અનેક ગ્રંથો જે માત્ર ૧૦૦ વર્ષ ઉપર લખાયા હોય તેની ભાષા અને વિચાર ૧૦૦ વર્ષ પછી જનસમાજને બંધાયેલા અથવા ઉપયોગી જણાતા બંધ પડ્યા છે. અનેક ગ્રંથોની ભાષા આજે આપણને જૂની અને નિર્માલ્ય થઇ ગયેલી લાગે છે. અનેક જૂના ગ્રંથોની શૈલી શુષ્ક લાગે છે. તેનું કારણ તેવા ગ્રંથો લખનારાઓની ખામી નહિ; પણ અમૂક અંશે કુદરતી નિયમ છે. ભાષામાં સમયના વહેવા પ્રવાહ સાથે પરિવર્તન થવા કરે છે, એ સમાજની ઉત્પત્તિ અથવા ચઢતીને આભારી છે. પણ વિચારોમાં સમયના પ્રવાહ સાથે પરિવર્તન થવું ન જોઇએ એમ ધણાઓનું માનવું છે. એ વાત ખરી કે ધણાં પ્રસંગો એવા ઉત્પન્ન થવા પામે છે કે સમાજને પોતાના વિચારો ફેરવવા પડે છે, પણ તે વિચારો સમયને અનુસરનાજ હોય છે.

શેખ સાંદીએ છસો વર્ષ ઉપર જે વિચારો દર્શાવ્યા હતા, તે સમયના અવાહ સાથે વહી ગયા નથી, સાંદીના વિચારો આજે પણ જેવા જોઈએ તેવા ઉપયોગી અને સમાજને બંધનકર્તા છે. સાંદીના ગુલીસ્તાનની બીજી ખુબી તો એ છે કે તેમાં સાંદીએ જે ફારસી ભાષા છસો વર્ષ ઉપર વાપરી હતી તે ભાષા આજે પણ સર્વોપરી ગણાય છે. છસો વર્ષ ઉપર લખાએલી સાંદીની ભાષા જૂની થઈ ગઈ છે એવો આક્ષેપ કોઈ પણ હજી કરી શક્યું નથી, એ સાંદીની ઉત્તમ રચના અને ભાષા સૌંદર્યની મહત્તા નહિં તો બીજું શું? સાંદી—પછી લખાએલા ફારસી ભાષાના અથોની ભાષાને લોકો આજે જૂની ખૂરાણી ભાષા તરીકે ઓળખાવે છે, પણ સાંદીની ભાષા સખ ઘે કોઈ તેમ કહી શક્યું નથી.

છસો વર્ષ પછી સમાજે સાહિત્ય વિષયમાં જે પ્રગતિ કરી છે; તે પ્રગતિને શિખરે ચઢનાર ફારસી ભાષાના સાક્ષરો આજે પણ સાંદીની ભાષાને સર્વોપરી ગણે છે, તે ઉપરથી સાંદીની એક સાહિત્યકાર સાક્ષર તરીકેની મહત્વના સખ ઘે વાંચક વર્ગ તોલ કરી શકે તેમ છે.

નીતિ ઉપદેશનો વિષય શુદ્ધ
 શેખ સા'દીની મનાય છે, શિખામણ દેનાર
 સફળતાનું અળખામણો થવા પામે છે,
 કારણ. ઉપદેશના મીઠા વાક્યો વિષ

સમાન લાગે છે, એમ સામાન્ય
 પણે આપણે સંસારમાં અનુભવીએ છીએ. શિખામણ
 દેનાર દોઢ ઢાઢા તરીકે ગણાઈ તરછોડી કઢાય એ
 આપણે સામાન્યપણે જોઈએ છીએ, ત્યારે શેખ
 સા'દીનો વિષય અથવા તેમનો જીવન ઉદ્દેશ જનતાને
 નીતિ ઉપદેશ અથવા સુબોધ આપવાનો હતો, અને
 તેમણે પોતાના અનેક ગ્રંથોમાં રાજ્ય પ્રજાને માત્ર
 ઉપદેશ અને શિખામણો આપ્યા છે, તેઓ તેઓ
 કોઈના અળખામણા કે અગ્રિય થવા પામ્યા નથી.
 બલકે તેમણે રાજ્ય અને પ્રજાનો એકસરખો પ્રેમ
 પ્રાપ્ત કર્યો હતો, તે તેમના જીવનવૃત્તાંત ઉપરથી
 જોઈ શકાય છે. સા'દીના ઉપદેશોને વિદ્વાન વર્ગથી
 લઈને સર્વ સામાન્ય માણસોએ માન આપી પોતાના
 જીવનમાં ગ્રહણ કર્યું છે. અનેક ગ્રંથકારો, લેખકો
 અને વિદ્યાપ્રેમીઓ પ્રસંગાનુસાર શેખ સા'દીના વચ-
 નોનો ઉપયોગ કરી પોતાની વાતને પુષ્ટી આપે છે.
 શેખ સા'દીના પદો કહેવતો તરીકે સાધારણ રીતે

કપરાય છે; તેના વાસ્તવિક કારણો અનેક છે. પ્રથમ તેમની મીઠી અને સરળ ભાષા તથા ઉત્તમ શૈલી છે. તેમની ભાષામાં મધુસ્તા ભરી છે, તેથી કાંઈને તે નિરસ કે અપ્રિય લાગતી નથી. તેમની ભાષાની મીઠા-શથી મનને આનંદ અને જીવનને રસ મળે છે. શૈલી સરળ હોવાથી પ્રિય અને સુગમ લાગે છે. સાંદીના એ મૂખ્ય ગુણમાં પરિણામે ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાન પ્રગતિપ્રિય તથા પામ્ય છે. ફારસી ભાષાથી કંઈક અંશે જેઓ પરિચિત હશે તેઓ સાંદીના ગુલીસ્તાનની ભાષાની મધુસ્તા અને શૈલીની સરળતા તેમજ ઉપદેશની માર્મિક ચિમટીઓ સમજી શકશે. તેમના ગુલીસ્તાનની એક કથા મૂળ ફારસી ભાષામાં અમે અને તેના ભાવાર્થ સહીત રજૂ કરીએ છીએ જે ઉપરથી શેષ સાંદીની સફળતાનું કારણ સમજાશે:-

“તની ચંદ અઝ રવંદગાન દર
ગુલીસ્તાનની સોહાગતે મન જુદન. અહેરે
મૂળ ફારસી દશાન બસલાહ આગરતે, વ
કથા.* ચકીરા અઝ બુઝર્જાન દર હકકે
 દાન તાઈકે દુરને ઝની બલીગ
 બદ, વ અદરારી મોઅઝઝિયન કરહેલ; તા ચકી અઝી

* અર ફારસી ભાષાની કથાનો અનુવાદ ‘ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી’ એ મથાળા હેઠળ વધુ માટે જુઓ.

શેષ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૦૫

શાં હરકતી કગ્દન, મુનાસીએ હાલે દરવિશાન. ઝન્ને
આંન શખ્સ ફાસિદ શુદ વ બાઝારાનીયાન કાસિદ
ખાસ્તમ. તા બ તરિકી કિફાદે ચારાન મુસતખ્લીસ
ગદાનમ; આહંગે ખિદમતશ કદમ, દરબાનમ રેહા
નકદ; વ જફા કદ. મઅઝુરશ દાસ્તમ કે લનીક્ષન
ગુફતે અન્દ:—

કેલ્યા.

હરે મિરો વઝીરો મુલતાનરા;
બી વસિલત મગદ પયરામન,
સગવ દરબાં ચુ'ચાફતન્દ ઝરીબ;
ઈન ગરીબાનશ ગિરદ આં હામન.

ચન્દાં કે મુકરબાને હઝરત આં ખુઝેગ' બર
હાલેમન વફૂદ યા ફતત, વ બા કરામ દર આવરદન્દ
વ બરતર મકામી મોઅઈયન કર્દન. અમ્મા ! બતવાઝમ
કુશ્તર નિશિસ્તમ વ ગુફતમ:—

બેયત.

ખુગઝાર કે બન્દએ કમિનમ;
તા હર સફે બન્દેગાં નશિનમ,
ગુફત અન્લાહ! અદલાહ! બે બાએ સુખ-અરત

ઐયત.

ગર બર સરૌ ચરમે મન નશિની;
નાઝત ખીકશમકે નાઝનિની,
ફીલ જુમ્મે ન શિશતમ વચ્ચઝ હરદરી.

સૂખન પયવરતમ તા હદિસે ઝિલ્લતે યારાં
દરમીયાન આમદ વ શુક્રતમ:—

કતઆ.

ચે જૂમ' દિદ ખુદાવંદે સાબેકુલ ઈન્આમ;
કે બંદે દર નઝરે ખિશ ખાર મિદારદ,
ખુદાએ રાસ્તો મુસલ્મ ખુઝુર્ગવારી વ હિદમ;
કે જૂમ' બિનદો નાન બરકરાર મિદારદ.

લાકમ ઈન સૂખનરા અઝીમ બપસંદીદ. વ
અસખામે મઆશે યા રાંન ફર્મદ. તા ખાઝ બર
કાઅદ્યે માઅઝી મુહ્ય્યા દારંદ વ મઉનતે અય્યા
મે તઅતીલ વફા કુન નદ, શુક્રે નેઅમત બે શુક્રતમ
વ ઝમીને ખિદમત બખ્ સિદમ, વ ઉઝે જસારત
બ ખાસ્તમ, વ શુક્રતમ:—

કતઆ.

ચ કઅબે કિખલએ હાજત શુદ અઝ દિયાર બ હંદ;
રવ નદ ખલકે બદીદારીશ અઝ બસી ફરસંગ,

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૦૭

તોરા તહમ્મૂલે અમસાલેમાં બ ખાયદ કદ્દ;
કે હિયકસ ન અનદ બર દરખતે બિબર સંગx

x સા'દીની મૂળ ફારસી ભાષા ગુજરાતી લીપીમાં લખવાથી સા'દીને કેટલેક અંશે અન્યાય થાય એ સંભવીત છે, કારણ કે ફારસી ભાષાના શબ્દોચ્ચાર ગુજરાતી લીપીમાં સંપૂર્ણ પણે દર્શાવી શકાય તેમ નથી. ગુજરાતી લીપી ફારસી ભાષાના ઉચ્ચારને યોગ્યપણે રજૂ કરી ન શકે એ સ્પષ્ટ છે. તેમજ સા'દીની ભાષા ફારસી લીપીમાં લખાઈ છે; જે યોગ્યપણે દર્શાવવા ગુજરાતી લીપીના ભેદાક્ષરોનો ઉપયોગ કરવા છતાંએ નિષ્ફળ થવાય છે.

હાલ એ અગવડને કંઈકે અંશે દૂર કરવા માટે કેટલાક નવા ચિન્હો ગુજરાતી લીપીમાં વાપરવા યોજાયા છે, જે ચિન્હો અધા મુદ્રણાલયોમાં હોતા નથી, તેથી તેનો અત્રે ઉપયોગ કરી શકાયો નથી. જોકે તેવા ચિન્હો વાપરતાંએ ઘણી વેળા ફારસીના સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર લખી શકાતા નથી. ત્યારે મૂળ ફારસી લીપીમાં જે કથા અત્રે રજૂ કરવામાં આવે તો તે માત્ર ફારસી લીપી બાણનાગચો માટે ઉપયોગી થાય પણ સામાન્ય વાચક વર્ગ તેનો લાભ ન લઈ શકે. એ વિચારે અત્રે મૂળ ફારસી લીપી પણ વાપરી નથી. લલિત્યમાં જે એવી આવશ્યકતા જણાશે તો ખીજી આવૃત્તીમાં તેમ કરીશ, માટે વાચક ખંધુઓ હાલ એ ખામીને ક્ષમા દ્રષ્ટિએ જોઈ મને કૃતાર્થ કરશે એવી આશા રાખું છું.

લેખક.

“હું કેટલાક એવા મનુષ્યોના
મૂલ્યકારસીલા- સમાગમમાં આવ્યા કરતો હતો
પાની કથાનો કે જેમની જાહેર હીલચાલ
ભાવાથ.” પવિત્ર જણાતી હતી. તેઓ

ઉપર એક સમૃદ્ધિશાળી પુરુષ
વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધા રાખતો હતો. તેણે તેઓના
પોષણાર્થે કંઈ વૃત્તિ નક્કી કરી હતી; પરંતુ તેઓ-
માંથી એક મનુષ્યે એવું કાર્ય કર્યું કે જે સાધુઓની
રિતભાન વિરુદ્ધ હતું; તે કારણે મજકુર સમૃદ્ધિ-
શાળી પુરુષની શ્રદ્ધા તેઓ ઉપરથી ઉડી ગઈ. તેથી
તેઓની વૃત્તીમાં વિક્ષેપ પડ્યો. મેં તેઓની આજી-
વિકાના સાધનો પુનઃ ચાલુ કરાવવા પ્રયત્ન કરી. તેજ
વિચારે હું તે ધનાઢ્ય પાસે ગયો, પણ તેના પહેરે-
દારે મારું અપમાન કર્યું અને અંદર જવા આપ્યો
નહિ. મેં આ કહેવતાનુસાર તે પ્રત્યે ક્ષમા દ્રષ્ટિએ
જોઈ આશુ ન આપ્યું.

“જેઓ કોઈની ઓળખ અથવા ભલામણ
વિના ઉમરાવ, વઝીર કે બાદશાહ પાસે જાય છે,
ત્યારે પહેરેગીર તેને ગરીબ સમજી ગળું અને કુતરો
દામન પકડી બહાર કાઢે છે.”

શ્રેષ્ઠ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૦૬

જ્યારે મારી સ્થિતિથી તે ઉમરાવના કર્મચારીઓ જાણીતા થયા ત્યારે તેઓ મને માનસહિત મજકુર ઉમરાવ પાસે લઈ ગયા, અને કૈંચી જગ્યાએ ખેસવા સ્થાન આપ્યું. પરંતુ હું વિવેક સહિત નીચે ખેસી દિનતા સાથે ખોડ્યો. --

“મને ક્ષમા કરો કે હું નિચા દરજ્જાનો માણસ છું; મને સેવકોની હરોળમાં ખેસવા આપો. તેઓ-માંથી એકે કહ્યું, અસ્લાહ! અસ્લાહ!! આ કેવી વિનયી વર્તણૂંક?”

“જો તમે મારા માથા અને આંખો ઉપર ખેસો, તોએ તમારો એ વિવેક અને વિનય મને માન્ય છે. અંતે હું ખેસી ગયો.”

જ્યારે મારા મિત્રો સખધેની વાતચિત નિકળી ત્યારે મેં પુછ્યું:--“સાહેબ મેં એવો કયો અપરાધ કર્યો કે જેથી આપ મહેરબાનને મારા મૃત્યે ધૂલ્લા થવા પામી? માત્ર ઈશ્વરજ એવો મહત્વપૂર્ણ અને દયા કરનાર છે કે જે (મનુષ્યને) ગુનાહ કરતો જોય છે, છતાંયે તેની રોજી બંધ કરતો નથી.”

તે ઉમરાવને મારી આ વાત પસંદ પડી અને તેણે પુનઃ મારા મિત્રોની ઘટિ-આજીવિકાનું-સાધન

ચાલુ કરવા આજ્ઞા કરી અને જે કંઈ બાકી રહ્યું હતું તે પણ ચૂકવી આપવા જાણાવ્યું મેં તેની ઉદારતાની પ્રશંસા કરી અને તેનો આભાર માની મેં મારા ગુનાહો માટે ઠાપા ચાચી, અને કહ્યું:—

“મહાનું મંદિર મનુષ્યોની ઇચ્છા પર્યું કરે છે, તેથી અનેક લોકો ત્યાં જાય છે. તમને પણ અમારી આવી રિત ગ્રહણ કરવી જોઈએ; જે વૃક્ષમાં ફળ હોતા નથી, તે ઉપર કોઈ પથરો ફેંકતું નથી.”*

શેખ સાંદીના “ગુલીસ્તાનની ગુલીસ્તાનના મૂળ ફારસી કથા” ઉપરથી જોઈ અનુવાદોની ભા- શકાશે કે આજથી છ સો વર્ષ પા તથા શૈલી. ઉપર લખાયેલી કથાની ભાષા આજે પણ સંવેપરી છે. તે ભાષા જૂની થઈ ગઈ છે અથવા તેની શૈલી નિર્મા- સ્ય છે, એ કોઈ પણ ફારસી ભાષાનો સાહિત્યકાર

* ઉપરોક્ત ફારસી કથા અને તેનો અનુવાદ સેવકે ૧૯૨૩ માં કર્યો હતો. “ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી”ના પ્રકરણમાં એજ કથાનો અનુવાદ અન્ય લેખકોના રજૂ કર્યા છે; તે વાચવાથી સમયના પરિવર્તન સાથે ભાષા તથા શૈલીમાં થતા પરિવર્તન સમજાવે વધુ માહિતી મળી શકશે

—લેખક.

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૧૧]

આજે પણ કહી શકે તેમ નથી ત્યારે વર્તમાન કાળમાં ફારસી ભાષામાં લખાતા ગ્રંથોની સમાલોચનાઓ જોતા અનેક સ્થળોએ ગ્રંથકારની ભાષા અને શૈલી સમ્બંધે ટીકાઓ થાય છે. છસો વર્ષ ઉપર જે ફારસી ભાષા શેખ સા'દીએ લખી છે તે આજે પણ નવિન અને સર્વોપરી ગણાય એ શેખ સા'દીની ખુબી નહિં તો ખીજું શું?

સમયના પરિવર્તન સાથે લોક વિચારો અને ભાષા તથા શૈલીમાં પરિવર્તન થાય છે તે સમાજની ઉન્નતી વા ચઢતીનું કારણ છે. સંસારમાં હજી એવા અનેક ગ્રંથો હસ્તી ધરાવે છે કે જે અતિ પૂરાણુ થઈ જવા છતાંએ અથવા તે સેકડો વર્ષ ઉપર લખાએલા હોવા છતાંએ તેમાં દર્શાવેલા વિચારો અને લખાએલી ભાષા તથા શૈલી આજે પણ સમાજને મંદબુદ્ધિ તેમજ સર્વોપરી લાગે છે.

ગુલીસ્તાનના આપણે જે જૂદા જૂદા અનુવાદો જોશું તો તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે જૂદા જૂદા અનુવાદકોની ભાષા તથા શૈલી ભિન્ન ભિન્ન છે. માત્ર એકસો વર્ષ ઉપર ગુલીસ્તાનનો જે અનુવાદ થયો હોય અને તે પછી ૬૦ વર્ષ ઉપર જે અનુવાદ થયો

હોય, તે અનુવાદોની ભાષા પ્રત્યે જે આપણે જોશું તો માત્ર ૬૦ વર્ષમાં એ ભાષા જૂની થઇ ગએલી નિરસ જણાશે, તેની શૈલીમાં માત્ર ૬૦ વર્ષના તફાવતને લીધે નિર્માલ્યતા આવી ગએલી આપણે અનુભવી શકીશું જ્યારે માત્ર ૬૦ વર્ષમાંજ ભાષામાં આપણે બહોળો ફેરફાર જોઈને આશ્ચર્ય પામીએ છીએ ત્યારે શેખ સા'દીએ છસો વર્ષ ઉપર લખેલી ભાષા આજે પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અથવા સર્વોપરી છે. સા'દીની શક્તિનું આ ઉપરથી તોલ કરી શકાય તેમ છે. ગત પ્રકરણમાં મૂળ ફારસી કથા અને તેનો ભાવાર્થ અમે રજુ કર્યો છે, તેજ ફારસી કથાના અનુવાદો જૂદા જૂદા ગુજરાતી લેખકોએ કેવી રીતે કર્યો છે, તે જોવાથી એટલું તો સહેજે જણાઈ આવશે કે વખતના વહેવા સાથે તેમની ભાષા જૂની થઇ જવા પામી છે.

એક પારસી ગૃહસ્થે લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો હતો, તે અનુવાદના પુસ્તકમાં અમોએ રજુ કરેલી મૂળ ફારસી કથાનો અનુવાદ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે :--

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા [૧૧૩]

૧૦૦ વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદનો નમૂનો.

હેકાએત.૬

કેટલાએક જણાવે. માહારા. શેખતી હતા.
કે. તે. લોકો. જાહેર. હાલમો. નેકીથી. શણગારેલા.
અને. અંતરકાલથી. પાકીથી. ભરેલા. હતા, મોટા.
લોકોમોથી એક જણ. તે. ટોલકી. ઉપર. નેકી
અને. પવીતરાઈનો. ધણો. ભરોશો. રાખતો. હતો.
અને. તે. લોકોનો ખરચ. પોંહેંચાડતો. હતો.. પણ.
તે લોકોમોથી. એક શખશે. ફકીરોને. કરવું. નહી.
ઘટે. તે હવો. ખીગાડ. અને અણુઘટતું. કામ કીધું.,
તેથી પેલા. શાહેખના. મનમો. ખતરો. આવેઓ.
અને. તેહનાં. ઇફીનમાં. ખલલ. પોંહેંચીઈ., તેણે.
કરી. પેલાવોની. એજતનો. મરતઓ. ઘટેઓને. ખરચ.
પોંચતો. બંધ. થાએઓ, તારે. હુએ. ધારીઈ કે.
કોઇ. પરકારે. ઇઆરોનાં. ખરચને. પાછો. ચાલુ.
કરંઈ.. તેકરણુશર. હાકેમને. ઘર. ગએઓ. તારે.
દેવડીવાલા. દરવાને. મહને. ઘરમો. જાવા. નહીં. દીધો..

૬ આ અનુવાદની ગુજરાતી લિપી ૧૦૦ વર્ષની જુની
હોવાથી હાલની લિપીથી કયાંય કયાંય જુદી પડે છે દરેક શબ્દ
પછી [૦] મીંડુ વાપરવામા આવ્યું છે.

અને. અણુચટતું. તથા. નાલાએક. બોલવા. લાગો.
તે. શરવે. હુંએ. બરમશત. કમીક. અને. ખમીક.
શા. વાસતે. કે. દાનાવ. લોકો. કહી. ગએલા છે કે*

એતોની. માએનીની. આપાઇ.

(અમીર. વજીર. બાદશાહને બારણે..
બીન લલાંમણુ. નો. જા. તું. કાઈ. કારણેx
ગરીબ. તુંનેબાણી. કુતરને. દરવાન..
આએ. તાહારો. ચોલો. તાંણુને પેલો દાંમાંનx)

તેટલાં તો. તે હાકમનાં. હજુરીઆવોને. એ.
માહારા, અહવાલની. ખમર. થાઈ. તેથી. દોડતા.
આવીને. મહતે. મોટા. આદરભાવ અને. માન. શાએ.
ઘરનો સમગીઆ અને. પેલા શાહુએ એક. ઉચા
મકાન ઉપર. માગરે. શાર. બેશવાની. જગો. કાંધી.
પાણુ. હુંકે નમ નતામથી વણી નીચી જગા ઉપર.
એકા અને. આએ. રીતે કહાડે ન એતની. માએ-
નીનુ કવેત.

હું. છક. એક. ગરીબને. કંગાલ. દાશ.
બેશવાદઓ. મુજને બંદાવોની. પાશx

નારે. કહીકે કે. બાદા બાદા કરો.

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૧૫

શું. હેવું. ખોલવાની એ જગો. છેx ખેતની
માએનીનું કવેત.

બે. મારા. શરને. આંખોપર. ખેશે. તું.
તુજ. લાડકવાએઆનો. લાડ. ખેચું. હું.

મતલબ. એકે. હુંએ. ખેશીને. આંણીગમ પેલી
ગમની. મજલેશીની. વાતો. કરવા. માંડી. એમકરને.
પેલા. ઇઆરોની. વાત. વચ્ચે. આવી તારે.
હુંએ. કહીઉંx ખેતોની. માએનીની. ચોખાઇ.

ફકીરોથી. શો. અને આવ દીઠો. શેઠીઆ દાતાર.
કે. તુજ. આંખમે. માઠો. દીશેઓ. તેવોનો.

અવતાર*

ઇઅજદાં. રાખેછે. દાએઆને. બોબેરગી. મોટી...
અને. આ. માંણુશનો. બેતાં. નથી. અટકા-
વતો. રોટીx

હાકેમે. એ. બોલો બહુ. પશંદ. કીધા. અને.
ઇઆરોના. ગુજરાંતનો. ખરચ. આગલા. દશતુર.
પરમાંણે. જરૂરી. રાખવાનો. હોકમ કાધો* અને
તેહેનાં. ચહડેલા. દાહાડવોનો. ખરચ બી અપાવેઓ*
હુંઉંએ તે. નેઆંમતનાં શોકર. બજા લાવીને.

ખીદમતની. જમીન. ઉપર. જોશો. દીધો* અને.
જેકાંધ. શોખીથી. તેહની. આગળ. બોલેઓ. હતો.
તેહની. ઓજર. ખાહી. કરીને. બાહેર. નિકલતી.
વેલાએ. આએ. શોખોન. બોલેઓ* ખોતોની. માએ-
નીનો દુહો* .

કાળા. દેશજે. કીબલાની. જમેઆ.
તહીં. હોડે. બહ. દુરદેશી. લોક.
મનની. ઈછા. માગવા. કારણે.
ભટકતા. જાએ છે. મોલકે. મોલક*
હમારા શરીરું. તુજનેરે. રાએ.
બરહાસત. કરવું. ઘટે ઘણું.
ફલતાં જાડાડે. શરવ. કોઈ. જાએ.
ફેંકેનાં. ટેપુ. અણફલતાં. તાણું *

મુલીસ્તાનની કચ્છનો ઉપરોક્ત અનુવાદ એક
પારસી ગૃહસ્થે લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર પ્રગટ કર્યો
હોય એમ તે પુસ્તકની ગુજરાતી લીધી અને ભાષા
ઉપરથી રખડ જણાઈ આવે છે. અમે દિલ્લીર
છીએ કે, મજદુર અનુવાદ કયા ગૃહસ્થે અને કયારે
કર્તા છે, તે જણાવેલું ન હોવાથી અત્રે તે રજુ કરી

ગ્રેખ સા'દીની રચના—સાહિત્ય અર્થા. [૧૧૭

શકતા નથી. મજકુર પુસ્તક (૫૬૦) પેજનું છે; અને તે પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં અથવા શબ્દોનો કોષ આપવામાં આવ્યો છે. ગુલીસ્તાનના દરેક ભાગના અનુવાદની સમાપ્તિ થતા “શમાપત. ચાહ. પોથી પુલીસ્તાન.” એમ લખ્યું છે. એ જુનો અનુવાદ અત્રે રજુ કરવાનો અમારો હેતુ માત્ર એજ કે વાંચક વર્ગ એ સમજી શકે કે સમયના વહેવા સાથે ભાષા તથા શૈલીમાં પરિવર્તન થવા પામે છે. ૧૦૦ વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદ અને ત્યાર બાદ ૫૦-૬૦ વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદની ભાષામાં કેટલો ભેદ જાણાય છે, તે નિચે રજુ કરેલ એજ કથાનો એક પારસી ગૃહસ્થે કરેલા અનુવાદ ઉપરથી જોઈ શકાશે:—

કેટલાએક શખ્સો સાથે મને
૬૦ વર્ષ ઉપર દોસ્તી હતી. જેઓનો બાહેરનો
થએલા અનુવાદ દેખાવ નેકી ભરેલો હતો. એક
નો નમૂનો. જોડું માણસ તે ટોળા વિષે

ધાર્યું હિંચુ મત ધરાવતો હતો.
અને તેઓનો દરમાયો મુકરર કીધો હતો. પણ તેઓ-
માંથી એકે ફકીરોના હાલને ખરાબ સામે એવી
હરકત કીધી, જેથી પેલા શખ્સને બિચાર બદલાઈ
ગયો અને તેઓના યમસ્તે પાંચ પાડ્યું. એવું જોઈ

મેં ધારયું કે કાઠ પાણી રીતે તેઓની ગયતી રોજીનું
જાળર પાછું ખોદ્યું કરાડું. મેં તે સાહેબની ખિદ-
મતમાં જવાનો ઇરાદો કીધો. પણ પોગગીરે મને
અપમાન ભરેલી રીતે માહે જાનો અટકાવ્યા તોપણ
મેં તેને માફ કીધો. વગેરે. + + + + +

સંસારની દરેક લાખામાં શેખ
ગુલીસ્તાન અને સાંદીના ગુલીસ્તાન અને ખોસ્તાન-
ખોસ્તાનના થ- ના અનુવાદો એક નહિ પણ અનેક
એલા અનુવાદો. જુદા જુદા અનુવાદોના હસ્તે થવા
પામ્યા છે. તે સર્વની માહિતી
મેળવવી મુશ્કેલ છે. કઈ કઈ લાખામાં અને કયા કયા
અનુવાદોએ કયારે અનુવાદો કર્યા, તેની સંપૂર્ણ
માહિતી હજી મળી શકી નથી. અમને ગુલીસ્તાન અને
ખોસ્તાનના અનુવાદોના જે ગ્રંથો બાજ સૂધી દેખાયા
તેમજ પ્રગટ થયેલા જણાયા છે, તેની સંપૂર્ણ
માહિતી નીચે આપીએ છીએ. એ અનુવાદોની સંખ્યા
ઉપરથી વાચક વર્ગને એ રહેજે જણાઈ આવશે કે
ગુલીસ્તાન તેમજ ખોસ્તાનમાં કેવા ઉત્તમ પુસ્તકોની
માળા મહાત્મા શેખ સાંદીએ યોજી છે. શેખ સાંદીના
ગુલીસ્તાનનો બહેજો પ્રચાર અને તેની લોકપ્રિયતા
તેમના અનુભવ સિદ્ધ લખાણોનું પરિણામ છે.

શેષ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૧૯

અંગ્રેજીમાં થયેલા અનુવાદો :

“With Sa'di in the Garden or The Book of Love” (વીથ સા'દી ઇન ધી ગાર્ડન ઓર ધી બુક ઓફ લવ) By Sir Edwin Arnold, M, A. K, C., I, E. C, M, I. (કર્તા: સર એડવીન આર્નોલ્ડ એમ. એ કે, સી, આઈ, ઇ. સી, એમ, આઈ) ચોથી આવૃત્તિ ઇંગ્લાંડમાં ૧૮૯૩ માં પ્રગટ થઈ છે.

“The Rose Garden of Sa'di” (ધી રોઝ ગાર્ડન ઓફ સા'દી) By L. Carnmer-Byng & Dr S. A. Kapadia. (કર્તાઓ: એમ. કારનમર બાઈંગ અને ડૉ. સોરાબ એ. કાપડીયા.) બીજી આવૃત્તિ ઇંગ્લાંડમાં ૧૯૦૮ માં પ્રગટ થઈ છે.

“Sa'di Scroll of Wisdom,” (સા'દી સ્ક્રોલ ઓફ વીસડમ) By Shikh Sa'di with Introduction By Sir Arthur N. Wollaston K, C, I, E. (સર આર્થર એન. વોલસ્ટન કે, સી, આઈ, ઇ.)

By Gladwin 1806 at Calcutta and in London 1833 (ગ્લેડવીન ૧૮૦૬ માં કલકત્તા અને લંડનમાં ૧૮૩૩) Dumoulin 1807 (ડુમોલીન ૧૮૦૭) James Rose 1823 & 1890 (જેમ્સ રોઝ ૧૮૨૩ બીજી આવૃત્તિ ૧૮૯૦) E. B. Eastwick 1852 & 1880 (ઇ. બી. ઇસ્ટવિક ૧૮૫૨ અને ૧૮૮૦) J. T. Platts 1873 (જે ટી. પ્લાટ્સ ૧૮૭૩) Clarke 1879 (ક્લાર્ક ૧૮૭૯ અને) Davie 1882 (ડેવીએ ૧૮૮૨ માં બોસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો.) Flowers of Bustan 1877 (ફ્લોવર ઓફ બોસ્તાન ૧૮૭૭) Parsian Poetry for English Readers 1883 (પર્શીયન પોષ્ટરી ફોર ઇંગ્લીશ રીડર્સ ૧૮૮૩).

“Sa'di.” (સાદી) By Anderson (કર્તા: એન્ડરસન). “Life of Shaikh Sa'di” (લાઇફ ઓફ શેખ સાદી) By Allahabad City Press મી. ગ્લેડને શુદ્ધિસ્તાનનો અનુવાદ ઇસ્વી સન ૧૮૦૬ માં કર્યો હતો, જેની બીજી આવૃત્તિ સને ૧૮૦૯ ઇસ્વીમાં લંડન ખાતે પ્રગટ થઇ હતી. ગણ્યતા ડૉં રાસ સાહેબે એશીયાદીક એસાયરી માટે અનુવાદ કર્યો હતો. ૧૦ રોકે

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૨૧

ગુલીસ્તાનનો ગદ્ય અને પદ્યમાં ઇસ્વી સન ૧૮૫૨માં અનુવાદ કર્યો હતો, જે અનુવાદ ઉત્તમ ગણાય છે. મી. હેરીમટને ઇસ્વી સન ૧૭૯૧ માં ફારસી અને અરેબીક સા'દીની “કુલ્લીયાત” પ્રગટ કરી હતી મી. જસડેમુલે ઇસ્વી ૧૮૦૭ માં કરેલો અનુવાદ કલકત્તા ખાતે પ્રગટ થયો હતો, જેની અનેક આવૃત્તિઓ પ્રગટ થવા પામી છે. “The Bostan of Sa'di” (ધી બોસ્તાન ઓફ સા'દી) By A. Hart Edwards (કર્તા એ. હાર્ટ એડવર્ડસ) ઇસ્વી ૧૯૧૧ માં લંડન ખાતે પ્રગટ થઈ છે. “The Bostan of Shaikh Sa'di” (ધી બોસ્તાન ઓફ શેખ સા'દી) By Z. G. M. Munshi (કર્તા ઝીયાઉદ્દીન મુન્શી) ઇસ્વી ૧૮૮૯ માં મુંબઈ ખાતે પ્રગટ થઈ છે. Mr. E. R. Sahir (ઇ આર સાહિરે અંગ્રેજીમાં ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો છે.

લંડન ખાતે ૧૮૩૮ ઇસ્વીમાં અંગ્રેજી ભાષામાં કેટલીક સમાલોચના અને પ્રસ્તાવના સાથે Selections from the Bostan of Sa'di (સીલેક્શનસ ફ્રોમ ધી બોસ્તાન ઓફ સા'દી) By Forbes Falconer, M, A, (કર્તા ફોર્બસ ફાલ્કોનર એમ, એ.) તે પેરીબની

એશીયાટીક સોસાયટીના મેમ્બરે પ્રગટ કર્યા છે. Persian portraits (પરશીયન પોર્ટ્રેટ્સ) by F. F. Arbuthnot, M. R. A. S. કર્તા: એક, એક, આરબુથનોટ એમ, આર, એ, એસ. તેમણે એક અથ ૧૮૮૭ માં રચ્યું છે, જેમાં શેખ સા'દીના ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાન તેમજ તેમના જીવન સમયે કેટલીક બીનાઓ લખી છે. Persian Literature (પરશીયન લીટરેચર) by Claud Field કર્તા: ક્લાઉડ ફીલ્ડ એક અથ રચ્યો છે, જેમાં ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના જુદા જુદા અનુવાદ કે તાંબોની કૃતિઓ વગેરે રજુ કર્યા છે Selections from Persian prose and poetry નામના એક પુસ્તકમાં શેખ સા'દીના ગુલીસ્તાન બોસ્તાન તેમજ પદનામાના લેખોની ચુટણી કરી મુંબઈની શાળાઓ માટે મી. પી. કે. કાંગાએ પરશીયન લીપીમાં ૧૮૯૬ માં પહેલી અને ૧૮૯૯ માં બીજી આવૃત્તી રજુ કરી હતી.

અરેબીકમાં—

ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના અરેબીક ભાષામાં સંખ્યાબધ અનુવાદો થવા પામ્યા છે. જેમાં સર્વોત્તમ ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ “જુબરહલ” નામના લખનારે

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૨૩

કર્ચો છે, જેની વિશેષતા એ છે કે ગુલીસ્તાનનું ગદ્ય અને પદ તેણે અરેબીકમાં રજુ કર્યા છે. આ સંપૂર્ણ અને અપૂર્વ અનુવાદ મિસર ખાતે પ્રગટ થયો છે.

લેટીનમાં—

By Gentius 1651, Second Edition 1655 (જેનટીઝ ૧૬૫૧, બીજી આવૃત્તિ ૧૬૫૫).

જર્મનમાં—

By Adam Olearius 1654, New edition in 1660 etc. (અડમ ઓલીઅરીઝ ૧૬૫૪ અને ૧૬૬૦ વગેરે) Dorn 1827 (ડોર્ન ૧૮૨૭) Wolff 1841 (વોલ્ફ ૧૮૪૧) K. H. Garaf 1846 (કે. એચ. ગરાફ ૧૮૪૬. એજ લખનારે બોસ્તાનનો અનુવાદ ૧૮૫૦ માં કર્યો હતો.) Wehrd 1852 (વીહર્ડે ૧૮૫૨ માં બોસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો.) Ruckest. 1882 (રૂકીસ્ટે ૧૮૮૨ માં બોસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો).

ધર્વી ૧૬૫૪ માં જર્મન ભાષામાં શ્રેષ્ઠ અનુવાદ ઓલી-એરીસે કર્યો હતો, ઓલી-એરીસે ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાન ઉભયના અનુવાદો કર્યા છે.

૪૨વી ૧૮૪૬ માં ગુલીસ્તાનનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ મી. કે. એચ. ગ્રાફે પ્રગટ કર્યો હતો. એજ અનુવાદકે ૪૨વી ૧૮૫૦ માં ઓસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો હતો. જેનું નામ “લેમ્પ ઓર્ટન” રાખવામાં આવ્યું હતું. અને તેના બે ભાગો કરવામાં આવ્યા હતા

ઉર્દુમાં—

મીર શેરઅલી અફસોસ (મારકિવસ વેલી રલાઇ વાયસરોયના સમયમાં).

ઉર્દુ ભાષામાં અનેક અનુવાદો થયા છે. હિંદના સુપ્રસિદ્ધ ઉર્દુ કવિ અને લેખક મૈયાના અલતાફ હુસૈન “હાલી” એ “હયાતે સાદી” નામનું એક પુસ્તક પ્રગટ કર્યું હતું. જેની ચોથી આવૃત્તિ ૪૨વી ૧૮૬૬ માં પ્રગટ થઈ છે. જનાબ શિખલી સાહેબે “હાલાતે સાદી” નામનું પુસ્તક રચ્યું છે.*

*આ અનુવાદોની સંખ્યા અને તેની માહિતી અત્રે રજુ કરવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે એ અનુવાદોની અપૂર્ણ સંખ્યા ઉપરથી ગુજરાતી વાંચક વર્ગ શેખ સાદીની રચનાની મહત્વતા અને ગુલીસ્તાન તથા ઓસ્તાનની ઉત્તમતા સહેલાઈથી સમજી શકે શેખ સાદી સહિ-

શેષ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૨૫

તૂર્કીમાં—

તૂર્કી ભાષામાં અનેક અનુવાદો ગુલીસ્તાનના થવા પામ્યા છે. પણ તેની સંપૂર્ણ ગિતો અમને મળી શકી નથી, જેથી તે અત્રે રજુ કરી શક્યા નથી, પણ—

તૂર્કીના નામદાર સુલતાન અબ્દુલ હમીદખાનના ભાષ કે જેઓ રાજગાદીના વારેસ હતા, તેમણે

તે જગતના કેટલા પ્રિય અને સુવિખ્યાત ફારસી ભાષાના ગૌરવ રૂપ કવિ લેખક તથા વિચારક છે, તે તેમના ગ્રંથોના થએલા અનુવાદોની અપૂર્ણ સંખ્યા ઉપરથી સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. કોઈ પણ ભાષાના ૬૦૦ વર્ષ ઉપરના સાહિત્યકાર અને ઉપદેશકની એટલી લોકપ્રિયતા કે ખ્યાતી થવા પામી નથી. વળી ગુલીસ્તાન અને ખોસ્તાનના અનુવાદોની સંખ્યા અથવા માહિતી અત્રે આપવાનું બીજું કારણ એ છે કે વાંચક વર્ગને સાદી સખધેનું જોઈતું સાહિત્ય મેળવવા માટે સગવડ થવા પામે, અને એવા એક મહાન લેખકની યાદગીરી જળવાઈ રહે. એજ ઉદ્દેશે શેષ સા'દીની કૃત્તિના થએલા અનુવાદો સખધે માહિતી રજુ કરી છે.

—લેખક.

(રેશાદ પાશાએ) તૂર્કી ભાષામાં અતિ ઉત્તમ અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો.

ફ્રેન્ચમાં—

મો. જોન્સીસ નામના લખનારે ફ્રેન્ચ ભાષામાં ગુલીસ્તાનનો કરેલો અનુવાદ અમ્સ્ટરડમમાં પ્રગટ થયો હતો. મો. હુએરાએ ઇસ્વી ૧૬૮૪ માં અનુવાદ કર્યો હતો. મો. હુએરા ફ્રેન્ચ સરકાર તરફથી સિકન્દ્રીઆમાં કાઉન્સલ તરીકે નેમાયા હતા. એ અનુવાદ પેરીસ ખાતે પ્રગટ થયો છે. મો. ગાડીને ઇસ્વી ૧૭૮૫ માં અને મો. સીમાલેટે ઇસ્વી ૧૮૨૮ માં ફ્રેન્ચ ભાષામાં અનુવાદો કર્યા હતા. (સેમીલેટ ૧૮૨૮) C Defrigny 1858 (સી. ડેફ્રીમેરી ૧૮૫૮) Barbier 1880 (બારબીરે ૧૮૮૦ માં ખોસ્તાનનો અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો. By A, du Ryer 1634 (એ, ડુ રેર, ૧૬૩૪) D'Al'egria 1704 (ડ, અલેગ્રિયા ૧૭૦૪) Gaudin 1789 (ગાઉડીન ૧૭૮૯) Semelet le Parterrede Fleurs, Paris 1828

ડચમાં—

ઇસ્વી ૧૬૫૪ માં જર્મન ભાષામાંથી ડચ ભાષામાં અનુવાદ થયો હતો.

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૧૨૭

હિંદમાં—

શ્રીયુત મહેરયન્દે સને ૧૮૮૮ માં ગદ્ય-પદ્યમય ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો છે. શ્રીયુત પ્રેમચંદ્રજીએ ગુલીસ્તાન અને જોસ્તાનની કથાઓમાંથી ચુંટણી કરીને સમાલોચના સાથે અનુવાદ કર્યો છે, શ્રીયુત પ્રેમચંદ્રજીએ કરેલ અનુવાદ યુ. પી. ની ટેકસ બુક કમિટિએ ઈનામ માટે મંજૂર કર્યું છે. શ્રીયુત પંડિત હરિદાસ વૈદ્યે ઇસ્વી ૧૯૧૨ માં ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો. ગુલીસ્તાનના આઠમાં ભાગનો અનુવાદ “ઉપ-દેશકુસુમ” નામે પંડિત અયોધ્યાસિંહ ઉપાધ્યાય, હરીઝાદે કર્યો હતો. બંગાલીમાં થએલા અનુવાદોની વિગત મળી નથી.

ગુજરાતીમાં—

ગુજરાતી ભાષામાં લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર એક પાઠ્ય ગૃહસ્થે શેખ સાંદીના ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો હતો. અનુવાદ ક્યારે અને કોણે કર્યો તે દર્શાવનાર પૃષ્ઠ અમારી પાસેના ગ્રંથમાં ન હોવાથી દિલગીર છીએ. આ અનુવાદની ભાષા જુના થએલી જણાવવા તેમજ સમયના પરિવર્તન સાથે ભાષામાં થતા પરિવર્તનની માહિતી આપવા તેમની એક કવનો નમૂનો અમે આ પુસ્તકમાં ગળુ કરી ગયા છીએ જે “૧૦૦

વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદનો નમૂનો” એ શિષકે હેઠળ દેખાશે. તેમજ લગભગ ૫૦ થી ૬૦ વર્ષ ઉપર મી. દિનશાહ કાવસજીએ ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો છે. જેમાંથી નમૂના રૂપ એક કથાનો થોડો ભાગ આ પુસ્તકમાં રજુ કર્યો છે. બોસ્તાન-ગુજરાતી ભાષામાં લગભગ ૫૦ વર્ષ ઉપર મુંબઈમાં લખા ખાડીએ પ્રગટ કર્યું છે. લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર મરહુમ મી. ફરદુ-જીએ ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો હતો.

૪૨વી ૧૯૧૧ માં સ્વ. હાજી મહંમદ અ. શિવજી (તંત્રી વીસમી સદી)ની સહાયે મી. ઇબ્રાહીમ દાઉદે “ગુજરાતી ગુલીસ્તાન” પ્રગટ કર્યું હતું.

**અંગ્રેજી ભાષામાં ગુલીસ્તાન—રાજનિતિ
સખ્ય છે.***

**THE MANNERS OF KINGS.
FAITHLESSNESS OF THE WORLD.**

This was written over th Portico of the
Palace of King Feridum.

The world, O brother !
may with none abide.

* અંગ્રેજી ભાષામાં મહાત્મા શેખ સાદીના ‘ગુલી-સ્તાન’નો અનુવાદ કયા પ્રકારે કરવામાં આવ્યો છે, તે જણાવવા અર્થે L Cranmer--Byng અને S A. Kapadia એ કરેલ અનુવાદ અત્રે રજુ કરવામાં આવે છે, તેનો ગુજરાતી ભાષામાં અંગ્રેજી નહિં જાણનારાઓને સમજ આપશે.

Look to thy God, let Him
Suffice alone !

This world that cherished
thee will cast aside:
A little while and all thy
wealth is flown.

What matter when depart
thou must,
If death should find thee
in the dust,
Or call thee from thy throne !

A VISION OF SULTAN MAHMUD.

One of Kings of Khorasan in a dream beheld the vision of Sultan Mahmud, an hundred years after he had died. His whole body seemed to have crumbled and turned to dust, save only his eyes, which were moving in their sockets and looking about them. All the learned ones failed to interpret this, except a Dervish, who made obeisance and said: "He is still looking to see how it came to pass that his kingdom belongs to others."

VERSES.

Many are they, once famed,
 beneath the ground,
 That left no record of their
 little worth,
 And the old corse surrendered,
 earth to earth,
 Was so consumed that not
 a bone is found.

The glories of king Nusherwan remain,
 And time remembers his munificence.
 Be generous, O friend !

 ere Pussing hence,
 They shall proclaim thee with
 the moons that wane.

ભાવાર્થ: સુલતાન મહમૂદ સુબુક્તગનીના
 મરણના એક સો વર્ષ પછી ખુરાસાનના એક બાદ-
 શાહે તેને સ્વપ્નામાં જોયો. બાદશાહે જોયુ કે સુબુ-
 ક્તગનીનું શરીર ટુકડે ટુકડા થઈ માટીમાં મળી
 ગયું છે; અને તેની આંખો નેત્રકોષમાં ચારે તરફ
 ફરી જોઈ રહી છે. બાદશાહે જ્યોતિષિ અને નજૂ-
 મીઓને આ સ્વપ્ના સંબંધે પુછ્યું; પરંતુ કોઈ કંઈ

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય અર્થાં [૧૩૧]

ઉત્તર આપી શકયું નહિં; ત્યારે એક ફકીરે નમન કરી કહ્યું,—"તેનું રાજ્ય અન્ય લોકો ભોગવી રહ્યા છે, તેથી તે ત્યારે તરફ જોઈ રહ્યા છે. એવા અનેક નામાંકિત પુરૂષો દફનાવી નાંખવામાં આવ્યા છે, કે જેમણે આ સંસારમાં આવી કોઈ પણ એવું કાર્ય કર્યું નથી કે જેથી પૃથ્વી ઉપર તેમનું નામ અમર રહેવા પામે. જો કે નૌશેરવાન+ જેવા મહા પુરૂષને

+ અત્રે નૌશેરવાને આદિલ સંબંધે આ ટૂંક વિગત આપવી ઉચિત લાગે છે:—

નૌશેરવાન સાસાનીયન વંશનો વિસમો બાદશાહ હતો, એના પિતાનું નામ કોબાદ હતું. અબુજેમહેર નામનો પુરૂષ તેનો વઝીર હતો. મઝદક નામના નૌશા-પુર શહેરમાં રહેનારા એક માણસે મદાયન શહેરમાં આવી, પેગમ્બરીનો દાવો કર્યો, અને લોકોને લલ-ચાવવા માટે એવો ફતવો બહાર પાડ્યો કે કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે વહેવાર રાખવો તેમજ કોઈની પણ માલ મનતા લઈ લેવી વ્યાજબી છે. તેમજ બહુજી નજ-દીકના સચાઓ સાથે લગ્ન કરવા, વગેરે. આ ફત-વાના પરિણામે અનેક દુષ્ટ જનિતા માણસો વ્યભિચારીઓ તેના પક્ષમાં જોવાયા. તેવા માણસોને મઝદકીયાન કરીને કહેવામાં આવતા હતા. નૌશેરવાને

મરણ પામવાને બહુ કાળ વિતી ગયો છે, કશ્વમાં રાખેલ તેની લાશ ગળી જઈ માટીમાં મળી જવા પામી છે, અથવા જેતા એકે હાડતું મળવું અસંભવિત છે, તેએ તેનું પવિત્ર નામ પરાપકારના

આદિલ જ્યારે તખ્ત ઉપર આવ્યો. ત્યારે તેજે પ્રથમ એ વ્યભિચારી અને ધર્મને નામે ધનિગ કરનાગએને યોગ્ય સજ્જઓ કરી તેમને નાશ કર્યો. કહેવામાં આવે છે કે એક દિવસે તે ૮૦ હજાર મઝદકીયાનોને મારી નાંખાવ્યા હતા. એના પુત્રનું નામ દુરમજ હતું. નૌશેરવાન આદિલે ૩૫૫૬ નામનું શહેર વસાવ્યું હતું. રૂમીયોનો અનતાકીયેહ નામના શહેરમાં રહેનારી એક શાહગઢી કે જે ઇસાઈ હતી, તેની સાથે લગ્ન કર્યા હતા, જેનાથી નૌશઝાદ નામનો પુત્ર જન્મવા પામ્યો હતો, અને નૌશઝાદ પોતાની માતા ધર્મ એટલે ઇસાઈ ધર્મ ઉપર આવ્યો, તેથી નૌશેરવાને તેને કેદ કર્યો હતો. એજ સમયમાં પુત્રે પિતા સામે લડવા લશ્કર ભેગું કર્યું અને લડાઈમાં પરાજય પામ્યો. અને લડાઈમાંજ માર્યો ગયો. નૌશેરવાનના સમયમાં ઈસ્લામીઓના મહાન પેગમ્બર હઝ્રત મહંમદ જન્મ પામ્યા હતા. પાદશાહ નૌશેરવાન ન્યાયી હેવાથી તેને આદિલ એટલે ન્યાય આપનારો કરીને સંખેધવામાં આવે છે. નૌશેરવાને ૪૮ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું અને રાજ્યકારોબાર દુરમજને સોંપી ગયો હતો.

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૩૩

પ્રતાપે આજ સુધી સંસારમાં અમર છે. તે માટે મીત્રો! જ્યાં સુધી જીવતા હો ત્યાં સુધી લલાઈ કરી પોતાની જીંદગીની મહત્વતા વધારી લાલ લો. અર્થાત “અમુક મનુષ્ય દુનિયામાં રહેવા પામ્યો નથી, એ નાદ તમારા કર્ણમાં આવે તે અગાઉ પરોપકાર લલાઈ કરો *"

* અત્રે જુની ગુજરાતી ભાષામાં ઉપરોક્ત કથા સંબંધે એક કવેત જે એક પારસી અધુએ લખી છે, તે રજુ કરવામાં આવે છે:-

આ પૃથ્વી નિચે દટાએલા છે
જહુ મોટા નામદાર;
તેઓની એક નિશાની પણ કોઈ
નહિં બતાવતું યાર.
તે ખુદી લોથને આ જમીન નિચે
દીધી છે દાટી,
આ માટીએ તેના હાડ સૂધાં
ખાધી છે જહાડી.
જગતમાં જહુ નામ આદિલ
નાશેરવાનનું કહેવાએ;
તેહને ગુજરાને જહુ કાલ વિતો
તેમો શું જાએ.
અલીયા તુંબી તો કંઈ નેકી
ખુબીનો કરી લે જાગર,
અગાઉ તેહની કે તાહારા
મરણનો નિકલે પોકાર.

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ.

ખંડ ૬ ઠો.

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ.			
સ્વર્ગમાં જોડા મારીશ.	x		
બાદશાહની ફરજ.	x	x	
દેશ માટે.	x	x	x
દેશના દુઃખે દુઃખી.	x		x
ભલા કર ભલા હોગા.			x
વેઠનો ઉપાય.	x	x	x
મરણ દિવસે આનંદાત્મક.	x		
નમાઝ પઢવા કરતા દયા કરો.			
પરિવર્તનનો પ્રભાવ.	x	x	
યમનનો રાજા અને હુતિમ તાઢ.			
મનુષ્ય અને કુદરત.	x		x
ઉપકારના ફળ.		x	x
બદલો.	x	x	x
હઝરત ગઝાલીની ચોખ્ખતા.			
ભિક્ષુક રાજા થયો.	x		x

ફારસી સાહિત્યના પાક્ય પુસ્તકોમાં “ગુલીસ્તાન” પછી તેની કથાઓ. “ખોસ્તાન” નો પ્રચાર વધુ છે. એમ કહેવામાં કંઈ અતિ-બોક્કિત કરી ગણાશે નહિં કે, કાવ્ય ગ્રંથોમાં ખોસ્તાનનો તેજ આદર છે જે ગદ્યમાં ગુલિસ્તાનનો છે. નિઝામીનું સિકન્દરનામું, ફિરદૌસીનું શાહનામું, મૈલાના રમની મસનવી અને હાશીઝે શિરાઝીનું દિવાન આ ચારે ગ્રંથોને ખોસ્તાન સમાનજ ગણવામાં આવે છે. નિઝામી અને ફિરદૌસી વીરરસમાં અદ્વિતિય ગણાય છે, મૈલાના રમની મસનવી ભક્તિ સંબંધેના ગ્રંથોમાં ઉચ્ચ કોટીની છે, અને જનાનું હાશીઝે

શિરાઝી તો પ્રેમ રસના રાજા છે. આ ચારે કાવ્યોનો આદર કોઇને કોઇ અંશમાં તેના વિષય ઉપર નિર્ભર છે. પણ ખોસ્તાન એક નીતિ ગ્રંથ છે અને નીતિના ગ્રંથ બહુધા જનતાને પ્રિય થવા પામતા નથી. તેથી ખોસ્તાનનો જે આદર અને પ્રચાર છે તે સર્વથા તેની સરળતા અને વિચારોત્કર્ષતા ઉપર નિર્ભર છે. મૈલાના રૂમે જીવનના ગુઢ તત્વોનું વર્ણન કર્યું છે, અને ધાર્મિક વિચારના મનુષ્યોમાં તેમને બહુજ સાદું માન છે. ભાષાની મધુરતા અને પ્રેમની ભાવનામાં હારીઝે શિરાઝી સા'દીથી બહુજ ચઢીપાતા છે. તેમના જેવા મર્મસ્પર્શીની કવિતા ફારસીમાં બીજા કોઇએ લખી નથી. તેમના કાવ્યના કેટલાક પદો જીવનની સાધારણ વાતોને એવા તો બંધખેસ્તા થાય છે, જાણે કે તે પદ તેજ અવસર માટે લખાયામાં આવ્યો હોય. ધન્ય છે તે શિરાઝની પવિત્ર ભૂમિને જેણે રોષ સા'દી અને 'હારીઝ' જેવા બે અમુલ્ય રત્નો ઉત્પન્ન કર્યાં. ભાષા અને ભાવનાની સરળતામાં સા'દી સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાય છે. ફિરદૌસી અને નિઝામી બહુધા અલૌકિક ઘટનાઓનું વર્ણન કરે છે. પણ સા'દીએ ક્યાંયે અલૌકિક ઘટનાઓનો આશરો લીધો નથી. પણ તેમણે સમયાનુસાર દરેક રસનું વર્ણન કર્યું છે, અને

તેમાં કર્ણારસ પ્રધાન છે. દયાના વર્ણનમાં તેમની દયાળુ ધણી કર્ણાત્મક થવા પામી છે. સાંદી નમાઝ અને રોઝાના ઉપાસક તો હતાજ, પરંતુ સેવાધર્મને તેથી પણ વધુ શ્રેષ્ઠ સમજતા હતા. તેમણે વારંવાર સેવા સખ મેં દયાળુ કર્યું છે. તેમનો બીજો પ્રિય વિષય રાજનીતિ છે. બાદશાહેને ન્યાય, ધર્મ, દિનપાલન અને ક્ષમાનો ઉપદેશ કરવામાં તેઓ કદિ યાકતા નહોતા. તેમની રાજનીતિ ઉપર ‘રાજ્યલક્ષિત’ નો એવો ભૂત ચઢ્યો નહોતો કે જેથી તેઓ સત્ય બિનાઓ કહેતા અટકે. તેમની રાજનીતિ વિષયક વિચારોની સ્વતંત્રતા ઉપર આજે પણ આશ્ચર્ય થાય છે. આ વીસમી સદીમાં પણ હિંદમાં ગુલામ-ગીરીની પ્રથા છે. પરંતુ આજથી છસો વર્ષ અગાઉ સાંદીએ પોતાના ગ્રંથોમાં તેનો વિરોધ કર્યો; અને સ્વતંત્રતા ભોગવી.

બોસ્તાનમાં ૧૦ અધ્યાય છે. તેની વિષય સુચિ જોતા વિદીત થાય છે કે સાંદીની નીતિ શિક્ષા કેટલી વિસ્તીર્ણ છે:—

અધ્યાય.	વિષય.
પ્રથમ અધ્યાય	ન્યાય અને રાજનીતિ
દ્વિતીય „	દયા.
તૃતીય „	પ્રેમ.
ચતુર્થ „	વિનય.
પંચમ „	ધર્મ.
ષષ્ઠ „	સંતોષ.
સપ્તમ „	શિક્ષા.
અષ્ટમ „	કૃતજ્ઞતા.
નવમ „	પ્રાયશ્ચિત.
દશમ „	ઈશ્વર પ્રાર્થના.

નીતિ ગ્રંથોની આવશ્યકતા તો જન્મ પર્યંત રહે છે, પણ તેના અભ્યાસનો સહુથી સારો સમય બાલ્યાવસ્થા છે. તે સમયે તેમના માનવચરિત્રનો આરમ્ભ થાય છે. તેથી અભ્યાસ વાંચનના પુસ્તકોમાં ખોસ્તાનનો વધુ પ્રચાર છે. સંસારની કેટલીક પ્રસિદ્ધ ભાષાઓમાં ખોસ્તાનના અનુવાદો થઈ ચુક્યા છે. સર્વ સાધારણમાં ખોસ્તાનના જેટલા કાવ્યો લોક-કહેવતના રૂપમાં પ્રચલીત છે, તેટલા ગુલીસ્તાનના નથી. અત્રે ઉદાહરણ રૂપે કેટલીક કથાઓ રજુ કરી સંતોષ માનીશું.

સિરીયા દેશનો એક રાજા જેનું
સ્વર્ગમાં જોડા નામ “સાલેહ” હતું ત કદી કદી
મારીશ. પોતાના એક ગુલામ સાથે વેશ

બદલી બજારોમાં ફર્યા કરતો
હતો. એક સમયે મસજિદમાં તેને બે ફકીર મળ્યા.
તેઓમાંથી એક બીજાને કહેતો કે જો આ રાજાઓ
જે ભોગ અને વિલાસમાં જીવન બ્યતીત કરે છે,
તેઓ જો સ્વર્ગમાં આવશે તો હું તેમની તરફ દ્રષ્ટિએ
કરીશ નહિં. સ્વર્ગ ઉપર અમારો અધિકાર છે;
કારણ કે અમે અત્રે દુઃખ ભોગવી રહ્યા છીએ. જો
સાલેહ સ્વર્ગના બગીચાની ભીન પાસે પણ આવે તો
જોડા મારી તેનું ભેળું કાઢી લઈશ. સાલેહ આ વાત
સાંભળી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પ્રાતઃકાળે તેણે બંને
ફકીરોને તેડાવ્યા અને યથોચિત સત્કાર કરીને તેમને
ઉંચ આસને બેસાડ્યાં, તથા તેમને ઘણુંએ ધન
આપ્યું. ત્યારે તેઓમાંથી એક ફકીરે કહ્યું કે, “રાજા!
તું અમારી કઈ વાતને લીધે પ્રસન્ન થયો છે?”
રાજાએ હર્ષ સાથે ગદગદ થઈને કહ્યું, “હું તે
મનુષ્ય નથી કે જેથી ઐશ્વર્યના અભિમાનમાં દુર્ગંજોને
વિસરી જઈ. તમે મારા પ્રત્યે તમારું હૃદય શુદ્ધ
કરો; અને સ્વર્ગમાં મને ફોકર મારવાનો વિચાર

માડીવાળો. મેં આજે તમારો સત્કાર કર્યો છે, તમો સ્વર્ગના દ્વાર ખંધ કરતાં નહિં.”

ધ્રિન દેશનો બાદશાહ દારા બાદશાહની ફરજ. એક દિવસે શિકાર રમવા ગયો અને ભોગભોગે પોતાના સાથીઓથી છુટો પડી ગયો. ત્યાં ઉભો ઉભો અહીં તહીં જોઈ રહ્યો હતો કે એટલામાં એક ઘોડા ફેરવનારો દોડતો દોડતો સામે આવ્યો. બાદશાહ ભય પામ્યો કે ક્યાં આ શત્રુ તો નહિ હોય? તુરતજ તેમણે ધનુષ ચલાવ્યો. ઘોડા ફેરવનારો જોરથી ખોલ્યો જહાંપનાહ! હું આપનો શત્રુ નથી, મને મારવાનો વિચાર નહિ કરો. હું આપનાજ ઘોડાઓને આ જગલમાં ચરાવવા માટે લાવ્યા કરૂ છું ત્યારે બાદશાહને શાંતી થઈ. ખોલ્યા, તું ભાગ્યવાન છે કે આજે મરતો મરતો બચી ગયો તે હસ્તો ખોલ્યો, જહાંપનાહ આ બહુજ ખેંદની વાત છે કે બાદશાહ પોતાના શત્રુ અને મિત્રને પારખી શકતા નથી. હું હજારો વખત આપ સમક્ષ આવ્યો છું. આપે ઘોડા સંબંધે મારાથી વાતો કરી છે અને આજે આપ મને એવી રીતે ભુલી ગયા? પણ હું તો આપના ઘોડાઓને લાગો

ઘોડાઓમાંથી પારખી શકું છું ત્યારે આપને માણુ-
સોની તો ઓળખ રાખવી જોઈએ નામદાર !

બાદશાહ “ઉમર” પાસે એક એવી
દેશ માટે ! બહુ મુલ્ય વીટી હતી, જેને મોટા
મોટા ઝવેરીઓ જોઈ દંગ થઈ

જતા. તેનો નંગ રાતના તારા સમાન ચળકતો.
સંજોગે એક સમયે દેશમાં દુષ્કાળ પડ્યો. બાદશાહે
વીટી વેચી નાખી, અને તેથી એક સપ્તાહ સુધી
પોતાની ભુખી પ્રજાનું પાલન કર્યું. વેચવા અગાઉ
બાદશાહના શુભચિત્તોએ તેમને બહુજ સમજાવ્યા,
કે એવી અપૂર્વ વીટી વેચો નહિં; પુનઃ મળવાની
નથી. ઉમરે માન્યું નહિં, બોલ્યો, જે રાજાની પ્રજા
દુઃખી હોય તેને આ વીટી શોભા આપતી નથી.
રત્નજડિત આભુષણોને એવી દશામાં પહેરવું શું
વ્યાજખી કહી શકાય ? કે જ્યારે મારી પ્રજા અન્નના
એક દાણા માટે તલસ્તી હોય.

દમિસ્કમાં એકવાર એવી
દેશના દુઃખે દુઃખી. અનાવૃષ્ટિ થતા પામી કે
જેથી મોટી મોટી નદીઓનું
પાણી સુકાઈ ગયું પાણીનું કયાંએ નામજ ન રહ્યું.

અને જો ક્યાંએ હોય તો તે અનાથોની આંખોમાં
અને જો ક્યાંથી ધુવાડો નીકળતો હોય તો તે
ચૂંકાનો નહિં પણ કોઈ વિધવાના નિશ્વાસ-આહનો
ધુવાડો નીકળતો તે સમયે મેં મારા એક ધનવાન
મિત્રને જોયો, જે ઉદાસ હતો અને સુખાઈ કાંટા
જેવો થઈ જવા પામ્યો હતો. મેં કહ્યું ભાઈ, તમારી
આવી દશા કેમ થઈ રહી છે. તમારા ઘરમાં ક્યા
વસ્તુની ઓછપ છે? આ સાંભળતા તેના નેત્રો સજલ
થવા પામ્યાં. બોલ્યો મારી આ દશા મારા દુઃખે
નહિ, પણ બીજાઓના દુઃખે થવા પામી છે. અના-
થોને ક્ષુધા લીધે તડકતા જોઈ મારું હૃદય ફાટી જાય
છે. તે મનુષ્ય પશુથીયે નિચ છે, જે પોતાના
દેશવાસી બંધુઓના દુઃખે દુઃખી થતો ન હોય.

એક દુષ્ટ સિપાહી કોઈ કુવામાં
ભલા કર ભલા પડી ગયો. આખી રાત તે
હોગા. રડતો-પોકારતો રહ્યો, પણ

કોઈ સહાયક થયો નહિં.
એક મનુષ્યે તે ઉપર નિર્દયતા કરી કે તેના
માથા ઉપર એક પથર મારી બોલ્યો,—દુરાત્મન!

તેં શું કદી કોઇ સાથે ભગ્નાઇ કરી છે કે જોથી
આજે ખીજના સલામની આશા રાખે છે? જ્યારે
હજારો હૃદય તાગ અન્યાયને લીધે તરફડી ગયા છે,
ત્યારે તારી સંભાળ કોણ લેશે. કાંટા વાવી પુષ્પની
આશા નહિં રાખ.

એક ગામડાનો રાજા પોતાના
વેડનો ઉપાય. ગામડાઓના ગધેડા પકડાવી લેતો.

એક સમયે તે રાજા શિકાર
રમવા ગયો અને એક હગ્ગુ પછવાડે ઘોડો દોડાવતો
પોતાના માણસોથી આગળ નિકળી ગયો. એટલામાં
સંધ્યા થઈ ગઈ. હવે તે પોતાના સાથીઓને
અહિં તહિં જોવા લાગ્યો. પણ કોઈ દેખાયો નહિં.
વિવશ થઈ પાસેના એક ગામમાં રાત ગુજરવા
દરાવ્યું. અત્રે જોયું તો એક ગામડે પોતાના રૂઢ
પુષ્ટ ગધેડાને ખુબ જોરથી મારી રહ્યા હતા, રાજાને
તેની આ કહોરતા અલુજ દુઃખદ્ જણાઈ. જોલ્યો,
“અરે ભાઈ! શું તું આ દિન પશુને મારીજ
નાખશે? તારી નિર્દયતા પરિકાષ્ટાને પહોંચી ગઈ છે.
યદિ ઈશ્વરે જે તને આળ આપ્યું છે તો તેનો આવો
દુરોપયોગ ન કર” ગામડે અબડીને જોલ્યો, “તમને

શું? હું જાણું છું કે તેને શું સમજી હું મારી રહ્યા છું.” રાજાએ કહ્યું, “હીક, બહુ બકબક ન કર, તારી તો બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થઈ ગઈ છે. શરાબ તો પીધી નથી ને?” ગામજાએ ગંભીર ભાવે કહ્યું, “મેં શરાબ પીધી નથી. તેમ પાગલો થયો નથી. હું એને એટલા માટેજ મારું છું કે આ (મધેડો) રાજાના કોઈ ઉપયોગનો રહેવા ન પામે. એ લંગડો અને રોગી થઈ મારા દ્વારે પડ્યો રહે, તેનો મને સ્વીકાર છે. પણ રાજાને કામ માટે આપી દેવો મને માન્ય નથી. રાજા આ વાત સાંભળી ચુપ થઈ ગયો. આખી રાત મહા મુશ્કેલીએ વિતાડી. પ્રાતઃકાળે તેના માણસો તેને શોધતાં ત્યાં આવી લાગ્યા. જ્યારે ખાંધ પી રાજા નિશ્ચિંત થયો ત્યારે તે ગામજાની યાદ આવી તેને પકડાવી મંગાવ્યો અને તલવાર ખેંચી તેનું માથું કાપવા તૈયાર થયો. ગામડ્યો જીવનથી નીરાશ થઈ નિર્ભયપણે બોલ્યો, હે રાજા! તારા અત્યાચારને લીધે આખા દેશમાં હાથ! વોય! થઈ રહી છે. માત્ર હુંજ નહિં પણ તારી સમસ્ત પ્રજા તારા અત્યાચારથી ધબરાઈ ગઈ છે. જો તને મારી વાતો સાંભળવી ન હોય તો તેનો ઉપાય મારું માથું કાપવાનું નહિં પણ અત્યાચારનો ત્યાગ કરવાનો છે;

સગતના હૃદયમાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ગામડાને લક્ષ્મી આપી; અને તે દિવસથી અત્યાચાર કરવાનું છોડી આપ્યું.

સાંભળ્યું છે કે એક કુટીરે
 મરણ દિને કોઈ બાદશાહને તેના અત્યાચારની
 આનંદોત્સવ. નિદ્રા કરી. બાદશાહને તે વાત
 બહુજ અપ્રિય લાગી, અને તેને
 કેદ કરી નાખ્યો. કુટીરના એક મિત્રે તેને કહ્યું કે,
 તમે સારું કયું નહિં. બાદશાહને એવી વાતો કહેવી
 ન જોઈએ. કુટીર ખેલ્યો, મેં બાદશાહને જે કંઈ
 કહ્યું તે અત્ય છે, અને આ કેદખાનાની ખડીક ખે
 ચાર દિવસની છે. બાદશાહને આ વાતના સમાચાર
 મળ્યા. તેથી તેણે કહી મોકલાવ્યું કે, તમે બુલાવો
 નહિં ખાતા, ખે ચાર દિવસમાં તમારો છુટકારો થશે
 નહિ તમે એજ કેદખાનામાં મરણ પામશો. કુટીરે આ
 વાત સાંભળી કહ્યું — કે બાદશાહને જઈ કહી દેા કે મને
 આવી ધમકી નહિં આપે. આ જાદગી ખે ચાર
 દિવસ કરતા વધુ રહેવાની નથી. મારા માટે મુખ
 દુખ બંને સરખા છે. તું કયા આસન ઉપર બેઠા
 છે, મને તેનો આનંદ નથી, મારું માથું કાપી નાખ

તો તેનું દુઃખ નથી. મરતા હું અને તુ બંને સરખાં થઈ જવાના. દયાહિન બાદશાહ આ સાંભળી વધારે ગુસ્સે થઈ ગયો. અને હુકમ કર્યો કે એની જીભ ખેંચી કાઢવામાં આવે. ફકીર બોલ્યો, મને એનીએ બહીક નથી. ઈશ્વર મારા મરણની ગિના કહ્યા વિના બાણશે. પણ તું તો ૨૩ કેમકે જે શુભ દિવસે તું મરણ પામશે, તે દિવસે દેશમાં આનંદોત્સવના તરંગો ઊડવા લાગશે.

મેં સાંભળ્યું છે કે હિન્ન-
નમાઝ પઢવા કરતા ઝના રસ્તા ઉપર એક
દયા કરો. મનુષ્ય ડગલે પગલે નમાઝ
પઢતો જ્યોત્સના હતો, તે આ
સદ્માર્ગમાં એવો તો લિન થઈ રહ્યો હતો કે પગ-
માંથી કાંટા પણ કાઢતો નહિં. નિદાન તેને અભિમાન
થયું કે એવી કદિન તપશ્ચર્યા અન્ય દ્રાણ કરી શકે
છે? ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે ભત્રા માણસ, તુ
નારી તપશ્ચર્યા માટે અભિમાન નહિં કર. દ્રાષ મનુ-
ષ્ય ઉપર દયા કરવી તે ડગલે પગલે નમાઝ પઢવા
કરતાં ઉત્તમ છે.

પરિવર્તનનો

પ્રભાવ.

એક નિર્ધન મનુષ્ય કોઈ ધનિક પાસે કંઈ માંગવા ગયો. ધનિક મનુષ્યે કંઈ આપવા બદલ નોકર વડે ધક્કા મરાવી બહાર કઢાવ્યો. કંઈ કાળ ઉપરાંત સમય પલટાયો. ધનિકનું ધન નષ્ટ થવા પામ્યું, બધો કારોબાર બગડી ગયો. ખાવા માટે પણ કંઈ ન રહ્યું. તેનો નોકર કોઈ એવા સંજ્ઞન પાસે નોકરી રહ્યો, જે કોઈ પણ નિર્ધન ગરાબને જોઈ એટલો પ્રસન્ન થતો જેટલો દારિદ્ર ધન મેળવી થાય છે, અન્ય નોકર આકરો તેને છોડી નહાસ. આ દુરાવસ્થામાં બહુ દિવસો વિક્રિત ગયા. એક દિવસે રાતના આ ધર્મમાના દ્વારે દ્રાધ સાધુએ જઈ ભોજન માંગ્યું. તેણે નોકરને હુકમ કર્યો કે તેને ભોજન આપો. નોકર જ્યારે ભોજન આપી પાછો વળ્યો, ત્યારે તેનાં આખોથી અશ્રુ વહી રહ્યાં હતા. સ્વામીએ પુછ્યું,— “કેમ રડે છે ?” બોલ્યો, “આ સાધુને જોઈ મને બહુજ દુઃખ થયું. એક સમયે હું તેનો નોકર હતો. તેની પાસે ધન, સમ્પત્તી બધુએ હતું અને આજે તેની આ દશા છે કે તે ભિક્ષા માગતો ફરે છે.” સ્વામી આ સાંભળી હસી પડ્યો અને બોલ્યો,—“બેટા,

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ [૧૪૯]

સંસારનું રહસ્ય એજ છે. હું પણ તેજ નિર્ધન ગરીબ મનુષ્ય છું. જેને એણે તારા વડે ધક્કો મરાવી બહાર કઢાવ્યો હતો.”

મને યાદ આવતું નથી કે આ યમનનો રાજા કથા કોણે કહી હતી કે એક અને હાતિમ તાર્ક. સમયે યમન દેશમાં એક મોટા દાનેશ્વર રાજા હતો. તે ધનને હાથનો મેલ સમજતો હતો. જેવી રિતે મેઘથી જલની વર્ષા થાય છે તેવીજ રિતે તેના હાથથી ધનની વર્ષા થતી હતી. હાતિમનું નામ જો કોઈ તેની સામે લેતું તો તેને ચીઢ આવતી. તે કહ્યા કરતો કે તેની પાસે રાજ્ય નથી કે નથી ખજાનો, ત્યારે તેની અને મારી શું તૂલના કરી શકાય? એક સમયે તેણે કોઈ આનંદોત્સવમાં ઘણાં માણસોને આમંત્રણ આપ્યા. વાતચીતમાં પ્રસંગવશ હાતિમની પણ ચર્ચા ઉત્પન્ન થવા પામી, અને જે ચાર મનુષ્ય તેની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. રાજાના હૃદયમાં જવાળા સળગી ઉઠી. તુરતજ તેણે એક માણસને આજ્ઞા કરી કે હાતિમનું માથું કાપી લાવો. તે માણસ હાતિમની શોધમાં નિકળ્યો. કેટલા દિવસો પછી રસ્તામાં તેની એક યુવક સાથે

મુઝાકાત થઈ. તે અતિ ગુણી અને શિલ્પવાન હતો. ધાતકને પોતાને ઘેર લઈ ગયો, બહુજ ઉદારતાથી તેનો અદર સત્કાર કર્યો. જ્યારે પ્રાતઃકાલે ધાતકે રગ્ન માંગી તો યુવકે અલ્પ વિનીત ભાવે કહ્યું,—“તમારૂં ઘર છે, એટલા બહેલા કેમ જાઓ છો?” ધાતકે ઉત્તર આપ્યો કે,—“મારું મન તો બહુજ આહે છે કે થોભું, પણ એક કઠિન કાર્ય કરવું છે; તેમાં વિલંબ થઈ જશે.” તેણે કહ્યું,—“કંઈ વાંધા ન હોય તો મને કહો શું કામ છે, હું તમને સહાયતા આપીશ.” ધાતકે કહ્યું,—“યમનના બાદશાહે મને હાતિમનો વધ કરવા મોકલ્યો છે. ખબર નથી કે તેમને શા માટે તેનો વિરોધ છે જો તું જાણતો હોય તો કહી દે કે હાતિમ ક્યાં રહે છે.” યુવકે નિર્ભયતાએ કહ્યું,—“હાતિમ હુંજ છું, તલવાર કાઢ અને શિલ્પ તારું કાર્ય પૂરું કર એવું ન થાય કે વિલંબ થતા તું તારું કાર્ય સિદ્ધ કરી ન શકે. મારા પ્રાણ તારા કામમાં આવે એથી વધુ આનંદ શામા હોઈ શકે?” આ સાંભળી ધાતકના હાથમાંથી તલવાર છુટી જમીન ઉપર પડી ગઈ. તે હાતિમના પગ ઉપર પડી ગયો અને બહુજ દિનતાથી બાદ્યો,—“હાતિમ! તમે વાસ્તવમાં દાનવીર છો, તમારી જેવી

ખોસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૧૫૧

પ્રસંશા સાંભળતો હતો તેથી વધુ હું તમને જોઈ શક્યો. મારા હાથ તુટી જાય જો હું તમારા ઉપર એક કાંકરી પણ ફેંકું. હું તમારો દાસ છું અને સદૈવ રહીશ.” એમ કહી તે યમન તરફ પાછો ચાલતો થયો. બાદશાહનો મનોરથ પૂર્ણ ન થતાં તેણે તે મનુષ્યનો બહુજ તિરસ્કાર કર્યો અને બોલ્યો,— “મને લાગે છે કે તું હાતિમથી ડરીને નહાસી આવ્યો, અથવા તે તને મળ્યો નહિ.” તે મનુષ્યે ઉત્તર આપ્યો, “રાજન! હાતિમ સાથે મારી મુલાકાત થઈ, પણ હું તેનું આત્મસમર્પણ જોઈ તેના વશિભુત થઈ ગયો. તે પછી તેણે બધો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. બાદશાહ તે સાંભળી ચકિત થઈ ગયો, અને સ્વયં હાતિમની પ્રસંશા કરતાં બોલ્યો—“વાસ્તવમાં તે દાન દેનારાઓનો રાજા દાનેશ્વર છે, તેની જેવી કિર્તિ છે તેવોજ તેમાં ગુણ છે.”

વાયઝીદના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે કે તે અતિથી પાલનમાં બહુજ ઉદાર હતો. એક સમયે તેને ત્યાં એક વૃદ્ધ મનુષ્ય આવ્યો, જે ભુખ્યો અને તરસથી બહુજ દુઃખી

મનુષ્ય અને કુંદરત.

જણાતો હતો. વાયઝીદે તુરત તેના સામે ભોજન મંગાવ્યું. વૃદ્ધ પુરૂષ ભોજન ઉપર તુટી પડ્યો. પણ તેની જમથી “ખીસમીલાહ” શબ્દ નીકળ્યો નહિં. વાયઝીદને નિશ્ચય થવા પામ્યો કે તે “કાફર” છે. તેથી તેને પોતાના ઘરથી બહાર કઢાવ્યો. તેજ સમયે આકાશવાણી થઈ કે વાયઝીદ! મેં આ કાફરનું સો વર્ષ સુધી પાલન કર્યું અને તારાથી એક દિવસ પણ થઈ ન શક્યું?

કાફર બાદશાહને હઝરત^x મુસાએ ઉપકારના ફળ. ઉપદેશ કર્યો કે તું ભલાઈ એવા ગુપ્તપણે કર જેવી રીતે ઇશ્વરે તારી સાથે કરી છે. ઉદારતા તેમાંજ કહેવાય જેમાં નામનાની ઇચ્છા ન હોય અને તેનોજ ફળ મળે છે. ખરા ઉપકારના વૃક્ષની ડાળો આકાશ સુધી પહોંચી શકે છે.

કામચોરો સ્વપ્નમાં પ્રલયની લીલા જોઈ બદલો. કે એક મોટું કુકર્મિઓનું ઝુંડ ભય અને કષ્ટને લીધે ચીસો પાડી રહ્યું છે, પણ તેઓમાંથી એક માણસ મોતીની માળા

^x હઝરત મુસા અ. ઉસ્માનીઓના પેગમ્બર છે.

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૧૫૩

પહેરી શિલળ છાંયામાં બેઠો છે. તેને પુછ્યું, શા કારણે તારો આવો આદર થયો? ઉત્તર મળ્યો, મેં મારા ધર પાસે દ્રક્ષની એક વેલ લગાડી હતી, જેની છાયા હેઠળ એક સમયે એક મહાત્માએ વિશ્રામ લીધો હતો.

કોઈએ હઝરત ગઝાલીને પુછ્યું
હઝરત ગઝાલી- કે તમારામાં એવી ભારી
ની યોગ્યતા. યોગ્યતા ક્યાંથી આવી? ઉત્તર
મળ્યો, જે વાતો હું જાણતો નહોતો
તે બીજાઓને પુછી જાણવામાં મેં લજ્જા નહિં કરી
તેથી. જે રોગથી છુટકારો આહતા હો તો કોઈ ગુણી
વૈદને નાડી દાખવો. જે વાત જાણતા ન હો તે કોઈ
બીજાને પુછી જાણવામાં આજ્ઞા નહિં કરો. કારણ
કે આ થોડીક તપાસથી તમો યોગ્યતાના સિદ્ધ માર્ગે
પહોંચી જશો.

એક બાદશાહે મરતા સમયે
બિશુક રાજ થયો! આજ્ઞા કરી કે મારા મરણ
પછી સવારના સમયે જે
માણસ નગરના દરવાજામાં દાખલ થાય તેને રાજ બના-
વવો. દૈવ-ગતિએ સવારના એક બીખારી દરવાજામાં

પ્રથમ દાખલ થયો. તેને લોકોએ લાવી રાજ્યગાદીએ
 બેસાડ્યો. થોડાજ દિવસોમાં તેની અયોગ્યતા અને
 નિર્બળતાથી અનેક રાજ્યમંત્રી અને સુખા સ્વતંત્ર
 થઈ બેઠા; અને આબુઆબુના બાદશાહોએ ચઢાઈ
 કરી રાજ્યનો મોટો ભાગ ઝુંટવી લીધો. બિચારો
 ભિક્ષુક રાજા આ ઉત્પાદો કારણે ઉદાસ અને દુઃખી
 હતો કે એટલામાં તેનો એક પહેલાનો સાથી જે
 બહાર ગયો હતો તે પાછો આવ્યો અને પોતાના
 બુના મિત્રના ભાગ્ય ખુલ્લવાથી આશ્ચર્ય પામી તેને
 વધાઈ આપી. બાદશાહ બોલ્યો, ભાઈ મારા ભાગ્ય
 ઉપર રડ, કારણ કે બિદલા માંગવાના કામમાં તો
 માત્ર મને મારા પેટની ચિંતા રહેતી હતી, અને હવે
 આખા દેશની ચિંતા, ઝંઝટ અને સંભાળવાનો બોજો
 મારા માથે છે, સંસારની જંજાળમાં જે ફસાયો તે
 માર્યો ગયો, અહિંનું સુખ પણ માત્ર દુઃખ રૂપ છે,
 હવે મારી આંખો સામે સ્પષ્ટ જણાય છે કે સંતોષ
 બરાબર સુખ બીજા કશામાં નથી.

મહાત્મા શેખ સા'દી
ના ગુણુ દોષ સખંધે.

ખંડ ૭ મો.

મહાત્મા શેખ સા'દીની કહેવતો. + +
મહાત્મા શેખ સા'દી ઉપર કેટલાક આક્ષેપો.

મહાત્મા શેખ આ વાત ઉપરથી સ્પષ્ટ
સા'દીની કહેવતો. જોઇ શકાય છે કે તેના
વાક્ય અને પદ કહેવતના

રૂપમાં કયાં સુધી પ્રચલિત છે. માનવ ચારિત્ર, પાર-
સ્પરિક વ્યવહાર, આદિ સંબંધે જ્યારે લેખકની
લેખણીથી કોઈ એવું સાર ગર્ભિત વાક્ય પ્રકટ થાય,
અને જો તે સર્વવ્યાપક હોય તો તે જનતાની જીભે ચઢી
જાય છે. ગોસ્વામી તુલસીદાસજીની કેટલીક ચોપાઈઓ
કહેવતોના રૂપમાં પ્રચલિત છે. અંગ્રેજીમાં જ્યારે
શેક્સપીયરના વાક્યોથી સાહિત્ય ભર્યું છે, ત્યારે ફાર-
સીમાં શેખ સા'દીએ ગૌરવ પ્રદાન કર્યું છે. આ

મં શેખ સા'દીના ગુણ દોષ સખંધે. [૧૫૭]

ક્ષેત્રમાં શેખ સા'દી ફારસી ભાષામાં સર્વ કવિ અને લેખકોથી વધેલા ચઢેલા છે. શેખ સા'દીની રચના અને તેની મહત્વતા તથા ગુણ એથી જાહેર થાય છે. અત્રે હિદાહરણ રૂપે કેટલાક વાક્યો આપવામાં આવે છે, જે લોક કહેવતના રૂપમાં પ્રચલિત છે :—

“હાજતે મશ્શાતા નેસ્ત રૂય દિલારામ રા.

શૃંગાર વિના સુંદરતા મનને મોહ પમાડે છે.

“સ્વભાવિક સૌંદર્ય જે સોહે સખ અંગ માહિં.
તો કૃત્રિમ આભરનકી આવ્યશકતા નાહિં.

‘પરતવે નેકાં ન ગિરદ હરફી ખુનિયાદશ બદસ્ત

જેનું મૂળજ ખરાબ હોય તેને સારા માણ-
સોના સત્સંગની કંઈ અસર થતી નથી.

દુશ્મન ન તવાં હકીરો ખેચારા શુબુદ્દ.

શત્રુને કદિ પણ નિર્બળ સમજવો નહિં.

આકબત ગુર્જબાદા ગુર્જ શવદ.

વરનો બચ્ચો વરજ હોય છે.

“તવંગરી બદિલસ્ત ન બમાલ,

“ખુશુર્ગી બ અકલસ્ત ન બસાલ.

ધનાદય થયું ધન ઉપર નહિં પણ હૃદય ઉપર
નિર્ભર છે. મોટાઈ અવસ્થા ઉપર નહિં પણ બુદ્ધિ
ઉપર નિર્ભર છે.

“સધન હોન તૈ હોત નહિં”

કોઈ લચ્છમીવાન.

મન જાકો ધનવાન હય,

સોઈ ધની મહાન

“શુ અઝવે બદલે” આવરદ રોજગાર,
દિગર અઝવહારા ન માનદ કરાર.

જ્યારે શરિરના કોઈ ભાગમા દુઃખ થાય છે,
ત્યારે આખું શરિર વ્યાકુલ થઈ જાય છે.

પેશે દિવાર ઉચે ગોઈ હોશદાર,
તા ન બાશદ દર પસે દિવાર ગોશ

ભીતને પણ કાન હોય છે, (સાભળે છે) માટે
ચેતના રહેશે.

કિ ખુશ નફસ ન ગરદદ બ સાલહા માલૂમ,
અસાવની નિયતા વર્ષો મુધી જાળુતી નથી.

મુશક આ નસ્ત કિ ખુદ બખૂયદ,

ન કિ અતાર બખૂયદ.

મં શેખ સા'દીના ગુણ દોષ સખંધે. [૧૫૬

કસ્તુરીની ઓળખ તેના મુગંધથી થાય છે,
નહિં કે ગાંધીના કહેવાથી.

કિ બિસિયાર ખ્વારસ્ત બિસિયાર ખ્વાર,
બહુજ ખાનાર મનુષ્યનો આદર થનો નથી

“હસુદરા ચે કુનમ કેા ઝેબુદ

બરંજ દરસ્ત.

ધર્માંગુ મનુષ્ય સ્વયં ધર્મા-અગ્નિમાં બળ્યા કરે
છે, તેને વધુ પજવવું વ્યર્થ છે.

કદ્રે આક્રિયત આં કસે દાનદ કિ
બમુસિબતે ગિરફતાર આયદ.

દુ.ખ ભોગવવાથી મુખની કિમ્મત સમજાય છે.

“વિપતિ ભોગ ભોગે ગરૂ,

જ્ઞિન ભોગનિ બહુ બાર

સમ્પાતકે ગુણ જાનહીં,

વેહી ભલે પ્રકાર”

કુહન જામએ ખેશ આરાસ્તન,

બેહુ અઝ જામએ આરિયત ખ્વાસ્તન.

આપણાં જુનાં ફાટેલાં વસ્ત્રો લગ્નના વસ્ત્રો કરતા સારા છે.

ચુ સાયલ અજ તો બઝારી તલબ કુનદ ચીજે,
બેઢેહ વગર ન સિતમગર બઝોર બસિતાનદ.

ગરીબોને આપ નહિં તો ઝુંટવી લેશે.

સખુનશ તલબ ન ખ્વાખી દહનશ શિરી કુન.

જો કોઈની કડવી વાતો સાંભળવી ન હોય તો
તેનું મોઢું મીઠું કર.

મોરચંગારા ચુ બુવદ ઈત્તિકાક,

શેરે ઝિયાંરા બદરાનદ પોસ્ત.

જો મુંગી કીડીઓ ઐક્ય કરી લે તો સિંહનું
ચામડું પણ ઉતારી લે.

હુનર બકાર ન આયદ ચુ બખત બદખાશદ.

ભાગ્યહીણ મનુષ્યના ગુણો પણ કામ આવતા
નથી.

“અગર હિન્નિલ ખુરી અજ દસ્તે ખુશ ય,
“બેહ અજ શીરીની અજ દસ્તે તુર્શફય.

મં શેખ સા'દીના ગુણ દે.પ સળધે. [૧૬૧

કવિ રહીમના આ દોહામાં એજ ભાવ એવી રિતે દર્શાવવામાં આવ્યો છે:-

“અલી પિયાવત માન ખિન
રહિમ હમેં ન સુહાય;

“પ્રેમ સહિત મરિયો લગ્નો,
જો વિષ દેઈ ખુલાય.

+ + + +

“આનાંકિ ગની તરન્દ મુહતાજ તરન્દ.

જે અધિક ધનાઢય છે, તેજ વધુ લાચાર છે.

“હર ઐય કિ મુલ્તાં ખેપસદ્દ હુનરસ્ત.

જો રજા કોઈ ખોડને પસદ કરે તો તે પણ હુનર થઈ જાય છે.

“હરકુશ ચરમએ ખુવદ શિર્દી,
મરદુમીં મુર્ગો મોર ગિર્દાવન્દ.”

વિમલ મધુર જલ સોં ભરા,
જહાં જલાશય હોય,

પશુ પક્ષિ અરૂ નારી નર,
જાત તહાં સબ કોય.

“આંસા કિ હિસાબ પાકસ્ત
અઝ મુહાસિબા ચે બાક.

જેનો હિસાબ ચોખ્ખો છે, તેને હિસાબ નમ-
નવનારની શી ખીક ?

“દોસ્ત આં બાશદ કિ ગિરહ દરને દોસ્ત,
દર પરેશાં હાલિ એ દરમાંદગી.

મિત્ર તેજ છે જે વિપનીમાં સદાય ફરે.

“તો પાક બાશ બિરાદર !

મદાર અઝકસ બાક,

અનંદ જામયે નાપાક જાગુરાં

બર સંગ.

તું ખરાબ કાર્યોથી દુર (પવિત્ર) રહે તો તારું
કાષ્ટ કંઈપણ અગાડી શકશે નહિ. ધોખી માત્ર મંદા-
મેલાં કપડાંનેજ પથર ઉપર પાછાડે છે.

“ચુ અઝ કૌમે ચકે બેદાનિશિ કર્દ,

ન કેહુરા મન્જિલત માનદ ન મેહુરા.

કાષ્ટપણ કોમના એક મનુષ્યના ખરાબ કૃત્યથી
તે આખા કોમની બદનામી થઈ જાય છે, તે પછી
નાના કે મોટાનીયે ઝગઝગ રહેતી નથી.

મં શેખ સા'દીના ગુણ દોષ સખ'ધે. [૧૬૩]

“હમરહ અગર ચિતાખ કુનહ હમરહે તો નેરત.

તારો સાથી જો ઉતાવળ કરે તો તે તારો સાથી નથી.

હક્કા કિ બા ઉકૂબત દોઝખ ખરાખરસ્ત,
રક્તન બ પાયમર્દી હમસાયા દર ખહિશ્ત.

પાડોશીની ભલામણથી બહેસ્તમાં જવું, તે દોઝખમાં જવા ખરોખર છે.

રિઝક હર ચન્દ ખેશુમાં ખરસદ,
શર્તે અકલસ્ત જુરાન અઝ દરહા.

જો કે કોઈ ભુખ્યો મરતો નથી, ઇશ્વર બધાની સંભાળ લે છે, તોએ બુદ્ધિમાનની ફરજ છે કે તેણે તે માટે પ્રયત્ન કરવો.

ખતાએ ખુઝુર્ગી ગિરફતન ખતાસ્ત
વડાઓનો દોષ કાઢવોજ દોષ છે.

ખરે હસા અગર બ મકકા રવદ.

ચુંબાયદ હનોઝ ખર ખાશદ.

હજરત હસા પેગમ્બરનો ગંધેડો જો મકકે જઈ આવે તોએ તે ગંધેડોજ કહેવાશે.

બૌરે ઉસ્તાદ બેહુ જ મેહુરે પિદર.

ગુરૂની માર પિતાના પ્રેમ કરતા સારી છે.

કરીમાંરા બહસ્ત અન્દર દિરમ નેસ્ત,
ખુદાવંદાને ન્યામતારા કરમ નેસ્ત.

દાન આપનારાઓ પાસે ધન હોતું નથી, અને
ધનવાનો દાન આપનાર હોતા નથી.

પરાગન્દા રોગી પરાગન્દા દિલ.

ધંધારહિત મનુષ્યનું ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી.

બહોઝદ તમા દિલ્લે હોશમન્દ.

તૃષ્ણા ચતુરને ખયુ અંધ કરી નાખે છે.

ગરબને બેતમા, બુલન્દ બુવદ.

નિઃપ્રાણી મનુષ્યનું માથું ડિયુજ રહે છે.

નિકોઈ બા બદાં કરદન ચુનાનસ્ત,

કિ બદ કરદન બબાએ નેક મરદાં.

દુર્ગનો સાથે બલાઈ કરવી તે સજ્જનો સાથે
શુરાઈ કરવા સરખું છે.

યકે નુકસાને માયા દિગર શુમાતતે હમસાયા,

મં શેખ સા'દીના ગુણ દોષ સખંધે [૧૬૫

ગાંઠના પૈસા ખોવાતા લોક મરખરી કરે.

“પાય દર ઝજીર પેશે દોસ્તાં,
બેહ કિ બા બેઝાનગાં દર બોસ્તાં.

મિત્રો સાથે કેદખાનું સાફ છે, પણ ખીજઓ
સાથે ઉપવન નર્ક સમાન છે.

“નેક બાશી વ બદત ગોયદ બદક,
બેહ કિ બદ બાશિ વ નેકત ગોયન્દ.

સન્માર્ગ ઉપર ચાલવાથી લોકો તને બે ખરાબ
કહે તો તેથી વધુ સાર છે કે તું કુમાર્ગે જતો હોય
અને લોક તારી પ્રશંસા કરે.

“બાતિલસ્ત ઉન્ચે મુદ્દઈ ગોયદ,”

વિક્ષેપની વાતો મિથ્યા માનવામાં આવે છે.

“મદ' બાયદ કિ ગીરદ અન્દર ગોશ,
ગર નવિશ્તાસ્ત પન્દ બર હિવાર.

મનુષ્યની એ ફરજ સમાન છે કે બે ભીંત
ઉપર કંઈ ઉપદેશ લખેલો જુએ તો તે ગ્રહણ કરે.

હરકી સુખન ન સંજદ અઝ જવાબ બરંજદ

જે માણસ સમજીને વાત કરતો નથી, તેને
કઠોર વાતો સાંભળવી પડે છે.

અન્દક અન્દક બહુમ શરદ બિસીયાર.

ટીપે ટીપે સરેવર બરાય.

સા'દીએ જે ઉપદેશો કર્યા છે, તે અન્ય લેખકોમાંથી પણ મળી આવે છે, પણ સા'દી જેવી ખ્યાતી ફારસીમાં કોઈએ મેળવી નથી. તેથી વિદિત થાય છે કે લોકપ્રિયતા બહુ કરીને બાષા સૌદર્ય ઉપર અવલમ્બિત હોય છે. અત્રે અમે સા'દીના કેટલાક વાક્યો આપ્યા છે, પણ એમ સમજવું ભુલભર્યું છે કે કેવળ એટલાજ વાક્યો પ્રસિદ્ધ છે. આખું ગુલીસ્તાન એવાંજ માર્મિક વાક્યોથી પુર્યું છે. સંસારમાં એવું એક પણ અથ નથી જેમાં એવા વાક્યો એટલા બધા હોય કે જેના “કહેવતો” થઈ શકતા હોય.

જોખ સા'દી એક મનુષ્ય છે.

જોખ સા'દી ઉપર મનુષ્ય તે ભુલતે પાત્ર છે, એજ કેટલાક આક્ષેપો. સુત્ર અનુસાર સા'દીએ ગુલી-

સ્તાનના કેટલાક અધ્યાયમાં ન

લખના સરખી વાતો લખી નાંખી છે, તેથી સા'દી ઉપર અનેક લેખકોએ આક્ષેપો કર્યા છે. તે આક્ષેપો જોતાં અમને કેટલેક અંશે યોગ્ય લાગે છે, પણ તેને ગંભીર રૂપ આપવું અથવા તેને વળન આપવું

જોઈએ નહિ'. એ અમારી લલામણ છે. આજકાલ યુરોપ કે હિંદમાં અગત યતા સાહિત્યમાં ઘણું ઠેકાણું ખિલિતસતાનો ઉમેરો કરવામાં આવે છે. અનેક લેખકોએ કુમાર્ગે દોરવનારી અને મર્યાદાનું ખૂન કરનારી ખિલિતસ વાતો લખી છે અને લખતા જાય છે. તે એવા લયંકર હોય છે કે કેટલાક સમયે તો એવું વાંચન પ્રજાને હાનીકારક નિવડે છે. આજના સુખરેલા સમયમાં કે જે સમયે કળવણીનો ખડુજ સારો પ્રચાર થયો છે તેવા સમયે મર્યાદાની હદ ઓળંગવામાં આવે છે, તો આજથી છસો વર્ષ ઉપર શેખ સા'દીએ તેવો દોષ કર્યો તેનેજ પકડી બેસવું એ ઠીક તો નથીજ. વળી એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે એક ઉપદેશકના જે ઉપદેશો વ્યાજબી લાગતા હોય તેનેજ લોકો ગ્રહણ કરે છે. અને કુમાર્ગે દોરવનારી ખિનાઓનો દરેક સાદી સમજ ધરાવનાર સ્ત્રી કે પુરુષ ત્યાગ કરે છે, એ નક્કી માનવું. તેથી અમારી વાંચક વર્ગને એ વિનંતિ છે કે શેખ સા'દીના દોષ જોવા કરતા તેમના સદ્ઉપદેશ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખવી યોગ્ય થઈ પડશે.

શ્રીયુત પ્રેમચંદ કે જેઓ હિંદી સાહિત્યના વિદ્વાન લેખક છે તેઓ લખે છે કે:-

“ગોરવામી તુલસીદાસજી ઉપર એ દોષારોપણ કરવામાં આવે છે કે તેમણે કેટલીક ભ્રમોત્પાદક ચોપાઇઓ લખીને સમાજને બહુજ હાની પહોંચાડી છે ત્યારે કેટલાકો સા’દી ઉપર પણ એવો આક્ષેપ મૂકે છે; અને આ વાક્ય પોતાના પક્ષની પુષ્ટિમાં ગુણુ કરે છે:—

અગર શહરે.ઝ રા ગોયદ શબરત ઈ,
બખાયદ શુદ્ધત ઐનક માહો પરવી.

“જો બાદશાહ દિવસને રાત કહે તો કહેવું જોઇએ કે હાં, સાહેબ જુઓ આંદ દેખાય છે.”

એના ઉપર એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે સા’દીએ બાદશાહોની ખોટી ખુશામત કરવાનો બોધ આપ્યો છે. પણ જે નિર્ભયતા અને સ્વતંત્રતાએ તેમણે બાદશાહોને જાનોપદેશ કર્યો છે તે ઉપર વિચાર કરતા જણાય છે કે સા’દી ઉપર એવો આક્ષેપ મુકવો સહંતર ન્યાય સંગત જાણુતો નથી. એનો બાવાર્થ કેવળ એજ થાય છે કે ખુશામત કરનારાઓ એમ કરે છે, એવીજ રીતે લોકો આ વાક્ય સંજયે પ્રશ્ન કરે છે:—

દરોગે મસલહત આમેઝ બેહ,
અઝ રાસ્તી ફિતના અંગેઝ.

મં શેખ સાંદીના ગુણ દોષ સખંધે. [૧૬૯

“તે અસત્ય કે જેનાથી કોઇનો જીવ બચે તે તેવા સત્યથી ઉત્તમ છે કે જેથી કોઇનો જીવ બચ”

કહેવામાં આવે છે અસત્ય સર્વદા અક્ષમ્ય છે, અને સાંદીનો આ વાક્ય અસત્ય માટે માર્ગ કરી આપે છે, પણ વિવાદાર્થે આ વાક્યની ઉપેક્ષા જોઇએ તો કરવામાં આવે અને આદર્શના ઉપાસક જોઇએ તો એને નિંદ્ર સમજે, પણ કોઈ સહૃદય મનુષ્ય એની ઉપેક્ષા કરશે નહિ. એની સાથેજ સાંદીએ આગળ જતાં એક વાક્ય લખ્યું છે, જેથી વિદીત થાય છે કે તેઓ સ્વાર્થ માટે કોઈ પણ પ્રકારે અસત્ય બોલવું ઉચિત સમજતા નથી:—

ગર શસ્ત્ર સુખન ગોઈ બ દર બન્દ બ માની,
બેહ બાંકી દરોગત દેહુદ અઝૂ બન્દ વિહાઈ.

“જો સત્ય બોલવાથી તું કેદમાં જવા પામે તો તેવા અસત્યથી ઉત્તમ છે કે જે કેદથી મુક્તિ અપાવે.”

એથી એમ જણાય છે કે પહેલું વાક્ય “અન્યની વિપત્તિ માટે છે, પોતાને માટે નહિ.”

એવા આલેખોને વશ થઈ કેટલાકો કહે છે કે શેખ સા'દી દોષીત છે, તેથી તેઓ મહાત્મા કહી શકાય નહિં. મહાત્મામાં એવા દોષો હોવા ન જોઈએ. તે સંબંધે અમારે એ કહેવું જોઈએ કે મહાત્મા મનુષ્યજ હોય છે અને મનુષ્ય દોષપાત્ર હોય છે. પણ એમના દોષો તરફ ક્ષમા દ્રષ્ટિએ જોતાં અને તેના સદ્કાર્ય તથા વર્તન અને સદ્ ઉપદેશને અવલોકવાથી સા'દીને મહાત્મા કહેવું અયોગ્ય જણાશે નહિં.

૩૨ીયન મહાત્મા ટોલસટોયમાંએ અનેક દોષો હતા, પણ તેમના સદ્કાર્ય તરફ જોતાં તેઓ મહાત્મા કહેવાયા.

હિંદના મહાત્મા ગાંધીજીએ કેટલીક ભૂલો કરેલી જેનો તેમણે એકરાર અને પશ્ચાતાપ પણ કર્યો છે; તેઓ ગાંધીજી મહાત્મા માન્ય રખાયા છે, તે તેમના સદ્કાર્યના પરિણામે. મહાત્મા દોષપાત્ર હોવો ન જોઈએ એ સંક્રુચિત વિચારનું પરિણામ છે.

મહા કવિ હાકિમ અને શેખ સા'દી.

ખંડ ૮ મો.

ગઝલો વિષે. + + +
મહા કવિ હાકિમની ગઝલ.

ગઝલ ફારસી કવિતાનું પ્રધાન
 ગઝલો વિષે. અંગ છે. કોઈ પણ કવિ જ્યાં
 સુધી ગઝલ લખવામાં નિપૂણ
 ન હોય ત્યાં સુધી તે કવિ સમાજમાં આદરસ્થાન
 મેળવી શકતો નથી. જો કે ગઝલ એ શૃંગારનો વિષય
 છે, પરંતુ કવિઓએ તે દ્વારા અંધા રસોનું વર્ણન
 કર્યું છે, જેમાં વેરાગ્ય, ભક્તિ, સંસારની અસારતા,
 અને દેશસેવાને લગતા રિપ્યો બહુજ મહત્વના છે.
 ગઝલોના સંગ્રહોને ફારસી ભાષામાં “દિવાન” કહેવામાં
 આવે છે. સાદીની સંપૂર્ણ ગઝલોના ચાર દિવાનો
 છે, એ ચારે દિવાનોમાંથી કોઈ યુવાવસ્થામાં કોઈ
 પ્રેમાવસ્થામાં લખવામાં આવ્યા છે, તોએ તેની ભાવના

મહા કવિ હાફિઝ અને શેખ સા'દી. [૧૭૩

અને શૈલીમાં અંતર જોવામાં આવતું નથી, જે અતર અવસ્થાના પરીવર્તન કારણે સ્વભાવિકપણે આવવા પામે છે. ઘણાં કવિઓની કવિતાઓમાં ભાવના અને શૈલી અવસ્થાના પરીવર્તન કારણે બીજા બીજા થઈ જવા પામે છે. ત્યારે સા'દીની કવિતાઓ એક ધારી હોઈ સરળતા અને વાક્યનિપૂણતામાં અપૂર્વ છે અને એ કવિની રચના શક્તિનો બહુ સાફ પ્રમાણ છે.

જો કે શેખ સા'દીના પૂર્વકાલીન કવિગણ પણ ગઝલો લખતા હતા, કિંતુ તે સમયે “કસીદા” અને “મસનવી”ની પ્રધાનતા હતી. ગઝલોમાં સાધારણ ભાવ પ્રકટ કરવામાં આવતા. શૃંગાર સિવાય અન્ય રસોનો તેમાં પ્રાર્થ અભાવ હતો. સા'દીએ ગઝલોમાં એવા ગુઢ રહસ્યા અને મર્મરૂપર્શી ભાવોનો ઉપયોગ કર્યો છે કે જેથી લોકો કસીદા તથા મસનવી છોડી ગઝલો તરફ મોહ પામી વળ્યા, ત્યારે ગઝલ ફારસી કવિતાની ખટરાણી થવા પામી. તેથીજ સમાલોચકોએ સા'દીને ગઝલના પ્રધાન ગણ્યા છે. સા'દી પૂર્વે જે કવિઓએ કસીદા કહેવામાં વિશેષ પ્રતિભા દેખાડી છે. ‘અનવર’ અને ‘ખાકાની’. આ બન્ને કવિઓએ વિષયમાં અદ્વિતીય છે. પણ તેમની ગઝલોમાં તેવી

મામિકતા દેખાતી નથી; જે સા'દીએ પોતાના ગઝલોમાં અર્પી છે. મૂળ વાત એ છે કે ગઝલ લખવા માટે હૃદયમાં ઉત્તમ ભાવોની આવશ્યકતા છે, કેવળ એટલુંજ નહિ, પણ તે ભાવનાને એવી પ્રબળ અને મનોરંજક શૈલીમાં વર્ણવી જોઈએ કે જેથી સાંભળનાર તુરત મુગ્ધ થઈ જવા પામે. 'અનવરી'નું એક પદ છે :—

હમા ખામન જશ કુનદ લેકિન,
ખજશ હેચ અજો નયાઝરમ.

ભાવાર્થ—તે (પ્રિયતમ) મારા ઉપર સદૈવ ઝુલમ કરે છે, પરંતુ હું તેની લેશ માત્ર પણ ક્રિયાદ કરતો નથી.

ભાવના મુંઢર છે તેમાં સંદેહ નથી, કાગળ કે આશકોના દુઃખગીતો આ જુની ક્રિયાદ છે. પરંતુ કવિએ તેને સ્પષ્ટપણે વર્ણી તેની મગ્નહતો નાશ કર્યો છે. જુઓ એજ ભાવનાને સા'દી કેવી રીતે દર્શાવે છે :—

કાંદરી ખર હુરચેમી ખ્વાહી
ખજુઝ આઝ રે મન.

મહા કવિ હાફિઝ અને શેખ સા'દી. [૧૭૫

બાંકી ગર શમશીર બર ફરકમ

ઝની આઝાર નેસ્ત,

ભાવાર્થ—તું સર્વ કંઈ કરી શકે છે, પરંતુ મારા ઉપર ઝુલમ કરી શકતો નથી, કારણ કે જો તું મારા માથા ઉપર તલવાર મારે તો તેથી મને કંઈ કષ્ટ થવાનું નથી

એ સ્મરણમાં રાખજૂ, જેમણે કે ગઝલ પ્રધાનનઃ શૃંગારનો વિષય છે, એથી કવિ ગણુ જ્યારે એ દ્વારા ભક્તિ વૈરાગ્ય, વદન આદિનું વર્ણન કરે છે ત્યારે તેને રસિકતાનો આશરો લેવો પડે છે. જેમકે શરાબની મસ્તીથી હૃદયર પ્રેમ, શમશીર જ્ઞાન, આત્મ દર્શન, શરાબ પીવડાવનાર સાફીથી ગુરૂ, જ્ઞાતી; માશક (પ્રિયતમા)થી હૃદયરનો મોઢા કરાવે છે. આ પ્રાણુલી એટલી સર્વ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે કે 'કાઈ કવિન' આતરિક ભાવો જાણુવામાં મુશ્કેલી નડતી નથી ભક્તિ માટે હૃદયની સ્વચ્છતા તથા નિર્મળતાનું હોવું આવશ્યક છે. કપટ સાથે ભક્તિની તુલના થઈ શકે નહિ, તેથી કવિગણુ ભગવાં વસ્ત્રોની નિંદા કરતા થાકતા નથી. માત્ર દેખાડવા ખાતર મસ્જીદમાં ભક્તિ કરવા ઉપેક્ષા સંસાર તથા વાતનાઓમાં ગઝલ

ડાએલાઓ અનેક દરજ્જે ઉત્તમ છે. અને તેઓ સહૃદય
 છે જેમના હૃદયમાં કપટ નથી. વિદ્વતા અને ધર્મ
 તથા કર્તવ્ય પરાયણતા આદિ ગુણો જે મનુષ્યમાં
 બહુધા અભિમાન ઉત્પન્ન કરે છે, તે ઉપેક્ષા અસા-
 નતા મૂર્ખતા તથા બ્રજતા અનેક દરજ્જે ઉત્તમ છે,
 તે માનવ હૃદયમાં વિનય, દિનતા તથા નમ્રતા ઉત્પન્ન
 કરે છે. તેથીજ કવિગણ સાધુવેશ, વિદ્વતા, ધાર્મિકતા,
 વિવેક આદિની ખુબ સ્વચ્છંદતાએ હાસી કરે છે,
 સારે બ્રજતા, મૂર્ખતા તથા રસિકતાને ખુબ ઉત્તેજે
 છે. તેઓ ઢોંગી મહાત્માઓને ચોપડે છે અને શરા-
 ખીઓ તથા શૃંગારીઓ આગળ શીશ બુકાવે છે,
 તેઓ જ્ઞાનીને મૂર્ખ અને મૂર્ખને જ્ઞાની કહે છે.
 શેખ સાંદી અગાઉ એ પ્રણાલી સંસ્કૃત ઘર્ષ ચુકી
 હતી, પણ સાંદીએ તેના પ્રભાવ અને ચમત્કારને
 ઉજ્જવળ કર્યો; અને તેમની પ્રણાલી એટલી તો સર્વપ્રિય
 સિદ્ધ થવા પામી કે તે પછીના કવિઓએ તો એજ
 વિષયોને ગઝલનો મુખ્ય અંગ બનાવ્યો અને તંમાં
 ખ્યાલ હાદિજે શિરાઝીએ સાંદીને પણ પાછળ
 રાખ્યા. અત્રે એ મહા કવિ હાદિજની એક સુંદર
 અને સુપ્રસિદ્ધ ગઝલ ગુર્જર પ્રજાની જાણ અર્થે
 ભાષાંતર સહિત રજૂ કરવામાં આવે છે :—

મહા કવિ હાફિઝ અનં શેખ સા'દી. [૧૭૭

મહા કવિ હાફિઝની ગઝલ *

અલાયા અર્યો! હરસાકી !

અદિર ક'સ વ—વના વિલહા !

કે ઈશક આસાં નમૂદ અગ્વલ,

વલે ઉફતાહ મુશકિલહા !

ખખૂએ નાફૂએ કાખિર

સખાઝાં તુરો ખુશાયદ,

ઝતાખે જઅદે મુશકીનશ

એ ખૂ ઉફતાહ દરદિલહા !

* આ ગઝલ હાફિઝના દિવાનમાં પહેલી છે અને તેમણે લખેલ પાંચસો ઉપરાંત ગઝલોમાં, ઘણું કરીને સહ કરતાં વધુ પ્રસિદ્ધ અને માનીતી છે ભાગ્યેજ ફારસી ભાષાના કાંઈ અભ્યાસીએ એ ન વાંચી હોય; ભાગ્યેજ ફારસી બોલનાર કે સમજનાર કોઈ માણસે, એ ન સાલળી હોય, ખરેખર, ફારસી અને ઉર્દૂમાં લખાયેલી હજારો ગઝલોમાં—આજે સૈકાઓ નિત્યા બાદ પણ— તે પદરાણીની પછી ભોગવે છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. મહા કવિ ખવાન હાફિઝે સિરાઝી કવિઓના કવિ હતા અને તેમની આ ગઝલ, ગઝલોની ગઝલ છે.

મહા કવિ હાફિઝનું જીવનચરિત્ર અને તેમની ગઝલો તથા રૂબાયતો સંપૂર્ણ વિગતો સાથે મહારાજ તરફથી ત્રણ વખતના અદ્યાર પદરો.

—લેખક.

ખમય સજ્જાદા રંગી કુન !

ગરત પીરે મુગાં ગોચદઃ

કે સાલિક બિખયાર નણુવદ

ઝરાહો રરમે મન્નિલહા !

મરા દર મન્નિલે જાનાં ચે

અમનો અયશ ? ચુ હરદમઃ

જરસ ફરિયાદ મી દારદ

કે ખરખ-દીદ મહમિલહા !

શખે તારીકો, ખીમે મવજે,

ગરદાખી ચુની હાઈતઃ

કુળ દાનંદ હાલેમા ?

સુખકસારાંને સાહિલહા !

હમા કારમ ઝબુદકામી

ખખાનામી કશીદ, આખિર;

નિહાં કય માનદ આં રાઝે,

કજુ સાઝદ મહફિલહા !

હજુરી ગર હમી ખાહી અઝુ

ગાફિર મશાવ “હાફિઝ”

મહા કવિ હાકિઝ અને શેખ સા'દી. [૧૭૬

મતા માતલક મન તહવા,
ઠઠદ દુનિયા વ અમહિલહા!

ભાષાંતર —

૧. હે સાદી! પ્યાલી ફરવા દો. સુગમન
કરીએ. રોહ વ્યવહાર આરંભમાં રહેલો દેખાયો
પરંતુ પાછળથી અણધારી આફતોના અનુભવો
થવા લાગ્યા

૨. પાછલા પહોરના શિતળ વાયુએ કમ્તુરી
પડનો પરિમળ તેનાં કેશ-લટોમાંથી સર્વસ્વ પ્રસારી
મૂકી, અવધિજ કરી! હાય ? તે કસ્તુરીઆ કેશ—
ગુચ્છાઓની ગદ્ય—શક્તિયે કેટકેટલા દિલોમાંથી
લોહી વહેવડાવ્યાં—કેટકેટલાની આશાઓનાં ખૂન થયાં!

૩. મંદિરનો સતવર જો તને સાદી (નમાઝ
પઢવાની સાદી) પણ શરાબ વડે રંગી દેવાતું રહે
તો આશા શીરે ચઢાવ, કારણકે માર્ગ-દર્શક (ગુરુ)
મન્ઝીલના રીત રીવાજોથી કંઈ અપરીચિત તો
હોયજ નહિ ?

૪. હાય ! પ્રિયના વિલાસ શયનમાં પણ
શાંતીની ઘડીયો મોં નહિ ભોગવી જ્યાં અધ-ધટ

નીલ નીલ શોરબકાર કર્યા કરતો હોય કે : “કળવા બાંધી કુચની તૈયારી કરો !” ત્યાં વળી સુખ ચેતનાં જાગ્યજ કર્યાં ?

૫. ઘોર અંધારી રાત, મોઝાંની ખીંક અંતે ડગલે પગલે વમળો ! એવા નીર પ્રવાસમા શા અમારા હાલ ! કિનારા ઉપર મોકળે મને મુખમા પોદનારાઓ શેના જાણે અમારી મુસીબતો ?

૬. સ્વાર્થને પ્રતાપે, મહારી સધળી ઉમંગો ધુળમાં મળી અને હું હાંસીમાં આવી પડ્યો. રે ! જેને કાળે સભા મંડાઈ અને રચાઈ તે ભેદ તે વળી કંઈ છાનો રહી શકે ?

૭. મનની શાંતી અને દિલના સંયોગની અભિજ્ઞા હોય તો હે હાફિઝ ! તેનું વિસ્મરણ કરીશ મા. જેના ઉપર ત્હારી ચિન્ત ચોંટયું છે તે તને મળી કે તરતજ દુનિયા ત્યાગી અવકાશ આપ.

શેખ સાંદીની ગઝલો અને તેની સમાલોચનાં.

ખંડ ૯ મો.

સમાજ ઉપર ગઝલોનો પ્રભાવ.
મૌલાના હાલી શું કહે છે? x
શેખ સાંદીની ગઝલો. x x x

ગઝલોનો સમાજ ઉપર કેવો
સમાજ ઉપર પ્રભાવ પડ્યો છે, તે વિષયમાં
ગઝલોનો પ્રભાવ. કંઈ કહેવું અનુપયુક્ત
થશે નહિં.

શૃંગારરસના કાવ્યો વિલાસિતાને ઉત્તેજિત કરે
છે, આ એક સર્વમાન્ય સિદ્ધ વાત છે; અને
ન્યારે શૃંગાર સાથે કાવ્યમાં વિદ્યા, ધર્મ આચાર
નિયમ, સંયમ અને સિદ્ધાંતનું અપમાન કરવામાં
આવે, ત્યારે તેની વિકારક શક્તિ વધારે તેજ થઈ જાય
છે. તેમાં સદેહ નથી કે સાંદી અને અન્ય કવિઓએ
કપીરં સાહેબની જેમ દોંગ, ધતિંગ દૂર કરવા માટે આવી

શેખ સા'દીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૮૩

રચના શૈલી ગ્રહણ કરી અને આચાર નીતિ તથા જ્ઞાનના અનેક ગહન મર્મસ્પર્શી વિષયો એ દ્વાર જાહેર કર્યા છે. પણ જનતા આ ગઝલોના આશયને પોતાની શક્તિ અથવા પોતાના ચિન્ત અને મનની વૃત્તિઓ અનુસારજ સમજે છે. વાંચક જો ક્ષમા કરે તો એક ઉર્દુ કવિનું પદ રજુ કરું છું, જેની વિચિત્રતા તથા શુદ્ધતા સાથે બુદ્ધિ ચાતુર્ય અને આશયની વિલક્ષણતા સમજાશે.

કોઈ મરજુદમેં વઝુ કરકે જો પા દે;
ખુદા ઉરકે સહી ગુનાહ બક્ષવાદે.

શુદ્ધ મનના પણ ભાળા અને વિચાર શક્તિને તરફી નહિં આપનારાઓ ‘પા દે’ એ શબ્દનો ખરાબજ અર્થ કરશે. અથવા જેની જેવી વૃત્તિ તેવું તે સમજશે. ઉપરોક્ત પદનો ભાવાર્થ એ છે કે ‘કોઈ મરજુદમાં વઝુ (પવિત્ર થઈ) કરીને જો પગ મૂકે તો ઇશ્વર તેના બધા પાપો ક્ષમા કરે.” કવિએ ‘પાદે’ એ શબ્દ રમૂજ અને વિલાસ વૃત્તિના માણસોને આકર્ષવા વાપર્યો છે. પણ વાંચક જો રમૂજને કારે મૂકી વિચારે તો ખીજોજ અર્થ દેખાશે.

કિર્તનમાં જે સ્વર્ગીય આનંદ
 મૌલાના હાલી એક ભક્તને થશે, તે વિલાસા-
 શુ' કહે છે? ન્ધ મનુષ્યને કાપિ થઈ શકતો
 નથી. તે પોતાના સ્વભાવ અને
 પોતાની પ્રકૃતિ અનુસારજ ઉપક્રમે આનંદ
 મેળવશે મર્મ સુત્રી તેની વિલસ બુદ્ધિ પહોંચી
 શકશે નહિ આ શૈલી એવી તો પ્રીય થઈ પડી છે
 કે હવે ફારસી અથવા ઉર્દુ કવિઓથી તેનો ત્યાગ
 કાંતો સંશોધન કરવાનો સાહસ થઈ શકતો નથી
 શ્રાતાઓને રસ સાથે આનંદ નહિજ આવે જે એ
 શૈલી અનુકુળ ન હોય. આ વિષયમાં હયાતે સા'દી'
 ના લખનાર સુપ્રસિદ્ધ ઉર્દુ કવિ જનાબ અલતાફ
 હુસેન 'હાલી'એ બહુજ જાણવાન્નેગ બીના લખી છે
 જેને વાંચવાથી વાંચક વર્ગ એ જાણી શકશે કે
 મૌલાના હાલી એ વિષયમાં શું વિચાર પ્રદર્શિત
 કરે છે :—

આ ગઝલોના વિષય સખધે પ્રાયઃ લોક પરિચિત
 છે, તે સર્વાંશ બુદ્ધિ અને જ્ઞાન, માન અને
 મર્યાદા, ધર્મ અને સિદ્ધાંત, ધન અને અધિકારની
 ઉપેક્ષા કરે છે; ત્યારે દારિદ્રતા અને અપમાન,
 અવિદ્યા અને અજ્ઞાનને સર્વ શ્રેષ્ઠ દેખાડે છે. સંસા-

શેખ સા'દી રીંગઝો—સમાલોચના. [૧૮૫

રને ઠેલી દેવું, બુદ્ધિએ કાર્ય ન કરવું સંતોષના નશામાં પોતાના જીવનને નષ્ટ અને મનુષ્યત્વનું પતન કરવું, સંમાગને અચાર અને અનિત્ય સમ જતા રહેવું, કોઈ વસ્તુના તત્ત્વને જાણવાની ચેષ્ટાએ ન કરવી, સદ્ગુણને અવગુણ માનવો, સીધાને ઊંધું સમજવું, જે કંઈ પ્રાણિ થાય તેનો વ્યર્થ વ્યય કરી નાખવો અને એવીજ અનેક વાતો તેમાંથી પ્રકટ થાય છે એ તો વિદિન છે કે આ વિષયમાં બેરીકર, અબુ, મોઝલા નવયુગેને અનદ થાય છે, તે તેમને રચિકર નિવડે છે; તોયે આપણા વર્તમાન નૈતિક પાતનું કારણ જ એ છે એમ સિદ્ધ કરી શકાય તેમ નથી. પણ એમાં સદેહ નહિં કે શૃંગાર અને વૈરાગ્યની કવિતાઓએ આ દશાને પુષ્ટ કરવામાં વિશેષ ભાગ લીધો છે.

હવે સા'દીની ગઝલોના કેટલાક શેખ સા'દીની શેર (પદ) અને આપવામાં આવે ગઝલો. છે તે જોઈ રસિક વાંચક વૃંદસ્વયં

નિર્ણય કરી શકશે કે એ ગઝ-

લોમાં કેટલું લાલિત્ય અને રસભર્યું છે:—

અય કિ ગુફતી હેય મૂશકિલ

ચૂ ફિરાકે ચાર નેસ્ત,

ગર ઉમ્મીદે વસ્ત્ર બાશદ

આં ચુનાં દુશવાર નેરન

“ને કે પ્રિયતમનો વિયોગ કષ્ટજનક છે, તથાપિ
ને મેળાપની આશા હોય તો તેનું સહન કરવું કષ્ટ
મુશ્કેલ નથી.”

હરકો બ હમા ઉમરશ સાદાય ગુલે બૂસ્ત,

દાનદ કિ ચરા બુલબુલ દિવાના હમી બાશદ.

“જે મનુષ્યે આમુ જીવન કાંઈ પુષ્પના પ્રેમમાં
વ્યતિત કર્યું હોય, તેજ સમજી શકે છે કે બુલબુલ
શા માટે દિવાનો થઈ રહે છે.”

દિલો જાનમ બ તો મશગૂલો નિગહ

બર ચપો રાસ્ત,

તા ન દાનંદ રકીબાં કે તો

મંજૂરે મની.

“હું તો તારોજ છું, પણ આખા રાખી જમણી
બાબુ ફેરવતો રહુ છું કે નેથી દરીફા એ જાણી
ન જાય કે તું મારો પ્રિયતમ છે.”

આ શેરમાં ‘કેટલું’ લાલિત્ય છે, તેનો રસિકજન
સ્વાસ્થ્ય અનુભવી શકે છે,

શેખ સા'દીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૮૭

દીગરાં ચૂં બ રવંદ અઝ નઝર

અઝ દિલ બ રવંદ,

તો ચુનાં દર દિલે મન રફતા કિ જા

દર બદની.

“જ્યારે કોઈ દૃષ્ટિથી દુર થઈ જાય છે ત્યારે તેની યાદ રહેતી નથી. પરંતુ તે મારા હૃદયમાં એવા પ્રકારે પ્રવેશ કર્યો છે કે જેવી રિતે શરીરમાં પ્રાણુ”

કેટલી મનોરમ હિંમત છે!

શરખતે તદખ તર અઝ દર્દે ફિરાક્ત ખાયદ
તા કુનદ લઝઝતે વસ્લે તો ફરામોશ મરા.

“તારા પ્રેમલિંગનના આનંદને વિસરાવવા માટે, તારા વિયોગ કરતા પણ અધિક દાણુ દુઃખ જોઈએ.”

અન્ય કવિઓએ વિયોગનું દુઃખ વર્ણન કરવામાં ખુબ અશુ વહાવ્યા છે, પણ સા'દી પ્રેમાલાપના સ્મરણમાં વિરહના દુઃખને ભૂલી જાય છે. વિયોગ વિસ્મૃતિનો કેટલો સારો ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે!

બર અન્દલીએ આશિક ગર બિશકની કફસરા,
અઝ ઝોકે અન્દરૂનશ પરવાય દર ન આશદ.

“પ્રેમ લગ્ન બુદ્ધબુલના પાંજરાને જે તુ તોડી નાખે, તોએ પોતાના હૃદયાનુગતા કારણે તેને દર-વાન્નની શુદ્ધિયે રહેશે નહિ.”

કેવી ભાવના ! બુદ્ધબુદ્ધ પ્રેમાનુગતા એવી નન્મય થઈ ગઈ હતી કે જે કોઈ તેના પાંજરાને તોડી નાખે તો પણ તે તેમાંથી નિકળે નહિં. અન્ય કપિઓના આશંકા કપડાં ફાટે છે, જંગલોમાં ભટક્યા કરે છે, વિરલ કલ્પનામાં ચોવિસે કલાક અથુની ધાગ વાદ્યા વાદે છે, લાગ મળતા કેદખાનાથી નવાસી છુટે છે, બેટીને તોડી નાખે છે, ભીતો કૂદી જાય છે, અને જે એટલું સાલસ કરી ન શકે તો “મદાર” તથા ચમન અને પુષ્પના સ્મરણમાં તડપે છે, પણ સાંઠી પ્રેમમાં એટલા મગ્ન છે કે તેમને કોઈ વાતની પરવાલજ નથી. પ્રેમનો આદર્શ કેટલો ઉચો છે, તેના ગહન રહસ્યનું કેટલા આનંદમય મુગ્ધ કરનાર શબ્દોમાં વર્ણન કયું છે !

બુદ્ધ હમેશ : પેશ અર્જી રરમે તો

બેશુન : કુશી;

અજ એ મરા નમી કુશી મન એ

શુનાહ કરદાઅમ.

શેષ સા'દીની ગઝલો—સમાધાનના [૧૮૯

“એથી અગાઉ તુ પ્રથમ નિર્દોષીનેજ કતલ કરતો હતો, પણ મેં શો દોષ કર્યો છે, જેથી મને કતલ કરતો નથી.”

જાં ન દારદ હર કિ જાના નેશ નેસ્ત;
તંગ એશ્વર આં કિ યુનાનેશ નેસ્ત.

“તે પ્રાણુ શૂન્ય છે, જેનો કોઈ પ્રાણુવર નથી;
(અને) તે ભાગ્યહીણ છે, જેને કોઈ બગીચા નથી.”

યુનાં બમૂએ તો આશુક્તઃ
અમ બપૂએ મસ્તઃ

કિ નેસ્તમ બબર અજ હરચે
દર દો આલમ હસ્ત.

“હું તારા કેશ લટમાં એવો ફસાયો છું, તેમજ તેના મુગધથી એવો મસ્ત થયો છું કે જેથી મને લોક અને પરલોકનીયે કંઈ બબર નથી.”

ગુલામે હિમ્મતે આનમ
કિ પાય બન્દ ચકેસ્ત;

બ જાનિએ મુતબદિલક
શુદ અજ હઝાર બરસ્ત

“હું તેનોજ સેવક છું જે એકનો અનુરાગી છે, એકનો થઈ તે હઝારોથી મૂકિત પામે છે.”

નિગાહે મન બતો વો
 દીગરાં બતો મશગૂલ
 મુઆશિરાં જે મયો
 આરિકાં જે સાકી મસ્ત.

“મારી આંખો તારી છે, અને તારાથી અન્ય લોકો વાતચિત કરી રહ્યા છે, ભોગિયો માટે શરાબ નેંદ્રએ, પણ જાની શરાબ પિવડાવનાર (સાકી) ને નેંદ્રનેજ મસ્ત થઈ જાય છે.”

પ્રેમાનુરાગના એક ગહન વિષયને અત્યંત ભાવ-પૂર્ણ રૂપે વર્ણન કરી, તેનો અચ્છો નિકાલ સા’દીએ અત્રે કર્યો છે. હૃદય ભડતો માટે હૃદય ચિન્તનજ સહુ કરતા વધુ ઇષ્ટ અને મહત્વનું છે. તેના દર્શન કરવાની તેવા ભક્તને અવશ્યકતા નથી શરાબ પીને મસ્ત થવાથી શો લાભ? પીને મસ્ત તો દરેક થઈ શકે છે પણ આનંદ ત્યાગેજ થાય કે જ્યારે પીવડાવનાર (સાકી)ના દર્શન થતાજ આત્મા તૃપ્ત થઈ જવા પામે.

શેખ સા'દીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૯૧

દિલે કિ આશિકા સાબર ખુન્દ મગર સંગસ્ત;
કે ઇશ તાબ સખૂરી હઝાર ફર્સંગસ્ત.

‘જેના હૃદયમાં પ્રેમ સાથે ધૈર્ય પણ છે, તે પથર છે (કારણ કે) પ્રેમ અને ધૈર્યમાં હઝારે માપકોના તફાવત છે”

પ્રેમીને ધૈર્ય હોતું નથી જે પ્રેમી ધૈર્યવાન હોય છે તેનું હૃદય કોમળ નહિ પણ પથર સમાન છે. એ તરબિયત શુનવમ યા એ મસલહત ખીનમ; મરા કિ ચશમ બ સાફી વ ગોશ બર ચગસ્ત.

“હું કોઈનો ઉપદેશ શું સાંભળું? તેમજ ઉચિત અને અનુચિતનો વિચાર શું કરું? મારી આંખો સાફી અને કાન “ચંગ” તરફ છે.”

ખલક મી ગોયદ કિ જાહો

ફઝલ દર ફર્જનગીસ્ત;

ગો મુવાશ ઇહ્દા, કિ મા રદાને

ના ફર્જના એમ.

સંસાર કહે છે કે બુદ્ધિ અને ચાતુર્યથી આદર અને ઉચ જદ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ અમને એ વસ્તુઓની ઇચ્છા નથી, અમે તો રસનાજ ભૂખ્યા છીએ.

ગર મય જ ના વિહંગ,
 ગિસિતાં કિ પેશે દાના;
 ઝાળે હયાત ખુશતર
 ખાકે શરાબખાના.

“જો છાંદગી બદલે શરાબ મળે, તો લઈ
 લઈએ. તેટલામા તો તે સોઢીજ છે. કાગળ કે શરાબ-
 ખાનાની માટી પણ અમૃત ક્રતાયે ઉત્તમ છે.”

રૂએસ્ત માહ પંકરો મૂએસ્ત મુશ્કળય;
 હર લાલએ કિ મિદમદ અઝ ખાકો સંખુલે.

“માટિથી લાલા નામના પુખ્તો અને સંખુલ
 નામની ઘાસ નિકળે છે, વાસ્તવમાં પ્રત્યેકનું ચન્દ્રમુખ
 સુગંધથી ભરેલા કેશમા છે.”

સંખુલને કેશ સાથે ઉપમા આપવામાં આવે
 છે. દિલોસોરી કે તન્વજાનનો સાર માત્ર એકજ શેર
 (પદ)માં આણી મેલ્યું છે.

શેખ સા'દના કસિદા
અને કુદલીયાત. *

ખંડ ૧૦ મો.

કસિદા અથવા પ્રશંસાના કાવ્યો.
શેખ સા'દની કુદલીયાત. x
વાંચક ખંધુએને. x x x

કસિદા ફારસિ કવિતાના તે
 કસિદા અથવા અગતે કહેવામાં આવે છે કે
 પ્રશંસાના જેમાં કવિએ કોઈ મહાન પુરુષ
 કાવ્યો. અથવા કોઈ વિશેષ વસ્તુની

પ્રશંસા કરી હોય. જેવી રિતે
 હિદમાં ભૂપલ, મતિરામ, કેશવ આદિ કવિજન
 પોતાના સમકાલીન મહિપતીઓ વા પદાધિકારીઓની
 પ્રશંસા કરીને નામના, ધન તથા યશ પ્રાપ્ત કરના
 હતા વળી વર્તમાન યુગમાં રાષ્ટ્ર ગીતોમાં મહાત્મા
 ગાંધીજીના ગુણગાન કવિઓ કરે છે, ફારસી ભાષામાં
 તેવા કાવ્યને કસિદા કહે છે, મુઅલ્લમન આદશાહોના

શેષ સા'દીના કલિદા અને કુલ્લીયાત. [૧૯૫

દરબારમાં પણ એના વિશેષ કાવ્ય માટે કવિઓને સન્માન સ્થાન મળતું હતું. તેઓનું કાર્ય સરખવ-સરે પોતાના બાદશાહોની પ્રશંસાના કાવ્યો લખવાનું હતું દિલ્હીના અંતિમ મુગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહ બાદશાહ “ઝફર”ને ત્યાં ગાલીબ, ઝંક, આદિ કવિઓ પગારદાર હતા. એવા પ્રશંસાના કાવ્યો લખવા માટે કવિઓને બગીચો મળતી હતી, વાત એટલા સૂધી વધી કે એક શેર (પદ)ના બદલામાં એક લાખ દિનાર મૂંઢી આપવામાં આવતા હતા.

શિવાજીએ ‘ભૂપણ’નો એવો સત્કાર કર્યો હતો. જો આ અતિયુક્તિ ન હોય તો ઇરાની કવિઓના સબ્બમાં પણ અનેક અલૌકિક સત્કારની કથાઓ ખરી માનવા માટે વાંધો હોઈ ન શકે. આ પ્રથા એટલી વધી ગઈ હતી કે કોઈ પણ બાદશાહનો દરબાર કવિઓથી ખાલી રહેવા પામતો નહિ. તે ઉપરાંત સેંકડો કવિઓ ભ્રમણ કરી બાદશાહોની પ્રશંસા કરતા, અને તેવા કાવ્યો સંભળાવતા-વિદ્વાનોની એક મોટી સંખ્યા આવા શુદ્ધ આશ્વાસન અને આત્માના બલી-દાન આપ્યા કરતી. આ પ્રસશા કાવ્યો લખનારા કવિઓએ બહુ પ્રગતી કરી અને તેનું પરિણામ એ

આવવા પામ્યું કે આકાશ અને જમીનને એક સાથે
મેળવી દેતા. કોઈ દાનવિરના ગુણગાન કરતા કવિઓ
મમસ્ત સંસારના ઝવેરાત અને સોના આંદી કુચ્છ
ખિસાતમાંજ ન ગણતા કોમ્પની વિરતાનાં વખાણ
કરતા સુર અને ચંદ્ર તો તેના ઘોડાના પગલાઓ છે,
એમ જણાવવાને જે ચુકતા નહિં. સમગ્રમાં એજ કે
એક જાતની ભવાઈ થતી હતી; અને તેને ટેકાએ
મળતો હતો સાદી પૂર્વે થઈ ગયલા કવિઓ ખાકાની,
અનવરી આદિ કવિઓએ સમ્રાટ સાંદીની અગાઉ
કસિદઓ લખ્યા હતા, જેને જેના આજે પણ
આપણે યદિન થઈ જઈએ છીંએ. પણ નીર્ભય અને
સત્યવાન સાદીનું જીવન ખોટી પ્રશંસા કરવાને સર-
ળયુ નહોતું તેમને સંભવિત એવા ભાટપણાથી
ઘણા હતા અને બુદ્ધિમાન કવિઓ ખોતાની સકિત-
આનો આવા દુરયોગ કરતા જેમ તેમને હાર્દિક
દુખ થતું એક સ્થાને તેમણે લખ્યું છે.—લોકો
મને કહે છે કે, ‘હું સાંદી. તું શા માટે કષ્ટ વેડ
છે, અને શા માટે તું તારી કવિતા શક્તિથી લાભ
મેળવતો નથી? જે તું કસિદા કહેતો નિહાલજ થઈ
ગય.’ પણ મારાથી એ તો થઈજ શકતું નથી કે હું
કાઈ ઉમંગલ કે ધનવાનના દારે મારું સ્વાર્થ લઈ

શેષ સા'દીના કસિદા અને કુલ્લીયાત [૧૯૭]

લિહ્નકો જેમ જાહે. જે કોઈ મને એક તલ માત્રના ગુણગાન માટે સો કોષ પ્રદાન કરે, અને તે જોઈએ નેટલો પ્રશંસનિય હોય તોયે હુ તો ઘણિત થઈ જવાનો

મનુષ્ય ઉપર સમયનો પ્રભાવ પડવો સ્વાભાવિક છે. જે કે સા'દીએ પણ કસિદાઓ કહ્યા છે. પણ તેમને ધન સમ્પત્તિની લાલસા તો હતીજ નહિં, જેથી તેઓ ખોટા વખણોના પૂલ બાંધવા પ્રેરાય ? તેમણે પોતાના કસિદાઓનો પ્રિય ! મહીધરો અને અધિકારીઓને ન્યાય, દયા, નમ્રતા, આદિ ગુણોને સદુપ-દેશનું માત્ર સાધન બનાવ્યું હતું. તે મહાનુભાવોને તેઓ સામાન્યપણે ઉપદેશ આપી શકતા નહોતા, તેથી કસિદા દ્વારા આ કર્તવ્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. જ્યારે ઠોઠની પ્રસંશાએ કરવી પડતી તોપણ તે સરળ અને સ્વભાવિકપણેજ. તેમાં અલંકારો અને વિશેષણો ઠોકી ઠોકી ભરતા નહિં. અને ન તો તેમણે તે કેવળ સ્વાર્થ સિદ્ધિ અર્થે લખ્યા છે પણ તેમાં ખરી આત્મિયતા અને સહૃદયતા ઝળકે છે, કારણ કે તેમણે તેવાજ લોટોની પ્રશંસા કરી છે કે જેઓ પ્રશંસાને યાત્ર હતા. તેમના સરળ કસિદાને જોઈ લોકો બહુધા

માને છે કે સા'દી તેની રચના કરવામાં કુશળ નહોતા પણ વાસ્તવમાં એવું કંઈ નથી. તેઓ સરળ સ્વભાવના મનુષ્ય હતા, એક સાધારણ વાતને ફેરવી ફેરવી શબ્દોના આડંબર સાથે વર્ણન કરવાની તેમને ટેવજ નહોતી અને જો કે તેમના કસિદામાં તેજ અને ગુરુત્વ નથી પણ માધુર્ય અને સરળતા ખૂબ ભગવામા આવી છે એટલુજ નહિ પણ તે વાંચવાથી હૃદય ઉપર પવિત્ર પ્રભાવ પડે છે.

અત્રે અમો સા'દીના કેટલાક શેરોનો ભાવાર્થ આપીએ છીંએ. જેથી તેમની કસિદા રચના શૈલી સખધે માહિતી મળશે :—

કારસના બાદશાહ અતાબક અબુબક સખધે—

આ દેશમાં મોટા મોટા બાદશાહોએ નાજ્ય કર્યું,
પણુ શવનના અંત આવતા ફોકરે ખાવા ગયા.

તેને ધર્મશીય આત્માનું પાલન કરવું જોઈએ.
વૈભવ અને સમ્પત્તિની જરૂર નથી.

જે મનુષ્ય પ્રગતને દુઃખ આપે તે દેશદ્રોહી છે;
તેને મારી નાખવાનો હુકમ કર,

શેખ સા'દીના કસિદા અને કુલ્લીયાત. [૧૯૯

પૂર્વથી પશ્ચિમ મુધી તારું રાજ્ય વધાવ, પણ
રણભૂમીમાં જતો નહિ, અને આ કાર્ય આ પ્રકારે
થઈ શકશે કે જ્યારે લોકોના હૃદયને તું તારા હાથમાં
લે, અને તેનું મેલ ઘોઈ નાખે. હું ખુશામતીયા
કવિઓ જેમ એ કહીશ નહિ કે તું કરતુરી વર્ષાવ-
નાર મેઘ છે

જેટલી આયુષ લખવામાં આવી છે, તે વધી
કે ઘટી શક્તિ નથી, તો એ કહેવાથી શો લાભ કે
તુ પ્રલયકાળ મુધી સલામત અને જીવિત રહે?

કુટીરોનું કાર્ય બાદશાહોની વડાઈ કરવાનું નથી.
અને જો હું કહું કે તું સમુદ્ર સમાન અગાધ અને
મેઘ સમાન દાનશીલ છે; તો એ અતિખ્યોક્તિ ગણાશે.

હું એ કહીશ નહિ કે તું દયામાં ઔલીયાથી
વધીને છે, અને એ પણ કહીશ નહિ કે તું ન્યાય-
મા સર્વ બાદશાહોનો નેતા છે.

અને જો તારામાં એ સર્વ ગુણ હોય તો તેને
ઉપદેશ કરવો એ વધુ ઉત્તમ છે કારણ કે સાચો
પ્રેમ અને શ્રદ્ધા પ્રગટ કરવાનો એ માર્ગ છે.

ખુદાએ યુસુફને એટલા માટે સન્માનિત કર્યો નથી કે તે રૂપવાન હતો. પણ એટલા માટે કે તે સતકર્મી હતો.

સેના, ધન, અને અંશ્વર્યમાયી એક પણ સુકિર્તી સિવાય તારા કામમાં આવશે નહિં.

તારું આધિપત્ય સ્થિર રહેવાનું એ મંત્ર છે કે કોઈ સમજનારો હાથ કોઈ નિર્બળ ઉપર ઉઠવા ન પામે.

હું એ આશિર્વાદ આપીશ નહિ કે તું સહસ્ત્ર વર્ષો સુધી જીવતો રહે. કારણ કે હું જાણુ છું કે તુ તેને અપ્રયોક્તિ સમજશે.

તને કિર્તી અને યશ લાભ કરવામાં અધિક સામર્થ્ય થાયો કે જેથી તુ ન્યાયનું પાલન કરે અને અન્યાયને શોધી કહાડે.

સા'દીની કુલ્લીયાતના સહુથી શેખ સા'દીની અતિમ ભાગ જે ૩૦ પૃષ્ઠથી વધુ હશે નહિં. તેમાં આમોદ પ્રમોદની વાતો મળી આવે છે.

જેમાથી કેટલીક સુચિના પદ્યો એટલી ઉતરી ગઈ છે કે તેને અશ્લિલ કહી શકાય છે. એ અશ્લિલતા

શેખ સા'દીના કસિદા અને કુશ્લીયાત. [૨૦૧

સા'દીની પ્રતિભા કપી ચંદ્ર ઉપર એવો કાઢ છે કે જે કોઈપણ પ્રકારે જઈ શકતો નથી. જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ કે સા'દી કેટલા નીતિવાન, કેટલા સદાચારી, કેટલા સદગુણી, મહાન પુરૂષ હતા, ત્યારે આ અશ્વિલ કવિતાઓને જોઈ બહુજ ખેદ થાય છે. આ ભાગમાં સા'દીએ પોતાની નીતિ અને ગામ્મી-ર્યનો ભાગ કરી બહુજ ગંદી વાતો લખી છે. એમાં તો કોઈ સંદેહ નથી કે સા'દી વિનોદી હતા. વિનોદ-શીલતા દૂષણ નથી, પણ ગુણ છે. આ ગુણ ઉપદેશને બહુધા રચિકર બનાવી નાખે છે. પણ તેજ વાત જ્યારે સિમા એળંગી જાય છે, ત્યારે અશ્વિલ થઈ જવા પામે છે. જોતું જોઈએ કે સા'દીની એ રચના વિનોદાર્થે હતી કે કોઈ અન્ય કારણે. આ વાત તે કેટલીક પંક્તિઓથી સ્પષ્ટ વિદિત થઈ જાય છે જે તેમણે તે ભાગના અંતમાં ક્ષમા પ્રાર્થનાના ભાવથી લખી છે :—

“એક બાદશાહે મને દબાણ કર્યું કે હું કંઈ અશ્વિલ વાતો લખું. જ્યારે મેં તેનો ઇન્કાર કર્યો ત્યારે તેણે મને મારી નાખવાની ધમકી આપી. તેથી વિવશ થઈ મને એવી કવિતાઓ લખવી પડી અને

હું તે માટે પરમાત્મા પાસેથી ક્ષમા માંગું છું.”

એથી એટલું તો મિદ્ધ થઈ જાય છે કે સાંદીએ આ કવિતાઓ વિવશ થઈને લખી હતી, અને તે માટે તેઓ લજ્જિત છે. તેઓ સ્વયં તેને અનુચિત સમજે છે, તોએ એથી સાંદીની નિર્ભયતા ઉપર કૃદારાધાત થાય છે, પણ તે સમાજની રચી તથા તથા સભ્યતાને જોતા એટલુંજ સાચું કયું છે કે સાંદીએ તે રચના વિષે ખેદ પ્રકટ કર્યો છે, તે સમયે કવિગણ આમોદ પ્રમોદના નામે પ્રાયઃગદી કવિતાઓ લખતા હતા. આ પ્રથા એવી પ્રચલિત હતી કે મોટા મોટા વિદ્વાન અને પંડિતો પણ તેના લખવામાં લેશ માત્ર સંક્રાંચ કરતા નહોતા.

પ્રિય પાંડકગણ, તમેએ જે વાંચક બંધુઓને. ધીરજ અને ખત સાથે મહાત્મા શેખ સાંદીના આ વિષય વાંચ્યા છે, તે માટે હું તમારો આભાર માનતાં થોડુંક કહેવા છું છું.

તમે મહાત્મા શેખ સાંદીના વિચારોથી માહિતગાર થયા, તેમની વિચાર શક્તિનો અનુભવ કર્યો અને તેમની વિવેકતા જાણી, તેમની કહેવતો, કાવ્યો,

શેષ સા'દીના કમિદા અને કુલ્લીયાત. [૨૦૩

ગઝલો આદિનું રમ્યાન કર્યું, પણ જો તમે તેના ઉપર મનન ન કરો, તેના ઉપર તમે વિચાર ન કરો, તેવી રીતે વર્તવા તૈયાર ન થાઓ, અને વર્તિને જ્યાં સુધી પરિણામ ન અનુભવો ત્યાં સુધી એ વાંચન વ્યર્થજ છે જો તેમ થાય તો, કાંતો હું સમજાવી ન શક્યો અથવા તમે સમજી ન શક્યા એજ આ પ્રયાસનું પરિણામ ગણાશે માત્ર વિનોદ અર્થે આ પુસ્તક રજુ કરતો નથી પણ તેનાથી જો એકાદે વાંચક લાભ મેળવે તો મને પુરસ્કાર મળ્યો લેખાય, અને મારાથી મારી શક્તિ અનુસાર વાંચકગણની તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા બજાવી કહેવાય. અને એજ મારો ઉદ્દેશ હતો. તેથી હું આશા રાખું છું કે વાંચકો રજુ થએલા વિષય ઉપર મનન કરશે. અને રહી ગએલા દોષો વિષે મને ક્ષમા કરશે.

સાંજ વર્તમાનમાં પ્રસિદ્ધ થએલ

ત્રેખક.—૨૧. સાદીક.

દિલ્હીનો જુઝાતો દિપક.

બહાદુરશાહ બાદશાહ 'ઝકર'

સને ૧૮૫૭ ના બળવા સમયે રાજકુટુંબની કશબા-
રસભરી હૃદયગ્રાવક કથા સાથે—રગુનના કેદખાનામાં
સ્વર્ગવાસ પામેલા ભારત વર્ષના અંતિમ —

દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ.

કે જેઓ એક સમયે ઉર્દુ કવિ હતા, તેમના કાવ્યો
સાથે અનેક ઐતિહાસિક ખીનાઓનું અપર્વ પુસ્તક
થોડા વખતમાં છપાઈ બહાર પડશે. આજેજ
એક કાર્ડ લખી ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧૫ (અનેક ચિત્રો સહિત)

લખો:—મંત્રી ધરિશ સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નાં ૫૦૨૬, મુંબઈ ૯.

ફારસી સાહિત્યના પ્રેમીઓને

રા. સાદીક કૃત

મહાકવિ હાફિઝે શિરાઝી

નું સંપૂર્ણ અતિ રમ્ય જીવન ચરિત્ર, તેમની પ્રેમરસથી
જલકતી સંખ્યાબંધ ગઝલો અને રૂબાયતો મૂળ ફારસી
ભાષામાં તેના સુંદર અને સરળ ગુજરાતી અનુવાદ
સાથે અનેક ગ્રાણુવાજ્ઞેગ ચિત્રો સહિત આપવામાં આવશે.
જેઓ ફારસી સાહિત્યના પ્રેમી અને તેમાં રસ લેનાર
હોય તેમને ઘડીભર મહાકવિ હાફિઝે શિરાઝી પરશીયન
પ્રેમ ભાવનાઓના કાવ્યો રસ સાથે આનંદ આપશે.
ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ એક અપૂર્વ વધારો છે.

પાકી સુંદર બાઈડીંગ, ઉત્તમ છપાઈ, સંખ્યાબંધ
ચિત્રો સાથેના આ અમલ્ય પુસ્તકની કિંમત માત્ર
રૂ. ૧૧૦. દુરત એક કાર્ડ લખી નામ નોંધાવો.

મત્રી, ઈરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૫૦૨૬,

મુબઈ-૬, (ઇન્ડિયા).

ઘરાક સાહિત્ય કાર્યાલયના

નવા પુસ્તકો.

૨૧૦ સાદીક ફૂત.

૧ મહા કવિ હાકિમે શિરાઝો.

કિંમત રૂ. ૧૧૧.

૨ દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ.

કિંમત રૂ. ૧૧૧.

(સાંજ વર્તમાનમાં પ્રગટ થતી)

૩ પંચામૃત (પાંચ ટૂંકી કથાઓ.)

કિંમત આના છ.

આજેજ ઘરાક થવા લખો,

મંત્રી, ઘરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નં ૫૨૨, મુંબઈ-૬.

રમભરી વાર્તાના પુસ્તકો.

મનોહર ચિત્રોશી ભરપુર

ઠરેક પુસ્તકો સચિત્ર છે.

સેવાસદન-મમાજના અત્યાચારો વેડતી
કુમળી બાળાની કહાણી રૂ. ૪-૪

વીસમી સદીની રસકુંજ-રસમય
ચુટેલા સાહિત્યથી ભરપુર રૂ. ૧૦

શાહજહો ખુશરૂ-મહાન અકબરના
જમાનાની દીલગીર વાર્તા રૂ. ૨-૮

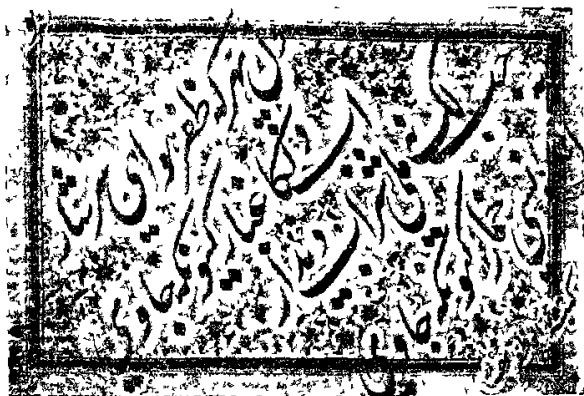
મોગલ સમયની પ્રેમ કથાઓ-
દર્દ, ઈશ્કલરી કરેલું કથ એા રૂ. ૩-૮

હાસ્ય લહરી-પેટ પકડી હસાવે તેવી
લાલિત્ય ભરી બાનીમા રૂ. ૩-૮

પાંચ પુસ્તકો સાથે રૂ. ૨૦

ચિત્રમય સાહિત્ય કાયાલય,

પો. બોક્ષ નાં ૩૦૭૬, મુબઇ ૩.

હિંદીના મોગલ સમ્રાટ.

૬૬

બહાદુરશાહ બાદશાહ “ઝફર”

૧૮૫૭ ના બળવા સમયની કૃષ્ણ કથાઓ.

લેખક :—રા. સાદીક.

“સાંજ વર્તમાન”માં પ્રગટ થયેલી ઉપરોક્ત લેખ માળા જે વાંચક વર્ગની અનિ પ્રશંસા પામી ચૂકી છે, તે પુસ્તક આકારે પ્રગટ થશે.

ધરાક તરીકે નામ નોધાવો.

ધરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નાં ૫૦૨૬, મુંબઈ ૬.

